Andrei Pleşu

Faţă către faţă

Întâlniri şi portrete

HUMANITAS

Față către față

Andrei Pleşu s-a născut în 1948 la Bucureşti. A absolvit Facultatea de Arte Plastice, Secţia de istoria şi teoria artei. A obţinut doctoratul în istoria artei la Universitatea din Bucureşti, cu teza *Sentimentul naturii în cultura europeană*. Lector universitar (1980–1982) la Academia de Arte Plastice, Bucureşti (cursuri de istorie şi critică a artei moderne româneşti). Profesor universitar de filozofie a religiilor, Facultatea de Filozofie, Universitatea din Bucureşti (1991–1997). Este fondator şi director al săptămânalului de cultură *Dilema* (ulterior *Dilema veche*), fondator şi preşedinte al Fundaţiei „Noua Europă" şi rector al Colegiului „Noua Europă" (1994), membru al World Academy of Art and Science şi al Académie Internationale de Philosophie de l'Art, dr. phil. honoris causa al Universităţii „Albert Ludwig" din Freiburg im Breisgau şi al Universităţii „Humboldt" din Berlin, Commandeur des Arts et des Lettres, Grand Officier de la Légion d'Honneur.

Scrieri: *Călătorie în lumea formelor*, Meridiane, 1974; *Pitoresc şi melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, Univers, 1980; Humanitas, 1992; *Francesco Guardi*, Meridiane, 1981; *Ochiul şi lucrurile*, Meridiane, 1986; *Minima moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*, Cartea Românească, 1988; Humanitas, 1994 (trad.: franceză, germană, suedeză, maghiară, slovacă), *Jurnalul de la Tescani*, Humanitas, 1993 (trad.: germană, maghiară); *Limba păsărilor*, Humanitas, 1994; *Chipuri şi măşti ale tranziţiei*, Humanitas, 1996; *Eliten – Ost und West*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2001; *Despre îngeri*, Humanitas, 2003 (trad.: franceză, maghiară, germană, engleză, polonă); *Obscenitatea publică*, Humanitas, 2004; *Comèdii la Porţile Orientului*, Humanitas, 2005; *Despre bucurie în Est şi în Vest şi alte eseuri*, Humanitas, 2006; *Note, stări, zile*, Humanitas, 2010; *Despre frumuseţea uitată a vieţii*, Humanitas, 2011; numeroase studii şi articole în reviste româneşti şi străine.

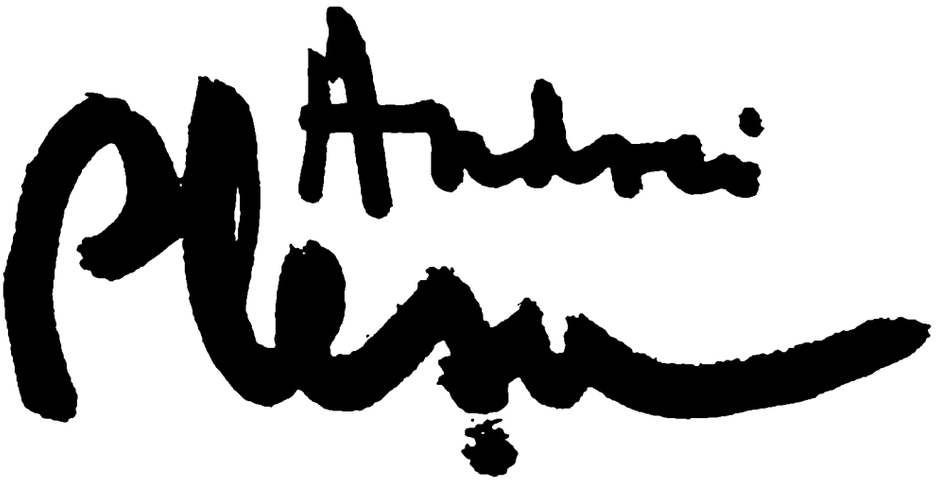

Față către față

Întâlniri și portrete

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Lidia Bodea
Coperta: Andrei Gamarţ, Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Patricia Rădulescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la C.N.I. „Coresi" S.A.

© HUMANITAS, 2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
PLEŞU, ANDREI
Faţă către faţă: întâlniri şi portrete / Andrei Pleşu. – Bucureşti: Humanitas, 2011
ISBN 978-973-50-3170-1
821.135.1-94

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Notă introductivă

„Am învățat multe din cărți – spunea cineva – dar am învățat *totul* de la câțiva oameni." Suntem, în bună măsură, suma întâlnirilor de care am avut parte. În ce mă privește, am fost norocos. Parcursul de-a lungul căruia s-a alcătuit biografia mea privată și publică mi-a prilejuit o sumedenie de contacte umane, a căror „urmă" m-a modelat, într-un fel sau altul, de la croială până la cusătură. Și mă simt îndemnat să dau seamă de această șansă. Am, în plus, convingerea că portretele care urmează pot fi, dincolo de ceea ce înseamnă ele pentru mine, și foarte utile documente de epocă.

Cu două excepții (Alice Voinescu și Alexandr Soljenițîn), am cunoscut personal, „față către față" (chiar dacă nu în aceeași măsură pentru fiecare caz în parte), toate personajele care apar în paginile acestei cărți. Am reținut, în consecință, atât cât m-am priceput, palpitul existențial, chimia și iradierea fiecăruia. Dar și „rostul" lor public, amprenta pe care au lăsat-o asupra mea și a altora. Evident, nu furnizez în paginile de mai jos un inventar complet al *tuturor* întâlnirilor mele. N-am apucat încă să mă ocup de toți cei de care mă simt legat și aștept încă ocazia de a o face. Ca să nu mai vorbesc despre ce mi-au livrat,

de-a lungul anilor, oameni fără nume sonore, dar de o miraculoasă consistență, oameni importanți pentru mine, dar care, din păcate, nu şi-au găsit locul aici. Am păstrat, pe de altă parte, în sumarul volumului, o sumedenie de portrete *generice* („moderatorul", „analistul politic" etc.), în care, deşi unii se vor putea recunoaşte, vizată este categoria, nu insul. N-am exclus însă şi o serie de portrete acide, pendulând între pamflet şi caricatură. Nu întâlnim numai îngeri. Întâlnim şi firi sucite, ingrediente greu digerabile ale unei anumite patologii sociale şi caracterologice. Doi dintre cei pe care îi am în minte, figuri ambigue care, din punctul meu de vedere, şi-au bătut joc de „talanții" lor, atâția câți erau (Adrian Păunescu şi George Pruteanu), au trecut, între timp, pe celălalt tărâm. Dar textele despre ei au fost scrise când erau încă vii şi foarte dinamici. N-am socotit necesar să le las deoparte, cedând unei pioase ipocrizii. O persoană publică rămâne publică şi se expune judecății obşteşti şi după ce (*mai ales* după ce) iese din hotarele imediatului.

Mi-am permis – şi contez pe îngăduința cititorului – să reiau, în culegerea de față, şapte texte (din 63) apărute şi în alte culegeri. Am simțit nevoia să o fac pentru a nu îngusta, în mod arbitrar, evantaiul „modelelor" mele. Alte zece texte au apărut ca prefețe sau postfețe la cărțile celor portretizați. Restul sunt contribuții de presă, risipite, în ultimii zece-cincisprezece ani, în *Dilema*, *Dilema Veche* şi *Adevărul*. Trei portrete (Mihai Şora, Gabriel Liiceanu şi primul text despre Noica) sunt inedite. Două (acelaşi

text despre Noica şi cel despre Ion Frunzetti) sunt scrise înainte de 1989: în 1979 cel dintâi şi în 1985 cel de-al doilea.

Ca de obicei, sunt îndatorat Editurii Humanitas, domnului Gabriel Liiceanu şi – în plan redacțional – doamnei Lidia Bodea, pentru ideea de a aduna materia acestui volum. Sugestia titlului şi un substanțial aport în alcătuirea ansamblului au venit din partea doamnei Maria Iordănescu. Îi mulțumesc.

Andrei Pleşu

MARGINALI, PUŞCĂRIAŞI, MAEŞTRI

Alexandru Dragomir – Fragmente de portret

I

După întâlnirea cu Constantin Noica, întâlnirea cu Alexandru Dragomir s-a înscris pentru noi[1], inevitabil, într-un scenariu al simetriilor. Judecam totul prin comparație, uimiți să vedem, în carne şi oase, un personaj pe care „modelul" nostru îl trata de la egal la egal. Constantin Noica îşi confrunta, adesea, gândurile şi textele cu rigorile expertului „Sănduc", iar acesta se pronunța fără complezență, câteodată cu un amical sarcasm: „Scrii foarte frumos, Dinule! Dar când ai de gând să te apuci de filozofie?" Vădit iritat, domnul Noica nu întârzia, la rândul lui, să amendeze ironic „sterilitatea" domnului Dragomir: „Sănduc pare să creadă că filozofia e simplă cădere pe gânduri..." Dar dincolo de această incompatibilitate de paradă, un anumit respect camaraderesc şi o anumită afecțiune complice ieşeau imediat la suprafață. Dragomir admira ingeniozitatea intelectuală a lui Noica, în aceeaşi măsură în care Noica admira profesionismul tăios al lui Dragomir. „A gândi frumos" şi „a gândi exact" stăteau în balanță dinaintea noastră: aveam

1. E vorba de Gabriel Liiceanu, Sorin Vieru şi subsemnatul.

ocazia să constatăm, iarăşi şi iarăşi, câtă exactitate poate produce stilul şi ce frumuseți inefabile se pot ascunde în exactitate.

II

Nebunia vremurilor a făcut ca tocmai profesionistului Dragomir să-i fie refuzată „profesarea" filozofiei. În România confiscată ideologic de dictatură, el a rezervat preocupărilor filozofice un rol secund, privat, clandestin, camuflat de îndeletniciri derizorii. A fost un filozof neştiut, „ascuns", un filozof care nu putea fi recunoscut ca atare de cei cu care avea socialmente de-a face. Prin fire, sau prin exercițiu, nu afişa, de altfel, „semnalmentele" filozofiei, „deformările" ei profesionale. Nimbul aristocratic al lui Noica, afabilitatea lui incantatorie, presărată de reflecții subtile şi de tot soiul de aluzii sapiențiale, erau în perfect contrast cu „apariția" lui Dragomir: alert, citadin, de o politețe sportivă, neafectată, el se complăcea, frecvent, în mondenitate şi zeflemea. Un om fără tabuuri la vedere, fără fasoane, fără cultul gesticulației statuare. Nu-şi etala metafizica, nu atrăgea atenția, cu prefăcută nonşalanță, asupra subteranelor sale de competență. Inteligența lui acută, fără protocol, se exprima, caracteristic, în înfățişarea lui: mărunt şi ațos, mobil, rapid, Alexandru Dragomir avea agilitatea imprevizibilă a tăunului socratic; hărțuitor, stringent, penetrant, o combinație tonică de duh volatil şi dinamică angulară (aer şi unghiuri), el nu pierdea, totuşi, niciodată, contactul cu solul: construia mental pe observație şi logică mai mult decât pe dexteritate

speculativă. Instrumentarul său includea, pe de o parte, imediatul, „crasa banalitate" a vieții, și, pe de alta, textul filozofic clasic, citit riguros, după metoda deprinsă în seminariile heideggeriene. Nu umbla după „idei" (și, de altfel, se lăuda că n-are), nu aprecia agerimile culturale („subtil poate fi oricine"), nu dădea doi bani pe „originalitate". Voia, pur și simplu, să priceapă, să răspundă cinstit câtorva întrebări care i se păreau importante: în primul rând întrebarea privitoare la timp. Restul era pentru el ornamentație anexă, dacă nu impostură. I se părea deplasat să scrie ceva înainte de a fi avut răspunsuri finale, bine articulate. Reușise să separe exercițiul gândirii de manifestarea lui publică. Era un „particular", un virtuoz al solilocviului. Cu alte cuvinte, gândirea era pentru el intimitatea supremă a spiritului. Invitația de a converti această intimitate în „operă" i se părea, de aceea, o trivială și vanitoasă indiscreție.

III

După mai mulți ani de seminarii amicale, pe parcursul cărora domnul Dragomir ne uimea cu îndemânarea sa de a descompune analitic locurile și împrejurările comune, textele filozofice și platitudinile bunului-simț, s-a întâmplat, la un moment dat, spre sfârșit, ceva care, pe mine cel puțin, m-a uimit mai mult decât tot restul. L-am auzit întrebându-se brusc, cu aerul că face un bilanț laconic al îndeletnicirilor sale de o viață, dacă efortul filozofării are vreun sens. Afli cu adevărat ceva la capătul unei interogații filozofice bine conduse? Căzusem, cândva, de acord

că propriul filozofiei e de a da răspunsuri care nu suspendă întrebările. Asta nu însemna, totuşi, că întrebările trebuiau regăsite în acelaşi punct în care se aflaseră la început. E drept, răspunsurile nu anulau întrebarea inițială, dar o îmbogățeau, o redistribuiau, o aşezau în altă lumină. Domnul Dragomir părea însă, de data aceasta, nemulțumit, sau, în orice caz, sceptic cu privire la achiziția reală a demersului interogativ. În fond, spunea el, avem de a face cu două posibilități: ori ceea ce aflăm, după laborioase investigații, e puțin, nesemnificativ, irelevant, ori ceea ce aflăm este adecvat, dar atunci nu facem decât să dublăm discursul lumii cu o tautologie. Filozoful nu reuşeşte, în acest din urmă caz, decât să reformuleze deja-datul în limbajul intelectului, fără a adăuga, de fapt, nimic nou. Brutal spus, filozoful livrează prea puțin sau nimic. (Desigur, dacă nu cumva livrează o arborescentă eroare.) Iată o tematică la care Constantin Noica n-ar fi ajuns niciodată. El credea în filozofie atât de intens, încât a chestiona „sensul" ei i s-ar fi părut aproape de prost-gust. Noica credea în sublimitatea şi în noutatea filozofiei. Şi această credință era tot mai vie, pe măsură ce îmbătrânea. Dar Alexandru Dragomir, care nu-şi pemitea să adauge „meseriei" nici o emoție, nici o iluzie, nici un „frumosism", se simțea, la sfârşitul vieții, descoperit dinaintea vidului posibil al strădaniei sale. Nu doar sensul filozofiei era în dezbatere, ci sensul întregii sale existențe. Gânditorul versat, solid, perspicace era cutremurat, pe neaşteptate, de mutenia filozofiei, de teama că ar fi trebuit, poate, să caute altceva, sau în altă parte. Şi că, în ultimă instanță, chiar practicată cu maximă seriozitate (şi tocmai de aceea), filozofia „nu

ţine", nu rezolvă lucrurile decât divagatoriu, ocolind perplexităţile neîndurătoare ale reflexivităţii curente. Decisă, din scrupul metodologic, să nu spună decât ce se poate spune şi să nu gândească decât ce se poate gândi cu o minimă întemeiere raţională, filozofia asumă, inevitabil, riscul de a prescrie realului limite, care nu sunt decât propriile ei limite. Îmi era limpede că domnul Dragomir ajunsese în această criză tocmai pentru că, tehnic vorbind, gândise riguros, blindat istoric şi metafizic, fără a anticipa în vreun fel rezultatul parcursului său cu prejudecăţi şi aşteptări proprii. Îmi era tot atât de limpede că o încordare patetică pusese stăpânire pe anii lui târzii, o încordare care, în ciuda unei vechi deprinderi a autopersiflării şi a unei cuviincioase măsuri ardeleneşti, avea un anumit subton de disperare. Un om care aproape îşi interzisese să „producă" texte excela în analiza de text, avea, aşadar, nevoie de textele altora pentru a-şi configura discursul. Un om care gândise mereu pe cont propriu şi, mai ales, de unul singur, un om ai cărui interlocutori fuseseră, decenii întregi, numai marii morţi ai filozofiei, de la presocratici la Heidegger, se bucura, în final, de întâlnirea cu noi, cei patru-cinci prieteni mai tineri, capabili mai curând să asculte decât să dea replica. El, solitarul, se scălda, încântat, în colocvialitatea noastră modestă, tot astfel cum el, care se desfiinţase ca autor, trăia euforic printre cei mai prolifici autori ai domeniului... În sfârşit, el, care, dintr-o exigenţă de sobrietate intelectuală, evacuase politicos religia dintre preocupările sale sistematice, lăsa să cadă, ca din întâmplare, într-un final de întâlnire, întrebarea: „Mi-aţi putea împrumuta o Biblie?". Aşadar nu avea una? Lucrul

mi se părea, cel puțin culturalmente, uluitor, la fel de uluitor ca declarația pe care tot el, posesorul uneia din cele mai ascuțite minți din câte am întâlnit vreodată, o făcuse despre interpretarea dată de părintele Scrima rugăciunii lui Ioan cel Străin: „N-am înțeles nimic!" Era, într-adevăr, nevoie de un profesionist de talia domnului Dragomir pentru ca filozofia să aibă, fulgurant, revelația muțeniei sale, a rafinatei sale opacități și a nobleții sale scăpătate.

IV

Ironia (dacă nu o misterioasă justiție lumească sau nelumească) face că, din chiar cercul ultimilor săi interlocutori, s-au desprins alcătuitorii volumului[1]. Alexandru Dragomir se vede, astfel, condamnat post-mortem la statutul de autor pe care l-a sabotat, cu bună știință, o viață întreagă. Nu cred că această întorsătură a lucrurilor i-ar fi displăcut. În definitiv, ceea ce rezultă e că practica filozofiei e, până la urmă, „rentabilă"; dacă nu prin validitatea ultimă a răspunsurilor ei, cel puțin prin beneficiile și roadele ei colaterale. Înainte de a se trezi față-n față cu vidul propriu, filozofia presară asupra lumii pulberea fină a inteligenței, a căutării oneste, a curiozității dezinteresate. Iar filozoful e mântuit: pudoarea lui de a comunica se transformă în sursă de comunicare. Tăcerea lui stimulează volubilitatea editorilor, ascezei lui, consecventă în a nu

1. Este vorba despre primul volum din Seria Dragomir: *Crase banalități metafizice*, prelegeri reconstruite de Gabriel Liiceanu și Cătălin Partenie, Humanitas, București, 2004.

împărtăşi nimic scris altora, îi corespunde asceza răsturnată a celor care se ostenesc să-i grădinărească moştenirea, invitându-ne să ne împărtăşim din ea. Totul intră, astfel, în bună ordine. La urma urmelor, a delega altora „birocraţia" publicării e un mod ca oricare altul de a te adresa posterităţii...

V

Sunt două feluri de lecturi – ne spunea, odată, prin februarie 1987, domnul Dragomir: lectura „cititorului", care se mobilizează pentru a afla dacă ce scrie în text e adevărat, şi lectura „autorului", care se interesează de structura de ansamblu în care se înscrie textul, de suita pe care o desenează „opera", în întregul ei. „Cititorul" citeşte cărţi şi extrage citate. „Autorul" citeşte ansambluri şi face hermeneutică. Aş adăuga că există şi o a treia variantă: lectura „creatorului", adică a aceluia care citeşte pentru a scrie. Era, cred, cazul lui Constantin Noica. El citea pentru a pleca (la propriu) de la text, pentru a da textului citit chipul său. Ne spunea adesea că reuşise această performanţă cu toţi marii autori ai filozofiei, de la Platon la Hegel. (Admitea, vag înciudat, că încercarea nu-i „ieşise" cu Evangheliile: nu putuse „să li se impună", să le dea sunetul lui.) Alexandru Dragomir citea, dimpotrivă, pentru a ajunge la înţelesul autonom al textului, şi, prin el, la gândul autorului. Nu poanta hermeneutică, nu sclipirile talentului propriu, nu „amprenta Dragomir" erau ţintele demersului său, ci sensul precis al pasajului în discuţie, „intenţia" lui metafizică. Lectura nu era, pentru domnul

Dragomir, căutare a adevărului propriu, ci instrumentalizare a intelectului propriu, livrare de sine, pentru identificarea adevărului celuilalt, al autorului citit. Citea, aşadar, Aristotel pentru a afla ce vrea să spună Aristotel, lucru care ar trebui să ni se pară normal, dacă nu am fi înconjuraţi de manevrele super-inteligente ale atâtor prestidigitatori, care se străduiesc să găsească Derrida-ul, sau Freud-ul, sau Rorty-ul din Aristotel. Dacă de la Noica am învăţat libertatea (bine temperată) faţă de text, de la Dragomir am învăţat pietatea scrupuloasă, slujirea aplicată a textului şi a autorului lui.

VI

Umorul domnului Dragomir făcea parte dintr-o strategie îndelung exersată a subminării solemnităţii. În relaţiile cu ceilalţi, ca şi în relaţiile cu marile texte şi cu ideile, el refuza poza filozofică, ştaiful intelectual. Nu voia să dea reflexivităţii străluciri fatale, nu căuta efectul amuţitor, pirueta luciferică. (Era dintre puţinii foşti studenţi ai lui Nae Ionescu înclinaţi să-l privească critic.) Gândea cu naturaleţe şi sugera, prin comportamentul lui destins, că travaliul filozofic nu e o manevră „de aparat", nu obligă la deghizament festiv, la ceremonii aulice. A-ţi pescui problematica din promiscuitatea cotidiană, a o aborda *matter of fact*, aceasta era igiena inteligenţei lui. Era grav, fără abuz de sobrietate; când demonstraţiile sale acumulau o prea mare tensiune conceptuală, se grăbea să introducă în reţetă *witz*-ul necesar pentru a „tăia" maioneza catedra-

tică, pentru a ne ajuta să regăsim „normalul", grația ideilor. Cu alte cuvinte, nu-i plăcea să gândească în atmosfera rarefiată a „atitudinilor fundamentale". Nu l-am văzut niciodată prost dispus, ceea ce îl deosebea net de portretul-robot al filozofului clasic. „Farurile" istoriei filozofiei nu par să fi fost monumente de haz. Kant era, probabil, profund nesărat. Nici Hegel nu avea, cred, însuşirile unui conviv antrenant, ca să nu mai vorbim de Toma d'Aquino, de Descartes sau de Husserl, de Aristotel sau de Heidegger. Dintre cei mari, doar Platon (pe linia moştenirii socratice) şi, paradoxalmente, Nietzsche, par a fi avut un oarecare simț al comicului. Tema merită cercetată... Oricum, Alexandru Dragomir se înscrie mai curând în categoria excepției. Era suficient de serios ca să lase loc liber, în „manierele" sale filozofice, jocului. Prefera să pară frivol, decât să fie plicticos. I se părea ridicol să pronunțe adevărul cu majusculă.

VII

Discursul domnului Noica provoca, de regulă, o reacție de tipul: „nu m-aş fi gândit niciodată la asta!" Ascultându-l pe domnul Dragomir, te simțeai îndemnat să spui: „cum de nu m-am gândit!?". Cu cel dintâi descopereai insolitul, cu cel de-al doilea evidența. Sunt două specii diferite de bucurie metafizică. Insolitul se asociază cu exaltarea, cu feeria şi cu exoticul. Evidențele dezvăluie „stranietatea" familiarului, misterul lucrurilor la îndemână. Domnul Dragomir nu cultiva tehnicile evaziunii, n-avea încredere în divagația inspirată şi nu conta pe surpriza

intuitivă. Avea, în schimb, virtutea răbdării, a încăpățânării repetitive, a forajului static şi lucid. A reuşit să ducă la limită capacitatea (şi obstinația) filozofiei de a explica imanentul neavând altă referință decât imanentul însuşi. A reuşit, de asemenea, să trăiască în conformitate cu croiala gândirii sale: nu avea doar pasiunea (organizată) a imediatului şi dorința de a-l face transparent pentru intelect; avea şi talentul de a coopera, armonios, cu imediatul, asumându-l grațios şi viril. Era civilizat şi destins, avea cultul prieteniei şi voluptatea conversației. Fusese un *homme à femmes*, dar îmbătrânise fără sechelele erotismului inerțial al „foştilor"... Niciodată n-am întâlnit un cuplu mai discret, mai tandru şi mai pur decât acela pe care îl obținuse domnul Dragomir, la sfârşitul vieții, alături de Nina Călinescu. Se simțea, în reuşita acestei însoțiri, o dimensiune care trecea dincolo de logica realului şi care „secreta" transcendență din chiar substanța împlinirii ei. Despre această reuşită, domnul Dragomir n-a vorbit niciodată. E doar una din multele sale tăceri care nu vor putea fi recuperate într-o carte. Constantin Noica avea, în ceasul din urmă, conştiința că spusese tot ce avusese de spus. Alexandru Dragomir pare a nu fi vrut să spună decât strictul necesar...

Constantin Noica

1. Dialectica „limitației"[1]

Când doi maeştri zen se întâlnesc, în locul formulelor de salut uzuale, ei se întreabă, pare-se, unul pe altul: „Care îți e locul, în ce câmp (*kiogay*) te mişti, care îți sunt hotarele?". Răspunsul e destinat să aproximeze, în termeni spațiali, treapta atinsă de cel întrebat în ierarhiile spiritului. Există, într-adevăr, un spațiu al ideii, şi a trăi eficace în acest spațiu începe cu a fi bine situat în cuprinsul lui. Dimpotrivă, explicația eşecului în care sfârşeşte aventura spirituală a multora stă nu în lipsa lor de dotație, nu în precaritatea instrumentarului lor, ci în proasta lor situare în geografia spiritului. Au tot ce le trebuie, dar le lipseşte instinctul elementar de a-şi alege cum se cuvine locul, orientarea optimă, „câmpul". Fie că se grăbesc să aleagă, şi aleg prost, fie că întârzie să aleagă, fie că aleg bine, dar, halucinați de buna lor alegere, o tratează ca pe un simplu adăpost, şi nu ca pe vehiculul unei ofensive libere, iradiind dincolo de sinele propriu.

1. Articol scris în 1979, când C. Noica împlinise 70 de ani. A fost oferit revistei *Contemporanul*, care a refuzat publicarea.

Strategia optimei situări în teritoriul culturii nu se poate transmite de la nici o catedră. Nu o poți învăța decât prin efort propriu, contemplând, în cel mai bun caz, opera cuiva care o întruchipează. S-ar putea ca scrierile lui Constantin Noica să constituie tocmai o asemenea operă. Dincolo de ceea ce unii îi pot reproșa întârziind, cu ferocitate filologică, în amănunte, sau evaluând-o global, cu tot soiul de precauții ideologice, gândirea lui Noica ar trebui să ne intereseze mai întâi – și să ne impună – prin performanța „amplasamentului" ei spiritual, prin excelenta ei așezare în „câmpul" reflexivității.

Spunem despre un gânditor că este bine așezat în câmpul reflexivității când gândirea sa ajunge să fie cu atât mai deschisă, cu cât își dă mai multe determinații. Invers, speculativitatea ratată e aceea pe care propriile determinații o osifică, o sufocă, o închid. Cu alte cuvinte, filozoful adevărat e un personaj a cărui nevoie de sistem nu e egalată în intensitate decât de spaima lui de sistem: el caută patetic rotunjimea ultimă a gândului său, dar nu e mulțumit decât dacă rotunjimea obținută e dinamică până la a nu avea contur. Sistemul, în acest caz, nu mai conține realul, ci îl face doar posibil, lăsându-i neștirbită inițiativa. Noica rezumă tensiunea acestei situații în formula „limitației ce nu limitează", sau a „închiderii care deschide". A fi situat convenabil în speculativ înseamnă a fi mereu „întru" și niciodată „în", a cultiva limita (căci nu poți gândi în afara oricărei de-limitări), dar a o cultiva în ipostaza ei nelimitativă. Cum arată concret această strategie în cazul Noica?

Iată, mai întâi, buna lui situare în perimetrul spiritului național. Aici, riscurile sunt, de obicei, enorme, iar răstălmăcirile de tot soiul, la îndemână. Naționalitatea poate fi o capcană a spiritului, fie prin excluderea trufaşă a tot ce nu-i aparține, şi atunci se cheamă *xenofobie*, fie prin evitarea timorată a supranaționalului, şi atunci se cheamă *provincialism*. Xenofobia şi provincialismul sunt, prin urmare, expresii ale conştiinței naționale trăite ca „limitație ce limitează". E uşor să cazi într-una sau în cealaltă atunci când meditezi intensiv, cum o face Noica, în jurul „românescului". Numai că pentru el, „geniul locului" nu e un chip al particularului, ci e universalul însuşi, şi anume, *universalul concret*. Vorbind despre „sentimentul românesc al ființei", Noica nu rezumă o etapă din biografia cugetului românesc, ci, pur şi simplu, o etapă din biografia „ființei", o „întâmplare" a ei într-un spațiu dat. Că această „întâmplare" – bine analizată – pune în evidență şi ceva de ordinul unui „specific autohton" e firesc. Discursul filozofului e însă străin de orice retorică patriotardă, de orice emfază. Semnul lui distinctiv este seninătatea. Cuvintele româneşti sunt înconjurate, e drept, cu vădită tandrețe intelectuală. Dar cu aceeaşi tandrețe se vorbeşte, în alte texte, şi despre cuvintele greceşti, sau despre ideile lui Platon, sau despre Kant. Iar glorificării speculative a unui basm cum este *Tinerețe fără bătrânețe* îi face ecou o operațiune asemănătoare având drept obiect un alt „basm", german de data aceasta: *Fenomenologia spiritului*... Constantin Noica crede, neîndoielnic, în valorile tradiției

românești, și e sensibil ori de câte ori ele au iradierea „unicatului". El simte răspunderea în idee pe care gânditorul o are pentru limba în care gândește. Dar nimic din ceea ce constituie esența raționamentelor sale nu poate fi anexat, în mod legitim, sentimentalismului neaoș, zarvei lozincarde sau entuziasmelor protocroniste. Cu atât mai puțin circumscrierea filozofică a lexicului românesc poate fi luată drept simplu joc de cuvinte, sau drept exaltare a pitorescului regional.

Acurateța situării lui Noica în spiritul național n-a fost și nu este, în general, bine înțeleasă. Pe de o parte, din cauza superficialității cu care e considerată, de obicei, opera sa, pe de alta, din cauza modului în care această operă a prins contur sub ochii noștri: ea s-a oferit publicului ca o sumă de variațiuni având drept axă „rostirea românească". Fermecătoare și insolite, volumele constituite în jurul acestei axe au creat o dublă prejudecată: prejudecata după care gândirea lui Noica e aservită unor probleme de „culoare locală" și prejudecata „eseismului" lui Noica. Pentru cine nu are răgazul sau buna-credință de a lua în seamă globalitatea scrierilor sale de la 1934 încoace, ambele prejudecăți par întemeiate. Dacă urmărim însă seria publicațiilor lui Noica – nu în accidentalitatea irumperii lor din ultimii ani, ci în coerența lor reală –, vom descoperi un filozof care nu e bine situat în „național" decât pentru că e foarte bine plasat în universalitate. De la *Mathesis sau bucuriile simple* (1934, Premiul scriitorilor tineri) și *Concepte deschise în istoria filozofiei la Descartes, Leibniz și Kant* (1936, Premiul

Academiei Române), până la *De caelo* (1937) şi *Schiță pentru istoria lui Cum e cu putință ceva nou* (Teză de doctorat, 1940), de la studiul despre Goethe, până la întinsele comentarii şi interpretări la Platon şi Hegel, de la cercetările de logică apărute în *Revue roumaine des sciences sociales*, până la tratatul de ontologie ce urmează a fi tipărit în anul ce vine, opera lui Noica capătă proporția unei construcții în cuprinsul căreia „Rostirea românească..." se recomandă mai curând ca text derivat şi aplicativ, ca episod – prețios – al unei mişcări respiratorii infinit mai largi. Cât despre „eseismul" său, şi el este o pistă falsă. Noica are, e adevărat, ghinionul de a scrie „frumos", ceea ce poate stârni fenomene de adeziune minoră, neadecvată, la o operă ale cărei calități nu sunt în primul rând stilistice. Să nu ne grăbim totuşi să condamnăm calofob calofilia, căci suntem încă departe de a avea mai mulți stilişti decât ne trebuie. Stilul e, la Noica, o formă de toleranță față de cititor, o modalitate a cordialității. Cordialitatea, la rândul ei, e simptomul unei benefice situări în spațiul culturii, în bucuria de a străbate acest spațiu împreună cu alții. Cultura poate uşor deveni „limitație ce limitează", amorțeală livrescă. Ca limitație ce *nu* limitează, ea dă însă omenescului garanția celei mai mari libertăți cu putință.

Ca şi aşezarea în cultură, sau în spiritul locului, aşezarea în universal e plină de riscuri. Ea poate eşua în enciclopedism inconsistent, în cosmopolitism fad, impersonalitate sau dezordine. A fi bine situat în universal, cum este Noica, înseamnă a ajunge să trăieşti în acea intimitate – respectuoasă, dar neinhibată – cu valorile, care e „fenomenul

originar" al oricărui gest hermeneutic. Buna situare în universal presupune, ca pe un caz particular, şi buna situare în spiritul epocii, în timp. Şi sub acest raport, Noica propune un model valabil. Atent la evenimentul zilnic, gata să comenteze totul şi să se folosească de beneficiul spiritual al oricărei noutăți, el e la egală distanță de înduioşarea retrospectivă şi de mania modernității. Puțini reuşesc să îmbine cu mai multă grație rezerva contemplativă şi inserția acută în actualitate.

Constantin Noica se află, cum vedem, în situația privilegiată de a putea transforma orice limitație pe care o atinge în limitație ce nu limitează: limitația specificului național se deschide spre metabolismul universalului, limitația culturii se transformă în bucurie existențială, limitația timpului stârneşte nelimitarea responsabilității, după cum limitația vârstei, a bătrâneții, se uneşte cu nelimitarea creativității şi a înțelepciunii (însemnările lui Noica). O atât de complexă prezență intelectuală a putut declanşa – nu e de mirare – reacțiile cele mai diverse. L-am văzut uneori pus la îndoială de inteligențe respectabile, ca şi de sterilitatea resentimentară a câte unui mediocru. L-am văzut, alteori, admirat de oameni admirabili, dar şi de semidocți năuci, hărțuiți de confuze apetituri filozofarde. L-am văzut acuzat de „iraționalism" de specialiştii unor etichete vetuste (care se prefac a uita că Noica e, între altele, monograf al lui Descartes şi Hegel), l-am văzut „înfierat" ca „dăunător" de cutare lingvist obosit, dar, mai ales – şi dincolo de toate –, l-am văzut lucrând cu un calm suveran, calmul acelei bune situări în problema „limitației"

de care a fost vorba mai sus. Anul acesta a împlinit 70 de ani. Ni s-ar fi părut firesc ca „filozofii" noştri să treacă cu acest prilej peste intransigenţele lor curente şi să-i adreseze un omagiu, oricât de complezent. Am fi aşteptat de la ei fie şi cel mai sfios gest de solidaritate intelectuală, sau, măcar, gestul minim al bunei-cuviinţe. Şi ei au tăcut, sau au vorbit mai curând răstit, în numele unei vigilenţe răsuflate, dacă nu pur şi simplu al cine ştie cărei proaste dispoziţii de moment. Nu vrem să îndemnăm pe nimeni la idolatrie şi nu socotim că ideile lui Constantin Noica nu pot fi subiect de polemică. Ni se pare doar că, înainte de glaciale puneri la punct, sau în locul unei ursuze tăceri, un gânditor de talia lui merită, la 70 de ani, ceremonialul respectului.

2. Noica şi regimul comunist

În ce mă priveşte, n-am aflat nimic nou din documentele publicate de curând în *Adevărul literar şi artistic*[1], cu privire la „contactele" cu securitatea ale lui Constantin Noica. Auzisem, din chiar gura lui, argumentele pe care le punea în joc pentru a relansa, în ţară şi în afara ţării, cultura românească, ştiam, direct de la sursă (vezi, între altele, jurnalul Monicăi Lovinescu) cu ce tip de discurs îi perplexa pe interlocutorii săi din exil, când avea prilejul să-i întâlnească. Nu spunea securiştilor *altceva* decât ne spunea nouă, celor apropiaţi, sau, în străinătate, lui Cioran,

1. *Cf. Adevărul literar şi artistic*, nr. 829, 29 iulie 2006.

lui Ierunca şi celorlalți. Nu acționa niciodată în beneficiu propriu. Dimpotrivă, risca să-şi şocheze prietenii şi, la limită, să se compromită în ochii lor, urmărindu-şi, neabătut, cu o încăpățânare care friza obnubilarea, proiectele şi strategiile sale de „politică culturală". Faptele şi declarațiile lui porneau: a. dintr-o anumită viziune privind perspectivele şi metabolismul regimului comunist şi b. dintr-un candid calcul tactic.

a. Constantin Noica credea, ca noi toți, că nu vom ieşi din comunism într-un interval de timp previzibil. Trebuîa deci să ne acomodăm, în chip *productiv*, la situația dată, aşa încât să ne realizăm maximal în planul creativității şi să slujim eficace cultura română. Trebuia să profităm de fiecare „deschidere" a regimului, să ne strecurăm în toate fisurile lui, să-i convingem pe activişti, adoptând, la nevoie, stereotipiile lor, că performanța culturală e mai la îndemână şi mai durabilă decât cea economică şi că o colaborare – nestingherită de blocaje ideologice – cu diaspora românească şi mai ales cu marile valori ale acestei diaspore n-ar aduce decât beneficii. Noica nu credea în şansele insurgenței interne şi socotea că exercițiul critic practicat de emigrația anticomunistă nu duce la nimic. Acesta era „silogismul" pe care el îl opunea „judecății" celor din afară, exasperându-i, inevitabil, prin tot ceea ce făcea. Concret, voia să-l aducă în țară pe Mircea Eliade, să provoace înființarea unui Institut de Orientalistică la Bucureşti, să stimuleze traducerea românească a operei ştiințifice eliadeşti, să contribuie la o mai bună formare a tinerilor intelectuali români, prin burse, achiziție

de carte şi profesori de anvergură din străinătate (Ştefan Lupaşcu, George Uscătescu, Eliade însuşi). Îi certa pe conaţionalii din afara ţării (pe Ion Raţiu, de pildă) pentru uşurinţa cu care investesc în nenumărate comitete şi comiţii anticomuniste, în loc să finanţeze traducerea unor autori români, sau să ofere burse unor tineri de calitate.

b. În scopul îndeplinirii proiectelor sale, Noica înţelegea să accepte dialogul cu autorităţile momentului, inclusiv cu oamenii securităţii, practicând toate formele de *captatio* care i se păreau utile: lauda politicii externe a lui Ceauşescu, dar cu sublinierea, prin contrast, a politicii culturale retardatare, definirea operei lui Eliade ca nefiind legată de „religii", ci de culturile „tradiţionale" (arhaice), relativizarea pedagogică a limitelor exterioare, pentru a muta accentul pe limitele noastre interioare şi pe depăşirea lor, sau listarea, consimţitoare, a lucrurilor „bune" făcute de regimul comunist (e înduioşător, după mine, să-l vezi pe Noica mulţumind pentru locuinţă, slujbă şi pensie), dar cu sugestia că lista trebuie amplificată şi că, deşi s-au făcut o seamă de lucruri, s-au şi „desfăcut" multe.

Se poate discuta, fireşte, în ce măsură strategia nicasiană a fost înţeleaptă şi funcţională. E limpede că rezultatele ei n-au fost nici pe departe cele scontate şi că, pentru aparatul represiv, Noica a rămas până la capăt „filozoful pensionar N.C.", care trebuie „influenţat pozitiv" şi „convins că se află permanent sub controlul organelor noastre", aşa încât să-şi reducă „influenţa asupra tinerilor intelectuali" din jur şi să aibă „cât mai puţine legături cu emigraţia". Noica încerca şi el să „influenţeze pozitiv" regimul.

Dar a reuşit? Cei care am avut norocul să-i fim în preajmă ştim cât îl costau toate aceste eforturi şi cât de disperat putea fi, uneori, văzând că totul se izbeşte de obtuzități inexpugnabile. Adesea, eram şi noi contrariați de discursul său. Ne enerva să auzim că „pentru viața spiritului condițiile bune sunt proaste", sau că țara ideală pentru cultură e Germania de Est, pentru că oferă (în mai mare măsură decât România) strictul necesar subzistenței, în vreme ce Germania de Vest îți distrage atenția cu o abundență inutilă şi smintitoare. Numai că, veştejind „Germania untului", Noica ne prevenea că fără limba şi cultura germană prestația noastră intelectuală va fi precară. Tot astfel, dezamăgit de o anumită Europă, el avea să-şi încheie viața cu o carte „despre demnitatea Europei". O spun cu luciditate şi cu afecțiune: Noica putea să bată câmpii în chip euforic. O făcuse şi în anii patruzeci, când crezuse într-o reformă de factură legionară a țării şi într-o gesticulație patriotică funestă. Dar una e derapajul ideatic, caracteristica inadecvare la împrejurări a unui anumit tip de intelectual, inocența periculoasă şi, în fond, sinucigaşă a spiritului utopic, şi alta e colaborarea cinică, turnătoria lucrativă, căderea morală. A face din Noica „un guru al comunismului", a-l califica drept informator sau „consilier" al vechiului regim e o probă de rea-credință crasă, o măgărie de speță inferioară. De altfel, cele două cercetătoare care publică documentele în discuție ştiu foarte bine ce publică, şi o spun: e vorba de a „exemplifica faptul că unii oameni au rezistat în fața presiunilor" şi de „poziția de fiecare dată categorică" a lui Constantin Noica. Cine

citeşte *tot* ce a tipărit *Adevărul literar şi artistic*" (şi nu doar câteva pasaje care să alimenteze surescitările antipăltinişene) află lucruri tulburătoare. Noica le spune în faţă securiştilor că, dacă i se cer servicii de turnător, e gata să se întoarcă la puşcăria Jilava, le aminteşte că a fost pălmuit în închisoare pentru refuzul de a colabora şi le explică, necomplezent, că o lege care interzice românilor să stea de vorbă, fără să raporteze, cu cetăţeni străini e o lege „ofensatoare", „de proastă calitate". În 1971, refuză să participe la un Congres Internaţional de Logică, tocmai ca să nu i se ceară să relateze eventualele convorbiri cu străinii. Admonestat că nu face publicistică „de actualitate", Noica răspunde: „Eu nu fac filozofie ieftină" şi „Eu vă caut pe Dvs. să mă ajutaţi să facem ceva în cultură". Alt tip de informaţii „n-am dat niciodată şi nici nu voi da". Toate acestea vin din partea cuiva care a stat zece ani în domiciliu obligatoriu şi şase în puşcărie. Din partea cuiva care ştie că „regimul, când pune mâna pe un om, îl sfâşie". Trebuie să ai un uriaş balast de neruşinare ca să vorbeşti de „compromisurile" unui asemenea om, mai cu seamă dacă experienţa ta concentraţionară e nulă, iar curajul şi spiritul tău de subversiune n-au avut nici ocazia, dar nici forţa de a se manifesta.

O ultimă observaţie, privind nuanţa „derapajelor" nicasiene. Într-una din convorbirile cu ofiţerii de securitate, citim, uimiţi, o declaraţie ca aceasta: „...închisoarea, vă spun sincer, a fost o desfătare". E vorba, aflăm în continuare, de şansa – valorificată la Jilava – de a vorbi, vreme de un an, despre Goethe şi Hegel. Cât de prost trebuie

să fii ca să-ți imaginezi că penitenciarul era, la propriu, pentru Noica, un paradis, o enclavă academică, în care se trăia ca-n sânul lui Avraam? Tot atât de prost ca atunci când vezi în „filozoful pensionar" un *fan* al comunismului. Noica vorbea despre „binecuvântatul ceas" al istoriei ceaușiste, ca despre „desfătarea" penitenciarului. Spera să putem, să fim lăsați, să citim Goethe și Platon. I-am auzit vorbind despre închisoare în termeni asemănători pe Alexandru Paleologu și pe Nicu Steinhardt (ale cărui însemnări din detenție poartă titlul *Jurnalul fericirii*...). Ca și ei, ca atâția alții, Noica se străduia să asume, transfigurator, infernul: să-l facă suportabil și, eventual, fecund. Pentru această încercare disperată, nebunească, oamenii de o asemenea croială merită mai mult decât micile noastre bombăneli moralizatoare.

Din documentarul pe care îl comentăm, rezultă că, în 1978, s-a propus închiderea dosarului de urmărire al lui Constantin Noica, pe motiv că cel urmărit s-a dat pe brazdă, s-a cuminți, face bune servicii patriei și poporului. Când se va publica integral arhiva Noica (ceea ce sper să se întâmple cât mai curând), se va vedea că propunerii din 1978 nu i s-a dat curs: Noica a fost urmărit în continuare, până la moarte. Urmărit nu oricum, nu rutinier, ci ca un *obiectiv militar*, ca un personaj important și primejdios. Securitatea îl cunoștea mai bine decât adunătura de lătrători vigilenți din presa noastră contemporană.

Petre Țuțea – un țăran imperial

Nu demult, la o emisiune literară a televiziunii, un filozof şi un pictor au discutat – în contradictoriu – despre Petre Țuțea. Disputa rezulta din împrejurarea că, pentru filozof, Țuțea apărea ca o mare figură a oralității românești, cu rezultate neinteresante în planul operei scrise, în vreme ce pentru pictor scrierile lui Țuțea egalau – chiar dacă în altă tonalitate – înălțimea oralității lui. O chestiune de gust – s-ar spune la prima vedere. Dar e, nițeluş, şi o chestiune de autoritate: se presupune că un filozof şi un om al scrisului are instrumente mai adecvate decât un pictor pentru a judeca performanța unui text filozofic. De altfel, pictorul însuşi a admis, la început, că i se pare „ridicol" să contrazică un profesionist. După care l-a contrazis. Mai mult: a calificat părerea preopinentului său drept „vexantă". Ceva din sminteala României de azi se exprima foarte lămurit în această dispută. Mai întâi, o nepermisă confuzie a competențelor: ceea ce, ca simplă opinie, poate avea o anumită legitimitate se dilată fabulos, până la a se impune celorlalți cu aroganța unei dogme. Priceperea fiecăruia devine universală: politică, economică, metafizică, artistică. Democrația pare a nu fi altceva decât dreptul egal al tuturora de a se pronunța despre

orice: un „ascultă-mă pe mine“ practicat la scară națională. Tot românul intră în pielea Conului Leonida şi aşteaptă de la concetățenii săi replica Efimiței: „Ei, bobocule, apăi cum le ştii dumneata toate, mai rar cineva!“. În al doilea rând, se constată că deriva aceasta a competențelor are drept corolar o creştere a irascibilității: cine nu-mi recunoaşte priceperea mă jigneşte; opinia celui care mă contrazice e „vexantă“ (competența adevărată acceptă mult mai uşor contestația decât cea improvizată, care defilează bățos pé scena publică, sigură şi mândră de sine). În al treilea rând, există o tendință generalizată de a transforma oamenii şi ideile în idoli. Dacă ne place Țuțea, atunci el ne place în chip absolut: marile lui calități îi anulează toate fisurile, verva formulărilor lui ne determină să-i omagiem sforăitul: cum poate un personaj atât de impresionant să nu fie perfect şi când doarme?

Ca unul care l-am cunoscut şi l-am admirat pe Petre Țuțea simt, de mai multă vreme, nevoia să-l apăr de o posteritate tot mai inadecvată, isterică, grav deformatoare. Petre Țuțea era cu mult peste portretul idolatru pe care i-l confecționează unii: era un om viu, liber aşadar, de orice schematism militant, era un om delicat (sub aparența unei radicalități rurale), era un om plin de umor, atent la nuanțe şi, în adânc, nemulțumit de sine şi de destinul său – histrionismul său era, între altele, nevoie de confirmare publică, de „ecou“ justificator. Ştia foarte bine că scrisul nu e vocația lui: „Vocația mea e de legiuitor“, spunea adesea. „Scriu din cauza comuniştilor, care nu m-au lăsat să-mi împlinesc vocația reală.“ Viața, atât

de nenorocoasă, a acestui om minunat a culminat cu două ghinioane lamentabile, pline de consecinţe nefaste: i-a fost hărăzit să ajungă un personaj „mediatic" în faza crepusculară a evoluţiei sale, pe un fond de uzură fizică şi psihică greu de compensat fie şi printr-o excepţională înzestrare nativă. Şi, ceea ce e încă şi mai grav, a fost preluat, monumentalizat şi popularizat de semidocţi, de spirite mediocre şi ancilare, scuzabile, în cel mai bun caz, prin bine intenţionata lor „candoare". Ţuţea uimea prin „cât de multe" ştia – mai ales pe cei care ştiau foarte puţin. În realitate, nu întinderea informaţiei era partea lui tare, ci asumarea ei, experienţa viguroasă a ideilor bine digerate şi organizate în jurul unei opţiuni. Ca şi Cioran, ca şi Nae Ionescu, Ţuţea trata ideile ca pe nişte vietăţi: le înfrunta curajos sau le invoca tandru, curtenitor, după un protocol care combina ironia cu graţia. Până şi angajarea lui creştină, pe care o trăia în afara oricărei negocieri, evita solemnitatea geometrică, tonul previzibil al predicii. Era limpede că spiritul însemna pentru el mai mult decât spiritualitatea: mai exact, îl plictisea convenţia – fără de duh – a stilului „duhovnicesc". „Am un mare păcat" – mi-a spus pe un pat de spital, ultima oară când l-am întâlnit – „îmi place inteligenţa. Când văd un om inteligent, mă simt de parcă aş face o baie!..."

Nimic mai grosolan, mai imoral, mai lipsit de pietate decât să reduci splendoarea unei asemenea minţi la o frazeologie monotonă, de propagandist. Nimic mai ucigător decât să-i înalţi o statuie înjumătăţită. Să consemnezi declaraţiile lui despre „românul absolut" şi să treci

sub tăcere uriaşele lui dezamăgiri: „înseamnă că am stat treisprezece ani în temniță pentru un popor de cretini“ sau „nu mă consolează de faptul că sunt român decât Eminescu, Blaga, Nae şi răcoarea câtorva biserici“ sau, explicit până la apostazie, „Balcanii sunt curul Europei“. Îl adora pe Eminescu, desigur („sumă lirică de voievozi“), dar există o casetă video pe care îl auzim şi îl vedem spunând: „Nu Eminescu a făcut România, ci Brătienii.“ Cât despre credința lui Țuțea în Dumnezeu, ea avea măreția unei lupte de fiecare clipă, întețită dramatic în preajma morții. Ar fi multe de spus despre asta, după cum ar fi multe de spus şi despre spectaculoasele enormități ale lui Țuțea: de la bunele cuvinte scrise cândva (dacă nu mă înşală memoria) despre Aurel Baranga, până la elogierea lui Ceauşescu ca „patriot“. Petre Țuțea avea o personalitate prea puternică pentru a ceda consecvențelor de duzină: putea fi nedrept, excesiv (uneori doar de dragul efectului) sau, dimpotrivă, neaşteptat de acomodant. Cine îl iubeşte cu adevărat nu are trebuință de un chip idealizat, nu-şi explică iubirea printr-un obelisc de superlative. Ca orice om întreg şi exemplar, Petre Țuțea nu e „cel mai“, e unic. A-l închide într-o ideologie şi a-l îneca într-un cult e a transforma o icoană într-un idol. Pictorul de care vorbeam la început ştia, cândva, să explice cu o miraculoasă subtilitate deosebirea dintre cele două tipuri de imagini. Dar s-a lăsat furat, o clipă, de spiritul timpului, riscând să-i pregătească lui Petre Țuțea o a doua moarte...

*

Constantin Noica mi-a povestit că în închisoare, la un interogatoriu care se prelungea peste măsură, anchetatorul a sfârșit prin a proclama răstit, cu titlu de avertisment: „Ascultă, eu l-am anchetat și pe Țuțea!". Era pentru el o dovadă de extremă competență, o încununare profesională de tipul doctoratului, o probă supremă. Călăul se legitima prin anvergura victimei. În anii care au urmat, anvergura victimei a continuat să stimuleze vigilența călăului. Petre Țuțea continua să fie supravegheat, anchetat și percheziționat periodic, deși recuperase statutul de „om liber". Ce putea să-l facă atât de periculos? Cum reușea bătrânul acesta să neliniștească în asemenea măsură structurile – atât de stabile totuși – ale Puterii? Se temeau de inteligența lui? De umorul lui? De popularitatea lui? Probabil. Dar trebuie să mai fi fost ceva. Cu un instinct care nu le lipsea, anchetatorii simțeau că Petre Țuțea este dușmanul absolut, dușmanul în ipostază chintesențială: el întruchipa într-un dozaj unic credința în Dumnezeu, firescul ideilor, hazul enorm al formulării, pe scurt, tot ce era mai greu de clintit din sufletul național. De o parte, Puterea, nelegitimă, schimonosită și schimonositoare, de cealaltă, un gentilom valah, un Chesterton câmpulungean, un țăran imperial, fără frică și fără finețuri psihanalitice.

Nu se poate spune că Petre Țuțea a dus cu Puterea un război din care a ieșit învingător. Căci el a început prin a fi învingător și a dus războiul cu grația suverană a celui ce nu poate pierde. Cum să piardă o victimă pe care călăul însuși o admiră?

Memento Alexandru Paleologu

O veche prietenă l-a caracterizat, într-o scrisoare, pe Alexandru Paleologu, drept un „cultural de contact", nu de „atac". M-am grăbit să-i solicit îngăduința. Întâi că îndărătùl omului s-au adunat câțiva ani buni de viață, mai mulți decât ai noştri şi trăiți fără jumătăți de măsură: a vegheat mai multe nopți decât noi, a stat „subt obroc", a supraviețuit câtorva prieteni şi câtorva iubite. A plâns, cum singur povesteşte, citindu-i pe Tolstoi şi pe alții, şi a avut ceva viu de spus cui a vrut să-l asculte. Pe scurt, a trecut prin viața noastră literară, sau prin viața noastră pur şi simplu, cu farmec, cu panaş, ştiind bine gramatica şi eticheta, împotriva unei ambianțe din ce în ce mai fruste. Pe urmă, noi ăştia „mai tineri" trebuie să judecăm totul contextual. Alecu în sine e o problemă a Judecății de Apoi sau a taclalei şoptite între patru ochi. Dar Alecu în ambianța românească de azi e o instanță la care nu avem voie să ne raportăm prin spirit critic decât în subsidiar, în treacăt sau mai bine deloc. De ce? Fiindcă nu avem altul ca el şi fiindcă e simbolul unui univers pe care, dacă îl uităm, pierdem cei şapte ani de-acasă ai bunei-cuviințe intelectuale. Putem bombăni în sinea noastră orice. Dar: într-o lume sufocată de o lipsă de educație în cel mai bun

caz pitorească, conu' Alecu repune în drepturi cultul ceremoniei: ne învață cum se prețuiește un amic și cum se salută un potrivnic, cum se aruncă mănușa și cum se ridică mănușa, cum se înjură cu amenitate, cum se tace, cum se riscă fără bravadă, cum se ține o făgăduință, cum se vorbește franțuzește, cum se mimează naturalețea, cum se obține galanteria fără vulgaritate, cum se zâmbește interlocutorului când e idiot, cum se primește o înfrângere, cum se trece sub tăcere o victorie, cum se stă la masă, cum se suportă canicula fără transpirație, cum se păstrează – în praful verii – albul cămășii și câte și mai câte asemenea delicatese anexe, dar esențiale, care, fără a ține loc de conținut, pot da omului și unei epoci întregi măcar aparența, dacă nu substanța însăși a stilului. De aceea îl iubesc pe Conu' Alecu! E ultima reverență pe care o face veacului nostru boierimea autohtonă. În rest, vorba lui Alecu Russo: „Dumnezeu să ierte trecutul!"

Andrei Scrima

Când l-am întâlnit, în 1991, la Mănăstirea Sâmbăta, părintele Andrei Scrima mi s-a părut întruchiparea unei utopii. Citisem studiul său despre *Tradiția părintelui duhovnicesc în Biserica răsăriteană* (apărut la Paris, în 1967), știam că el este acel „moine de l'Église orthodoxe de Roumanie" pomenit de Jean Meyendorff – și de alții – în felurite note bibliografice și aveam despre el, din auzite, o reprezentare nebuloasă, în care anecdoticul, legendarul și enigma conviețuiau deconcertant. Trebuie să spun, de la bun început, că întâlnirea „față către față" n-a modificat substanțial această reprezentare. Omul căpăta, dintr-odată, mai multă materie, dar nu neapărat mai mult contur. Aveam dinainte un personaj greu de „sistematizat", o fizionomie alcătuită din sclipiri evanescente, ca lacurile lui Monet.

Cosmopolit și totuși român, călugăr și totuși om de lume, ortodox, dar cu o anumită aromă iezuită, Andrei Scrima recită îndelung din Jalal al-Din Rumi și din Rilke, din Emily Dickinson și Ion Barbu, din Upanișade și din Evanghelie. Se desfată de pitorescul unor rare și vechi cuvinte neaoșe, dar vorbește cu un cochet accent franțuzesc. Invocă astrofizica, genetica modernă sau topologia ca pe niște domenii la îndemână, fredonează cântece

ruseşti şi îşi încheie conversațiile telefonice cu o sintagmă arabă. Poate fi surprinzător de galant, atent la vestimentație, pieptănătură şi bune maniere, dar poate fi şi tăios, sarcastic, autoritar. Când inadecvat, când plin de *à propos*, când generos şi discret, când capricios şi de o abundentă auto-referențialitate, el are ceva de „copil minune", de „premiant" euforic, câştigător al tuturor „olimpiadelor". Discursul său e imens răsplătitor, dar, simultan, născător de frustrare. Fraza e plină de intercalări nesfârşite şi de volute baroce, aşa încât revelația, „poanta", divulgarea ideii vin târziu şi te găsesc, uneori, epuizat. Introducerile sunt ample, serpentinate, capacitatea de a amâna enunțul lămuritor e, practic, infinită. Pe întreg parcursul său, această incomodă retorică e însoțită însă de o erudiție fermecătoare, de intuiții, rafinamente şi voluptăți spirituale fără egal. Competența cărturărească e dublată, în chip neaşteptat, de o sensibilitate existențială puțin obişnuită, de finețuri sufleteşti care merg de la simpla candoare până la sondajul amețitor în măruntaiele interlocutorului. Iată, pe scurt, portretul cuiva care poate stârni, rând pe rând sau de-a valma, admirația, curiozitatea, perplexitatea, iritarea şi dragostea. Pentru un anumit „rigorism" ortodox, un asemenea personaj e inevitabil „smintitor". Nu întâmplător, „colegii" îi pun în spate tot arsenalul de atribute cu care sunt obişnuiți să întâmpine „diferența", comportamentul neconvențional. Toți admit, fireşte, că părintele Andrei e „foarte deştept", ba, la o adică, chiar „genial", dar se grăbesc să găsească, de îndată, fisuri relativizante: nu simte româneşte, e francmason, e „intelectual",

e occidentalizat, s-a dat cu catolicii (dacă nu cumva o fi pur şi simplu ateu), e monden. Pentru că e inclasabil, omului i se confecţionează o identitate incertă şi deviată. Nu contest că avem de-a face cu o identitate paradoxală. Eu însumi îi resimt vagul, când constat că, uneori, spun, spontan, „domnule Scrima", alteori „domnule profesor", alteori „părinte". Şi e semnificativ că interlocutorul le acceptă pe toate, de la caz la caz, fără a se identifica, în fond, cu nici una. Până şi balansul între „André" şi „Andrei" e uşor derutant: ca şi cum între cetăţeanul francez André Scrima şi părintele Andrei ar exista o tensiune indicibilă, al cărei secret ne e refuzat.

În cele ce urmează, îmi propun, dincolo de abundentul colportaj autohton, să inventariez, în beneficiul cititorului, câteva din temele, exterioare la prima vedere, ale vieţii părintelui Scrima: nu pentru a depozita, arhivistic, contingenţele unei biografii, ci pentru a lăsa să se vadă, dincolo de fapte, configuraţia unui destin.

Andrei Scrima s-a născut la 1 decembrie 1925, la Gheorgheni, din părinţi macedoromâni. Familia sa, cu vechi tradiţii, se stabilise în România de curând, venind din zona Pindului. Tatăl era politehnician, dar, totodată, poet declarat şi publicat. Fire convivială, el n-a lăsat asupra fiului său o amprentă modelatoare notabilă, afară doar de simţul rigorii personale şi de gustul timpuriu al lecturii. Primele voluptăţi „livreşti" au apărut la cinci ani, sub chipul unei „euforii a dicţionarelor". Timpurie a fost şi experienţa itineranţei şi a singurătăţii (cu corelativul unei interiorizări premature), trăită însă fără melodramă; părintele

Scrima îşi aminteşte că una din rugăciunile lui de tinereţe suna: „Păstrează-mă, Doamne, întotdeauna străin şi singur." („Nu ştiam ce cer!", adăuga el astăzi...) De la Gheorgheni, părinţii s-au mutat la Orăştie, apoi la Hunedoara. Copilul a început şcoala înainte de a fi împlinit şase ani, iar la zece ani stătea singur, găzduit de o familie germană, ca elev al liceului „Aurel Vlaicu" din Orăştie. Citea deja pe Nietzsche (pe care mărturiseşte a-l pomeni şi astăzi în rugăciunile sale), contempla cutremurat cerul nopţilor transilvane şi îşi făcuse o reputaţie de ateu, pentru că refuza să meargă, încolonat, la biserică. În 1942, în urma decesului subit al tatălui, familia se mută la Bucureşti (unde mama nu va mai supravieţui decât câţiva ani). Andrei Scrima se înscrie la liceul „Gheorghe Lazăr", pe care îl absolvă, la cincisprezece ani, trecând două clase într-un an. (Între timp, debutase cu un articol despre optica electronică, într-o revistă a „ştiinţelor şi călătoriilor".) În 1945, se înscrie la medicină şi la filozofie. Medicina o va părăsi după numai un an, dar la filozofie va face cunoştinţa lui Anton Dumitriu: o întâlnire plină de consecinţe, un mare „prilej"... Andrei Scrima devine şeful lui de cabinet la „Creditul minier" (până în 1946), şi, sub influenţa lui, se înscrie la Facultatea de fizică-matematică, pe care nu o va părăsi decât în 1949, în pragul licenţei, pentru a evita un examen de marxism, devenit obligatoriu. Îşi luase, totuşi, licenţa în filozofie, în 1948, cu o teză despre „Logos şi dialectică la Platon". Prin Anton Dumitriu, tânărul Scrima va cunoaşte o sumedenie de intelectuali ai timpului (Alexandru Mironescu, Sandu Tudor,

Grigore Moisil, Eugen Schileru, Marcel Avramescu şi alţii), dintre care câţiva îi vor schimba viaţa. „Anii de formaţie" începeau să aibă o precipitare orientată, vectorială. Studii solitare de arabă şi sanscrită, lecturi din marii Părinţi ai Răsăritului (descoperiţi *via* Jean Daniélou, Henri de Lubac, Hans Urs von Balthasar) şi frecventarea Mănăstirii Antim, unde fusese introdus, încă din 1946, de Marcel Avramescu (viitorul părinte Mihail de la „Schitul Maicilor") începuseră să definească, prin convergenţă, o vocaţie. Părintele Ioan cel Străin, un rus aflat în bejenie la Bucureşti, era, pe atunci, autoritatea spirituală a Antimului, punctul lui de coagulare duhovnicească. „Cine e tânărul acesta?" – a întrebat călugărul, privind către Andrei Scrima. „Simt că are nevoie de mine!" Tânărul primea, astfel, însemnul unei angajări fără întoarcere. Se înscrie la teologie (1949) şi cere să fie primit ca „frate" la Mănăstirea Antim. Între 1950 şi 1953 stă, ca novice, la Mănăstirea Neamţ, unde face profesorat la proaspăt înfiinţatul Seminar Monahal Superior. Îi are „colegi de catedră" pe părinţii Benedict, Petroniu şi Sofian. Duhovnicul locului era un fost subinginer de la IAR Braşov, pe nume Arsenie Papacioc, una dintre cele mai neobişnuite figuri ale monahismului contemporan. În 1953, seminarul de la Neamţ se desfiinţează. Fratele Andrei revine la Bucureşti şi lucrează, împreună cu Bartolomeu Anania, la reorganizarea Bibliotecii Patriarhiei, iniţiată de Patriarhul Justinian. Urmează o perioadă de asceză severă, la Slatina, unde osteneau, în acelaşi timp, monahii Cleopa, Petroniu şi Plămădeală. Acolo este rânduit călugăr de părintele

Benedict Ghiuş, la 26 iulie 1956. În acelaşi an îşi ia licența în teologie cu părintele Stăniloae („Schiță a unei antropologii apofatice, în spiritul tradiției ortodoxe"). Patriarhul Justinian îl priveşte cu simpatie crescândă şi îl foloseşte ca translator, ori de câte ori are oaspeți străini. În 1955, de pildă, când Mohammad Habib, rector al Universității din Aligarh (India), vine în România, tânărul Scrima are ocazia să-şi uimească interlocutorul cu solidele sale cunoştințe de indianistică. Oaspetele va cere pentru el, de la ministerul indian al culturii, o bursă. Dar ministrul moare pe neaşteptate şi perspectivele se închid. În mai-iunie 1956, apare însă la Bucureşti S. Radhakrishnan, preşedintele Indiei. Surprins să audă un fraged călugăr ortodox recitând, în sanscrită, din Katha-Upanishad, el îl recunoaşte ca fiind „tânărul care va veni în India" cu bursa cerută de Mohammad Habib în 1955. Emil Bodnăraş, responsabilul politic al cultelor în acel moment, e pus în fața unui fapt împlinit. Andrei Scrima capătă paşaport, viză şi bilet de avion. La 28 noiembrie 1956, el pleacă, prin Belgrad, către Geneva. Secretarul patriarhal care l-a însoțit la aeroport (părintele Cazacu) îşi aminteşte că norocosul călător repeta, halucinat, o singură propoziție: „E de necrezut!", „E de necrezut!"... Părintele Scrima vede în ceea ce a urmat acestei miraculoase plecări un adevărat exercițiu epistemologic şi o lucrare ascetică. Propriul drum şi propriul destin devin obiect de cunoaştere, „metodologie", mister al întâlnirii şi al evenimentului. La Geneva îl cunoaşte pe Christophe Dumont, un călugăr dominican, editor al celebrei publicații *Istina*. Dumont îl invită la

Paris, invitaţia e onorată în martie 1957. După o rapidă întâlnire cu câţiva reprezentanţi ai exilului rus, completată cu revelaţia unor fericite „consanguinităţi spirituale“ cu M.-D. Chenu, Louis Bouyer şi Dumont însuşi, părintele Scrima revine la Geneva pentru a pleca iarăşi, de data aceasta spre Muntele Athos. De acolo, în sfârşit, zboară spre New Delhi, cu o escală neprevăzută la Beirut, unde cunoaşte un grup de laici ortodocşi, cultivaţi şi dornici de viaţă comunitară. Mai târziu, în 1959, ei îl vor chema în Libaṅ, de care se va lega prin înfăptuiri durabile: inaugurarea unei mănăstiri la Deir-el-Harf şi douăzeci de ani de profesorat (1968–1989) la Universitatea franceză din Beirut, afiliată Universităţii din Lyon. Deocamdată însă, suntem încă în India, la Benares, unde părintele Scrima lucrează, între aprilie 1957 şi octombrie 1959, la o teză de doctorat cu T.R.V. Murti (*The Ultimate, its Methodological and Epistemological Connotation according to Advaita-Vedānta*). Textul e definitivat, dar autorul refuză, oarecum juvenil, să ia asupră-şi vanitatea unui titlu academic (o va face totuşi în anii '60, la Paris, cu o dizertaţie despre „gradele apofazei“). În 1960, întors la Paris, cere cetăţenia franceză şi o obţine fără dificultăţi, cu sprijinul lui Jean Laloy, traducătorul în franţuzeşte al *Pelerinului rus*, dar, totodată, director în Ministerul de Externe al Franţei. Anul 1961 e anul marii întâlniri, la Constantinopol, cu Patriarhul Athenagoras. Ioan al XXIII-lea devenise papă şi convocase conciliul ecumenic care avea să se numească „Vatican II“. Patriarhul constantinopolitan era singur, dinaintea unui eveniment la al cărui spirit

consimțea, dar pe care propriul sinod îl privea cu suspiciune. Pe acest fundal, apariția unui colaborator cu înzestrările părintelui Scrima s-a dovedit providențială. Sub noul papă, Paul al VI-lea, Athenagoras îl trimite la Vatican ca reprezentant al său personal. Pentru aceasta, călugărul român trebuia să devină – şi a devenit – „Arhimandrit al Patriarhatului Ecumenic", adică delegat „plenipotențiar". A îndeplinit acest oficiu până în 1965 şi a fost unul dintre artizanii, discreți, ai întâlnirii istorice care a avut loc la Ierusalim între capii celor două Biserici.

Ar mai fi de vorbit despre anii de profesorat de la Universitatea dominicană Le Saulchoir (1966–1968), despre popasul de la Chicago (la invitația lui Mircea Eliade) şi de la Houston (unde a rămas până recent consilier ştiințific), despre întâlnirea cu Maica Alexandra şi despre Academia Internațională de Ştiințe Religioase şi Filozofie a Ştiinței de la Bruxelles, al cărei membru a fost după ce, în anii 1966–1968, i-a fost vicepreşedinte. În 1991, s-a întâmplat însă ceva care nu se lasă înşiruit în seria isprăvilor academice şi a gloriei curente. Părintele Scrima a primit, ca pe vremuri, la începuturile drumului său, o invitație la New Delhi. Aflat acolo, a simțit, dintr-odată, că e confruntat cu un scenariu al întoarcerii, că experiența occidentală „s-a săvârşit" şi că poarta Indiei, care, în 1956, se deschisese spre toate zările lumii se deschidea, acum, spre un orizont de interioritate recuperatoare, spre originarul „Rugului Aprins". Aşa stând lucrurile, părintele Scrima a hotărât să revină, de Paşti, la Antim. Cercul s-a închis, pentru a se roti în altă istorie. Iar primul „ochi"

al rotirii sale e cartea despre „Timpul Rugului Aprins", apărută la Humanitas.

Cititorul, fie el inițiat sau mai puțin inițiat, nu va întârzia să observe noutatea radicală a acestei cărți. Nu e vorba de noutatea mecanică cu care ne-au obişnuit „revoluțiile" veacului, acea noutate născută, previzibil, din refuzul răzgâiat al trecutului imediat şi al prezentului. Noutatea autentică e un sentiment proaspăt al *originarului*, e reaşezarea liberă în spațiul tradiției. De o asemenea reaşezare creştinişmul – şi mai ales creştinismul românesc – are mare nevoie, dacă nu vrea să devină o autoritate fără duh, adică o birocrație. În cartea de la Humanitas, dimensiunea salvatoare a noutății se exprimă sub trei aspecte:

Mai întâi *noutatea limbajului*. Este inadmisibil ca o religie a Logosului să accepte cu atâta frivolitate anemierea cuvântului, adormirea lui sub rutină, inflația stereotipiilor dulcege, jargonul „popesc". Credința n-a fost zăvorâtă pentru totdeauna în „stilistica" leneşă a semidoctismului parohial. Pentru a vorbi omului de azi, ea trebuie să sune altfel decât acum două sute de ani. Cine crede că o asemenea exigență e nerespectuoasă cu tradiția confundă tradiția cu scleroza şi teologia cu învățământul politic totalitar. „Demonul lozincăriei ecleziastice" era, pe bună dreptate, pentru călugărul Nicolae (Steinhardt) de la Rohia una dintre marile primejdii ale vieții spirituale: „Cele mai bune şi mai frumoase simțăminte ori mai folositoare învățături sunt anihilate de tipizarea verbală, care-i simptom de lene, frică şi uscăciune a inimii. Tot atât de duşmănoase sunt stilul pilduitor, edificator, onctuos, stilul emfatic,

stilul grandilocvent, sau deprinderea comodă de a reduce predica la repetarea pericopei evanghelice." (*Dăruind vei dobândi*, Editura Episcopiei Maramureşului, Baia Mare, 1992, p. 243) „Lozincăria ecleziastică" lipseşte cu totul din textul părintelui Scrima. El nu seamănă cu nimic din ceea ce citim de obicei, în româneşte, pe teme religioase. Unii vor acuza „manevrele" lui semiotice, alţii vor fi alergici la neologisme sau la decalcuri lingvistice riscante, dar toţi vor trebui să recunoască insolitul posturii şi al tonului. Dogma nu este, în textul acesta, un schematism steril, o frazeologie dictatorială, ci un adevăr eliberator.

A doua noutate a cărţii constă în *recuplarea discursului teologic la metabolismul culturii*. Cultură umanistă (Cvartetele lui Beethoven, Messiaen, Mallarmé şi Tarkovski, Hegel şi Heidegger, artă medievală, heraldică etc.) şi cultură ştiinţifică (spectroscopie stelară, fizică cuantică, diagramele lui Feynman ş.a.). E depăşită, astfel, prejudecata potrivit căreia, pentru a fi autentică şi legitimă, hermeneutica religioasă trebuie să adopte un aer uşor arhaic şi analfabet. O mulţime de scriitori bisericeşti par a fi îmbrăţişat pentru totdeauna modelul catehismului sătesc drept formă supremă a cultivării sacrului. După un astfel de criteriu, Grigore de Nyssa, Maxim Mărturisitorul, Grigore Palama şi atâţia alţi mari teologi ai Răsăritului sunt vinovaţi de a nu fi scris pe „înţelesul tuturor", de a fi citit prea multă filozofie greacă şi, în genere, de a fi acordat prea mult timp îndeletnicirilor „intelectuale". Rezultă că singura cale de a nu vătăma intensitatea trăirii duhovniceşti este diminuarea exerciţiului mental, judecata incultă,

refuzul superstițios de a frecventa artele și literele, ca fiind teritorii rechiziționate de Lucifer. Acest mod de a gândi limitează în mod grav forța de iradiere, capacitatea de seducție a Bisericii contemporane. Ea devine provincială, resentimentară, vetustă. Mitul rigorii fruste o depose-dează de străvechea ei noblețe, de grația ei transmundană, reducând-o, după cuvântul aceluiași Nicu Steinhardt, la „habotnicia strâmtă și zăvorâtă în sine", adică la fariseism. Pe acest fundal, cartea părintelui Scrima, țesătura ei intimă, e de o exemplară prospețime. Între cult și cultură, inteligența respiră firesc și calm. Ceea ce autorul numește uneori „călugăria forestieră" (cu sensul de nevoință îmbufnată și formalism rudimentar) nu e singura și nici neapărat cea mai eficientă formă de călugărie...

A treia noutate a discursului părintelui Scrima e *deschiderea lui inter-religioasă.* Străin de orice trivialitate sincretică, fidel – fără concesii – dogmaticii ortodoxe, în litera și în spiritul ei, autorul nu impune, totuși, Duhului Sfânt, hotare confesionale și geografice. El invocă destins, alături de Scriptură, Coranul, Aitarêya Brahmana, mistica persană, Kabbala și, în genere, orice text și orice tradiție din care se poate recolta o lumină ajutătoare. În spațiul ortodox, un singur teolog se mișcă prin „multele lăcașuri" din Casa Tatălui cu aceeași libertate interioară, cu același calm suveran, cu aceeași bucurie duhovnicească: Pavel Florenski. În rest, predomină spectrul unei universale excomunicări, cearta, trântirea ușilor, „scrâșnirea dinților". Vigilența dogmatică devine o stare de perpetuă indispoziție. „Celălalt" e depozitarul tuturor relelor, campionul

tuturor rătăcirilor. Anatema e mai îndrăgită decât iertarea, fiul risipitor e somat să stea cuminte acasă, alături de fratele său. Inutil să insistăm asupra faptului că frecventarea neinhibată a altor tradiții nu e, neapărat, simptomul unei angajări superficiale față de tradiția proprie. Dimpotrivă, numai fermitatea credinței, numai limpezimea opțiunii pentru o tradiție dată îngăduie evaluarea necrispată a altora. Un creştin autentic, sigur de calea sa, are dreptul să citeze *hadith*-urile Profetului, fără ca, prin aceasta, să-şi piardă sufletul...

„Noutatea" părintelui Scrima îşi are totuşi, în spațiul românesc, „vechimea" ei: e întâlnirea unică dintre intelectualitate şi cler, petrecută la Antim în preajma anilor '50. „Grupul de la Antim" a fost ultimul episod de *sobornicitate* reală a Bisericii noastre, în anii dictaturii comuniste. Mari intelectuali şi mari călugări au comunicat şi au „cuminecat" acolo, într-o neverosimilă libertate lăuntrică, până când autoritățile au hotărât să definească spiritul în termeni de penalitate. Grupul de la Antim a devenit, în 1958, „Procesul Rugului Aprins". De la Vasile Voiculescu la Sandu Tudor şi Benedict Ghiuş, toți cei care, pentru o clipă, reuşiseră să aducă inteligența şi trăirea duhovnicească în perimetrul aceleiaşi taine şi al aceleiaşi căutări au trebuit să-şi asume experiența martirajului. Cel mai tânăr dintre ei, Andrei Scrima, a fost pus deoparte, printr-o miraculoasă întâmplare. Sensul acestei întâmplări ni se descoperă în parte acum, când cel plecat în ajunul dezastrului s-a reîntors pentru a mărturisi. Dacă mai suntem încă întregi, dacă mai e ceva de salvat în noi, mărturisirea aceasta ar putea fi promisiunea şi substanța unui nou început.

Tăcerile domnului Şora

Într-o lume în care se vorbeşte dezlănțuit, în care „comunicarea" (înțeleasă ca „socializare" incontinentă) a devenit un idol, Mihai Şora face figură de anahoret. E un campion al prezenței tăcute. Al surâsului, al răspunsului amânat, al vocației de a asculta, eliberate de protocolul subînțeles al obligației (sau al pripei) de a răspunde neîntârziat. Poate că e o chestie de fire, un soi de misterios filon tibetan răsărit, pe neaşteptate, în sobrietatea Banatului. Poate că e rezultatul trăit al unui traseu filozofic care merge de la „dialogul interior" spre dialogul „generalizat", răsturnând, uneori, raporturile: dialogul cu ceilalți e, până la urmă, lămurire de sine, iar dialogul cu sine trimite spre tot restul lumii. Dar tăcerea lui Mihai Şora e mai mult decât se poate imagina la prima vedere. Şi sunt sigur că el însuşi ar putea fi cel mai eficient „fenomenolog" al ei. În ce mă priveşte, întrevăd, frugal, în discreția verbală a filozofului, cel puțin cinci straturi:

1. *Tăcerea ca specie a atenției.* A şti să asculți înseamnă a te livra integral interlocutorului, a suspenda orice comentariu interior câtă vreme celălalt vorbeşte. „Recepția" prevalează net asupra „emisiei". Dar nu e vorba numai de un interlocutor personalizat. Orice apel venit din afară,

dinspre împrejurări, arbori şi stele, dinspre istorie şi dinspre umorile proprii, merită ceremonialul atenției. A fi atent e – în cazul lui Mihai Şora – nu o formă de politețe, nu o subspecie a curiozității, ci o *metodă*: gestul constitutiv al reflexivității. Tăcerea, ca simptom al atenției, e şi mediul optim al dialogului. Două (sau mai multe) discursuri simultane nu pot dialoga. Dialogul adevărat e o disciplină care implică nu doar alternanța replicilor, ci şi alternanța tăcerilor, adică a momentelor în care argumentația proprie acceptă mutenia strictei receptivități. *Mihai Şora ascultând* e una din cele mai instructive şi emoționante experiențe pe care le-am întâlnit.

2. *Tăcerea ca specie a disponibilității.* Înrudită cu atenția, disponibilitatea are, spre deosebire de ea, însuşirea de a nu fi *orientată*. Atenția focalizează, sondează, alege. Disponibilitatea e pură *deschidere*. Corolarul ei e bucuria atotabsorbantă a sufletului dinaintea lumii şi a lumescului, resimțite, clipă de clipă, drept miraculoase. Mihai Şora e un mare consumator de senzații, trăiri, întâlniri şi cuvinte. Gata să primească, cu un fel de calm extatic, tot ceea ce i se oferă, el refuză, într-o primă instanță, să facă ierarhii. La masă cu prieteni, la plimbare, la marginea pădurii sau a unui lac, ascultând muzică sau anecdote, degustând imagini sau concepte, el nu opune nimic spectacolului care îl învăluie: îl asumă, îl savurează, *îi face loc* în perimetrul afecțiunii şi al interogației sale. Tăcerea e modul lui Mihai Şora de a fi *prezent integral* la întâlnirea cu alteritatea (fie ea cosmică sau omenească). Iar la această întâlnire, refuză, ca să zicem aşa, să vorbească neîntrebat.

3. *Tăcerea ca efect al faptului de a şti că nu ştii.* Mihai Şora tace îndelung şi pentru că nu are răspunsuri gata făcute. Nu are competența promptă a Ştiutorului. El poate admite că, uneori, în contact cu Tânărul Prieten sau cu Devotatul Amic, e *Mai* Ştiutor. Dar nu are niciodată aroganța deținătorului de chintesențe, sau graba afirmativă a savantului „calificat". Confruntat cu o întrebare, chiar cu una simplă, Mihai Şora începe prin a tăcea. Se amestecă, în acest ritual, respectul pentru ininteligibil şi inexprimabil, responsabilitatea față de cuvânt, purtarea de grijă pentru cel care întreabă şi înțelepciunea de a nu livra răspunsul fără căutarea lui prealabilă, de a nu defini conceptul fără cearcănul lui de tatonare intuitivă. Mihai Şora ştie enorm de mult. Dar nici lecturile sale imense, nici rigoarea sa intelectuală nu i-au pietrificat candoarea, rezerva interioară, sentimentul de a fi *pe drum*, în afara oricărei „instalări" complezente cu sine, în afara oricărei rețete „edificatoare".

4. *Tăcerea ca efect al faptului de a şti.* Ştiutorul autentic vorbeşte puțin. Lucrul pe care îl ştie cel mai bine este că adevărul e mai curând eliptic, parabolic, formulabil prin apofază. Abuzul discursiv, argumentația torențială, euforia „sistemului" camuflează şi sufocă silueta inefabilă a cunoaşterii. Mihai Şora ştie foarte bine *despre ce* tace. Ştie foarte bine, alături de Wittgenstein, că nu se poate vorbi despre orice şi că, adesea, tocmai lucrurile despre care nu se poate vorbi (şi despre care e, deci, preferabil să taci) sunt decisive. În greaca veche, „a ține gura închisă" valorifică aceeaşi rădăcină verbală care a produs şi termenul „mister".

Tăcerea lui Mihai Şora e o mărturisire a simțului pentru mister: misterul senin, întremător, al unei ancore bine înfipte în nisipul adânc al cerului...

5. *Tăcerea ca act de prezență.* E uimitor ce forță de iradiere au, de câteva decenii, tăcerile domnului Şora. În jurul lor s-au născut o emulație difuză, un grup febril de „acusmatici", o adevărată pepinieră de vocații. Rareori un om atât de puțin „elocvent" a reuşit să fie atât de convingător. E o spectaculoasă reuşită a faptului de a fi prezent, cu o autoritate care vine dinspre un Cuvânt care nu se lasă fărâmițat prea uşor în cuvinte.

N-aş vrea să omagiez tăcerile germinative ale lui Mihai Şora prin exces de solemnitate. Prefer să mă refugiez în anecdotic. I-am cerut cândva părerea în legătură cu eventualele crize care pot surveni între părinți şi copii, mai ales când cei din urmă se apropie de maturitate. „Nu poți fi de folos decât într-un singur fel" – a sunat răspunsul. „Printr-o indiferență binevoitoare." Aşadar *tăcerea atentă* ca soluție pedagogică. Altă dată l-am întrebat cum îşi explică succesul pe care îl are printre tineri. „Nu le dau sfaturi!" Încă un beneficiu al tăcerii simpatetice, infinit mai eficientă decât logoreea omileticii familiale curente.

Maeştrii mei, Ion Frunzetti, Constantin Noica, Alexandru Dragomir, m-au format mai curând prin comuniunea născută din exercițiul vorbirii. Nu asta este „metoda" lui Mihai Şora. Am beneficiat, în mai multe rânduri, de conversația lui. Dar am învățat multe de la tăcerea lui şi simt că de tăcerea aceasta nu mă voi sătura niciodată...

Moartea şi viaţa lui Corneliu Coposu

Prima sărbătorire postrevoluţionară a Zilei Naţionale (1 decembrie 1990) mi-a lăsat o amintire penibilă. Era foarte frig – ceea ce a imprimat întregii ceremonii un ritm precipitat şi o psihologie zgribulită –, iar organizatorii locali, timoraţi de prezenţa „în păr" a ocârmuirii, erau vizibil depăşiţi. Totul se desfăşura ca o perpetuă alergare după „nucleul prezidenţial" şi – pentru o parte a guvernanţilor de atunci – s-a încheiat cu un ultim sprint spre un elicopter militar, care ne-a trecut munţii destul de aventuros, cu zgomot mare şi „confort" de război. Momentul axial al evenimentului fusese „marea adunare populară", cu discursurile câtorva politicieni de vârf dinaintea unei mulţimi care, la nici un an de la încheierea violentă a dictaturii comuniste, hotărâse că inamicul public cel mai detestabil era Opoziţia anticomunistă. Oficialităţile, dintre care făceam parte la acea dată, stăteau în spatele vorbitorilor, pe un podium improvizat, în oarecare devălmăşie (îmi amintesc că parlamentarii erau iritaţi de plasarea lor îndărătul Guvernului: domnul Văcaru făcea, împreună cu un „coleg", mici glume dubioase, categoria „băieţii din fundul clasei"). În această atmosferă a luat cuvântul domnul Corneliu Coposu. A fost huiduit fără întrerupere, cu

o grosolănie oarbă, grosolănia multiseculară a „boborului“ în delir. Pentru oricine îşi păstrase – în ciuda climatului – o urmă de bună-cuviinţă, jalnicul episod era stingheritor la culme. Indiferent de adeziunea politică şi de felurite umori conjuncturale, nu puteai decât să roşeşti asistând la dezmăţul gregar al auditoriului împotriva cuiva care, fie şi numai prin vârstă şi biografie, ar fi trebuit să impună decenţă. Lucrul însă cu adevărat uimitor în această împrejurare a fost, pentru mine, performanţa domnului Coposu. Şi-a citit cuvântarea până la capăt, cu o tenacitate imperturbabilă, imun la vitregia contextului, recules fără ostentaţie în hotarele mesajului propriu. Discursul său aparţinea, în mod vădit, cuiva care era învăţat să-şi îndeplinească lucrarea dincolo de orice calcul al oportunităţilor: fructificând situaţiile favorabile, dacă ele există, sau ignorând situaţiile nefavorabile, dacă ele apar. În asemenea cazuri, între vorbitor şi vorbirea sa, între făptuitor şi fapta sa nu există interstiţii, spaţii de negociere şi de cântărire a riscurilor. Există doar curgerea firească a destinului, asumarea lui calmă şi singuratică. În istoria României moderne, tipul acesta uman a fost, până la un punct, reprezentativ. După război, însă, el s-a văzut vânat cu o consecvenţă şi cu o eficacitate care dovedesc vigurosul instinct de conservare al comunismului: era limpede că omogenitatea caracterului, ţesutul etic compact, nefisurabil, constituiau virtuţile cardinale ale rezistenţei, piedicile cele mai dure de care se izbea fabricarea „omului nou“: ca atare trebuiau lichidate. Mai fiecare dintre noi – cei din generaţia mea în orice caz – am avut în familie exponenţi ai „speciei“

Coposu: nu vorbesc neapărat de anvergură, ci de croială: oameni direcți, adică drepți şi simpli, oameni care nu ştiau să surâdă ironic când auzeau de principii şi care nu sucombau în semitonuri când se punea problema unei opțiuni. În genere au murit prin închisori sau au revenit între ai lor surpați trupeşte şi sufleteşte de experiențe inomabile. Dispariția lui Corneliu Coposu aduce între noi şi lumea acestor înaintaşi o distanță în plus, un spor de abstracțiune. În el se sting unchii şi bunicii noştri, amintirile „din alte timpuri", figurile „obsedantului deceniu", farmecul imprecis al poveştilor de familie despre Maniu şi Brătieni, despre tânărul rege Mihai, despre România Mare, despre magazinele de pe Calea Victoriei şi despre promenadele de la şosea. (O lume pe care n-o vom putea păstra vie în memoria noastră decât încetând s-o idolatrizăm...)

Cei care îşi amintesc de furia vulgară cu care era întâmpinat domnul Coposu imediat după revoluție vor contempla cu oarecare stupoare pietatea cvasiunanimă care îl înconjoară acum. E un semn că mulțimea e totuşi educabilă: prestigiul adevărat sfârşeşte prin a impune, fierbințelile ideologice se domesticesc. Moartea lui Corneliu Coposu iradiază, aşadar – potrivit unei logici neprogramabile –, o subtilă pedagogie: reprezentanții *establishment*-ului au simțit nevoia să vorbească deferent, „concurența" politică şi-a făcut o onoare din a comenta omagial virtuțile fostului ei inamic. Pentru prima oară, cred, „duşmanul" politic a căpătat, în mod public, onorabilitatea *adversarului*. Pentru prima oară, omul de pe stradă a putut constata că preşedintele țării, preşedinții Camerelor, prim-ministrul,

directorul SRI-ului şi liderii stângii pot vorbi cu respect, uneori cu afecţiune, despre cineva din „Opoziţie". Care-vasăzică e posibil. Injuria puturoasă, ura bezmetică, înfruntarea isterică nu sunt obligatorii. Până şi televiziunea naţională a regăsit, pe alocuri, un ton omenesc – ceea ce i se întâmplă rarisim. Domnului Coposu i-a reuşit, o dată mai mult, imposibilul: în jurul suferinţei şi al sfârşitului său s-a conturat o arvună a reconcilierii naţionale. De aceea nu sunt de acord cu puriştii „luptei", cu cei care vorbesc despre ipocrizia discursurilor Puterii şi vor să se răfuiască minereşte cu domnul Gherman la căpătâiul defunctului. N-au priceput nimic din spiritul în care a acţionat mentorul lor în anii din urmă. În ce mă priveşte, prefer să acord oricui, într-o primă instanţă, prezumţia de sinceritate şi ador ipocrizia care mă fereşte de bâtă. Nu mă interesează dacă domnul Văcăroiu suferă până în străfunduri la moartea domnului Coposu. Esenţial este că Domnia Sa socoteşte de rigoare să declare că suferă. Esenţial este că Domnia Sa înţelege să se integreze într-un scenariu civilizat, într-un raport normal cu o realitate dramatică. E un progres sau măcar o promisiune de progres. Îmi convine în mult mai mare măsură acest protocol decât spontaneitatea mârlănească a confruntărilor din anii '90.

Va trebui cândva să reflectăm analitic asupra delimitărilor posibile (şi necesare) între prezenţa simbolică a lui Corneliu Coposu pe scena politică românească de după 1989 (rolul lui de reper, de punte între democraţia interbelică şi cea postrevoluţionară, efectul coagulant al personalităţii sale în interiorul Opoziţiei) şi strategia sa

politică propriu-zisă. Probabil că accentul pus pe reacţie mai mult decât pe ofensivă, un anumit imobilism şi o, inevitabilă, componentă „retro“ a orientării sale au fost salutare în perioada nebuloasă de până acum. De-aici înainte vom asista cu siguranţă la schimbări. Dispariţia unui om de mare calibru provoacă întotdeauna, în metabolismul comunităţii sale, o ruptură de continuitate. Se pune întrebarea cine va fi capabil să administreze această ruptură. Căci prestigiul n-a fost – în cazul domnului Coposu – doar născător de emulaţie. A fost şi născător de vid. Veġetaţia, se ştie, evoluţează precar în jurul marilor arbori. Cu unele excepţii. O excepţie a fost domnul Coposu însuşi, care a vorbit adesea despre importanţa formativă a celor zece ani petrecuţi alături de Iuliu Maniu. Rămâne să vedem, în lunile următoare, cine a profitat intelectualmente şi politiceşte de pe urma celor cinci ani petrecuţi alături de Corneliu Coposu...

Marin Tarangul

Nu sunt pregătit să scriu despre moartea lui Marin Tarangul. În general, nu sunt pregătit să scriu despre moartea nimănui. Cine e cu adevărat pregătit să trăiască şi să comenteze moartea, fie că e vorba despre moartea în ea însăşi, despre moartea unui prieten sau despre moartea proprie? Dar în cazul acesta am, între altele, o problemă de stil. Ce-ar fi zis Marin despre pompa inevitabilă a „necrologului"? Tocmai el, care a fost unul din primele mele modele în materie de vorbit şi de scris. Nu în sensul că am început prin a-l imita, ci în sensul că a fost cel dintâi de care mi-a fost frică. Avea un geniu al identificării şi dinamitării falsului, care funcţiona, în ce mă priveşte, inhibitor la culme, ca să nu zic direct castrator. El e cel care m-a dezvăţat de solemnitate. Mă lua prieteneşte peste picior, ori de câte ori luam o poză de (prematură) maturitate, ori de câte ori debitam pompos înţelepciuni şi certitudini. Simţul ceremoniei îl avea din plin. Dar dublat de un enorm apetit pentru firesc şi pentru umor. La optsprezece ani, încă îmi lipsea intuiţia deplină a firescului: din timiditate, hărnicie şcolară şi un soi de tristeţe de fond, arboram, de regulă, un aer grav, sentenţios, fisurat, e drept, din când în când, de accese de histrionism

compensator. Marin, mai mare ca mine cu zece ani, a hotărât că trebuie să mi se administreze o doză compactă de frivolitate. Atât cât să mă destind interior. Atât cât să nu mă mai iau prea în serios. Totodată, şi-a dat repede seama că lecturile mele sunt prea cuminți, previzibile, lecturi de premiant convențional, fără suficiente contacte cu autori şi domenii care, în epocă, țineau, oarecum, de *underground*. Pedagogia lui a fost, pentru mine, decisivă. Pe de o parte îmi împrumuta cărți pe care nu le frecventasem până atunci (de la Meister Eckhart şi Kierkegaard la Georg Simmel sau la unele lucrări de orientalistică), iar pe de alta, mă prelua în deşucheate escapade nocturne, cu dans, vin şi fete anexate ad hoc, în drum spre câte un apartament întâmplător, devenit rapid arenă de *rock-and-roll*. Îi datorez, deci, prima întâlnire cu metafizica şi cu boema. Cu sublimitățile şi promiscuitatea.

Tot Marin mi-a pus dinainte, pentru prima oară, o pagină de Constantin Noica: „Citeşte! Ca să auzi cum sună limbajul filozofiei." Mai târziu, tot cu el l-am vizitat, în Berceni, pe viitorul magistru păltinişan, care ne-a oferit zece lecții de greacă. Pentru mine, Marin a fost un mare mijlocitor, un chip al sorții. Universul meu de idei, întrebări, experiențe şi portrete umane s-a lărgit spectaculos în cei câțiva ani pe care i-am petrecut împreună în facultate. Dacă mă gândesc la acea perioadă, realizez, abia acum, că deveniserăm colegi la numai doi ani după ce fusese eliberat din puşcărie, de la Salcia din Delta Dunării. Arestat în 1961, el apucase, până atunci, să-şi ia licența în teologie şi să se înscrie la doctorat. Nu a devenit însă

„doctor" decât la Paris, unde s-a stabilit în 1979. Descendentul lui Constantin Tarangul, înnobilat de Franz Josef (Marin era, de fapt, *von* Tarangul), şi al lui Erast Tarangul, guvernator al Bucovinei la sfârşitul secolului 19, colegul meu îşi câştiga existența ca paznic de noapte pe malul Senei, aşa încât ziua să se poată ocupa de cercetările sale academice. E, din păcate, o traiectorie caracteristică pentru inapetența mediului românesc față de vlăstarele sale meritorii, dar şi pentru destinul greu de analizat al unui om excepțional, dar risipit într-o biografie destrămătoare. L-am văzut, de mai multe ori, umilit. Umilit de autorități, de unii confrați, de împrejurări, sau de propriul său corp, prea şubred pentru a susține povara unui proiect existențial ambițios, cum era, de fapt, proiectul lui Marin. Înalt, dar filiform, fragil, dar lacom de uzură senzuală, Marin Tarangul avea, până şi în momentele lui de aroganță, o componentă de retractilitate, de resemnare. Era fundamental singur. Şi păstra mereu, în privire, în gesturi, în felul lui de a dansa şi de a vorbi, pecetea „străinului". Străin de lumea în care se născuse, ca şi de cea în care s-a exilat, străin de lume şi de sine, străin de propria sa înzestrare şi de propria sa viață. Şi, după câte aud, străin de propria sa moarte, căci s-a stins în somn, fără a fi, aşadar, prezent în dramaturgia tranzitului.

Marin Tarangul a scris mai mult decât mi-aş fi închipuit pe vremea când îl vedeam atât de „angajat" în împestrițarea tinereții sale, de fiu risipitor. A scris poezie, critică şi istorie de artă, filozofie şi teologie. Unele lucrări au apărut la Humanitas, fără să stârnească ecoul pe care îl

meritau. Marin nu e uşor de citit. Era dintre aceia care nu aşteaptă ca gândul să fie gândit până la capăt, înainte de a fi scris. Îşi căuta gândul scriind. Îl aştepta scriind. Performanța sa era alcătuită, în consecință, din spectaculoase „din-când-în-când"-uri, printre care ideile şi cuvintele evoluau labirintic. Dar energia sondajelor sale intelectuale, tenacitatea şi îndemânarea sa speculativă, formulările sale luminos imprevizibile îl aşază printre figurile de vârf ale vremii. Ultimul mesaj pe care l-am căpătat de la el era o invitație într-o mică insulă grecească, unde să stăm, în sfârşit, de vorbă. N-am reacționat. Eram „ocupat". Aveam „obligații". Mi se părea – cu nesimțirea iresponsabilă a vieții curente – că nu e nici o grabă. Această ultimă conversație îmi va lipsi în chip dureros. Contez pe arhipelagurile de dincolo, unde nici o întâlnire nu se mai poate rata, pentru că nu există obligații şi termene.

Ion Frunzetti: harul de a transmite

„Unii spun că aş fi rău. Nu sunt bun. Dar visez laolaltă cu bunii..."

(Ion Frunzetti, *Dragostele aceleiaşi inimi*)

Vom simți – cu o târzie urgență – lipsa neodihnitei şi neodihnitoarei străluciri a lui Ion Frunzetti, vom admira, o dată mai mult, retrospectiv, luciditatea lui de insomniac. Ion Frunzetti era prodigios prezent, torențial prezent, mereu angajat într-o virilă ofensivă intelectuală. Dar tocmai pentru că prezența lui avea atâta relief, tocmai pentru că disloca totul în jur, ea pare să fi funcționat, pentru mulți, ca un anestezic. Urmărindu-l pe Ion Frunzetti în fenomenalitatea sa, am sfârşit prin a nu-l mai percepe. Ne reținea atât de uşor atenția, încât am sfârşit prin a nu mai fi atenți la *adevărul* lui, la substanța lui reală, la drama lui. Aşa se face că mai fiecare avea despre profesor o imagine simplificatoare, bizuită pe o falsă evidență, pe o anecdotică sumară şi contingențială. Era un om patetic şi a putut trece drept un retor monden. Era sensibil până la ecorşeu şi a putut trece drept un ironist pitoresc, de o gratuită maliție. Era, în sfârşit, o natură generoasă, gata oricând să slujească, în numele unui hipertrofic simț al datoriei şi a putut trece drept un spirit dominator, agresiv, mânat de capricioase orgolii. Ca orice hiperinteligență era, în adânc, hipervulnerabil. Abundența volubilității sale nu era decât o structurală oroare de vacuitate spirituală. Extrema tensiune – iritantă uneori – a metabolismului

său mental era un mod de a amenda tonusul precar al gândirii curente, proasta destindere a suficienței intelectuale. Şi e trist că Ion Frunzetti a trebuit să dispară, pentru ca cei dimprejurul său să capete răgazul necesar şi unghiul potrivit pentru a-l recunoaşte.

Apariția profesorului Frunzetti în spațiul istoriei şi criticii de artă româneşti (ceea ce nu reprezintă decât un aspect – e drept, esențial – al policromei sale activități) e de o însemnătate a cărei justă proporție trebuie consemnată fără jumătăți de măsură. Căci prin anvergura personalității sale, prin prestigiul său public, prin croiala academică a retoricii sale, Ion Frunzetti a conferit profesiunii pentru care optase o prestanță, o demnitate socială, o relevanță culturală neatinse până la el. Nu vrem să spunem că n-au existat înaintea lui istorici şi critici de artă mai mult decât meritorii (Alexandru Busuioceanu, de pildă, sau George Oprescu – invocați mereu de profesor, cu o exemplară deferență). De asemenea, nu vrem să spunem că în chiar generația lui Ion Frunzetti, sau în preajma ei, n-ar fi existat şi alte impozante siluete intelectuale, de o riguroasă, infinit omagiabilă, profesionalitate. Dar Frunzetti a avut – în plus – vocația unei superioare mondenități, pe nedrept disprețuită din perspectiva savantlâcului solitar şi frustrat care îşi ia, uneori, inhibițiile drept sobrietate. La adăpostul hărniciei sale publice – ca la adăpostul unei nobile jertfe – şi-au putut vedea liniştiți de treabă confrații lui, prea timizi sau prea vanitoşi pentru a ieşi în agora.

Ion Frunzetti a avut harul – rar – de a transmite: şi nu doar informație culturală, ci, mai ales, respect pentru

cultură. Vorbirea lui combina în chip eficace severitatea profesorală cu o vie cordialitate. Era, în acelaşi timp, foarte matur şi foarte tânăr, uzat şi proaspăt, sceptic şi candid. Ştia să plimbe cu o inimitabilă graţie ideile „printre tarabele zarafilor", parcurgând ameţitor de repede intervalul uriaş (sau nu?) dintre sublimitate şi devergondaj, dintre Paradis şi Infern. Era, totuşi, obsedat de imperativul rigorii şi întregul său efort didactic a avut drept mobil acest imperativ. Căuta metoda cea mai exactă de a înţelege o imagine, la nivelul limbajului ei celui mai intim. Pe urmele lui Konrad Fiedler şi ale lui Wölfflin, tatona cu o teribilă virtuozitate analitică zona de „exprimabil" a misterului; reuşea, astfel, să cureţe discursul critic de aproximaţii ceţoase şi exaltări lichide, fără a aluneca în uscăciune sau pedanterie. Cronica plastică şi vernisajul s-au resimţit salutar – în varianta Frunzetti – de pe urma acestei metodologii. Ele treceau întotdeauna dincolo de „evenimenţial", hrănindu-se din compacta sa erudiţie, la o cosmică distanţă de protocolul steril şi de jurnalistica fadă a comentariilor de expoziţie obişnuite. Prin expresivitatea sa intelectuală, Ion Frunzetti a transformat ceea ce era un oficiu mai mult sau mai puţin convenţional, simplu managerat sau nici atât, într-un fapt de cultură şi de civilizaţie interioară.

Cu asemenea calităţi, Frunzetti cel adevărat, cel pe care nu-l mai vedeam de viu ce era, sau îl vedeam anamorfozat printr-un paradoxal efect al apropierii, îşi putea permite să fie, din când în când, acid sau amar. Replica sa mordantă nu era, însă, niciodată pură mizantropie. Îndărătul ei erau, uneori, oboseală, melancolie sau disperare,

umilitate, un tragic impuls al auto-anulării, sau, alteori, euforia jocului fără opreliști, liber și vesel, *malgré tout*. Împrejurările exterioare și umorile proprii nu i-au fost întotdeauna favorabile. L-am văzut, de-a lungul anilor, expus unor nemeritate servituți, „utilizat" pentru corvezi mărunte, sufocat de administrativ și circumstanțial, solicitat când nu trebuia și uitat când ar fi trebuit să fie solicitat, amânat de alții și amânându-se pe sine, până în ceasul ultim. Debutase spectaculos cu o precocitate afară din normă. Prima întrebare pe care mi-a pus-o la Paris, în 1976, Mircea Eliade, aflând că mă ocup cu artele, a fost: „Ce mai e cu Frunzetti? Era extraordinar!" În 1941, la 23 de ani, avea gata pentru tipar un volum de studii intitulat *Formă și semn*. O bombă căzută pe clădirea „Cărții Românești" a distrus însă șpalturile, așa încât volumul n-a mai apucat să apară. Acum, după mai bine de patru decenii, profesorul se hotărâse – la insistențele editurii Meridiane și ale câtorva prieteni – să-l ofere din nou spre publicare. Din nou, volumul a ajuns în șpalturi. Dar de data aceasta nu tipografia a dispărut, ci autorul. Textul va intra în librării peste câteva zile[1], ca un ultim simbol al neîntâlnirii dintre Ion Frunzetti și propria sa operă. Pe noi, însă, nimic nu ne împiedică să o întâlnim, în sfârșit, și să articulăm, din fragmentele ei, răspunsul pe care nu i l-am putut da lui Eliade, în 1976...

1. Ion Frunzetti a murit în septembrie 1985; la scurt timp, au apărut cele două volume ale lucrării sale *Pegas între Meduza și Perseu* (vol. I. *Gâlceava și împăcarea văzului cu lumea*; vol. II. *Formă și semn*), Meridiane, București, 1985.

Jurnalul doamnei Alice Voinescu

Îmi dau foarte bine seama ce om de calitate trebuie să fi fost Alice Voinescu. În această privință, prefața lui Alexandru Paleologu la jurnalul ei (aproape 900 de pagini, tipărite de editura Albatros în 1997) e mai mult decât convingătoare. Alice Voinescu reprezintă un tip uman dispărut astăzi, produs de o lume de asemenea dispărută. Fată de familie bună, deşteaptă şi sensibilă, bine educată, bine şcolită, elevă, la Marburg, a lui Hermann Cohen, titulară a unui solid doctorat la Sorbona, participantă la decadele de la Pontigny (alături de Roger Martin du Gard, André Gide, François Mauriac, Charles du Bos, Ernst Robert Curtius şi alții, de acelaşi calibru, mulți dintre ei prieteni personali şi interlocutori ai unui intens schimb epistolar), Alice Voinescu a făcut, în țară, o impozantă carieră universitară şi a rămas în memoria mai multor generații pentru frumoasele ei conferințe publice. Un om ales, un intelectual distins, o doamnă. După 1950 a trecut, inevitabil, prin detenție şi domiciliu obligatoriu şi a trăit, apoi, din traduceri şi amintiri. Am apucat să cunosc şi eu o serie de versiuni, în cheie secundă, ale acestui tip feminin: o lume întreagă de „cucoane bine", de mătuşi elegante şi sprințare, stăpâne pe două-trei limbi străine şi pe un incoruptibil *usage du monde*. O lume întreagă de *tantes*

Madeleine, Tity, Mimy, Lily, Valérie, Colette, care mai de care mai amuzante, mai romanțioase şi mai tandre. Alice Voinescu avea, desigur, în plus, referințe culturale asimilate sistematic şi, se pare, capacitatea de a trăi erudiția ca pe o afacere personală, ca pe o materie primă pentru întrebările aspre ale vieții. Mare cititoare şi comentatoare harnică a lecturilor sale, angajată patetic în traseele labirintice ale credinței, Alice Voinescu e unul din acele personaje benigne, cultivate, civilizate, pe care România interbelică le producea, adesea, şi pe care răzătoarea comunistă le-a lichidat nemilos, dezlănțuit, fără altă motivație decât utopia grosolană şi resentimentul. O grațioasă şcoală de fete intrată pe mâna unor plutonieri.

Şi totuşi... *Jurnalul* se citeşte cu sentimente amestecate. Episoade duioase alternează cu reflecții pe care autenticitatea nu le poate salva de platitudine. Buna-creştere şi recursul nonşalant la citate memorabile nu sunt suficiente pentru a feri textul de un ce virginal, cuviincios, dar lipsit de anvergură reală. Interogația religioasă şi consemnarea unor dramatice împrejurări politice trec, prea des, în umbra unui sentimentalism minor, confiscat de sfera privată. Stello, soțul dispărut prematur al doamnei Voinescu, apare într-o lumină drastică în primii ani de căsnicie, pentru a fi monumentalizat post-mortem cu o pasiune exasperantă. Alexandru Paleologu vorbeşte de „marea îndrăgostită" care a fost autoarea acestui jurnal. (Conu' Alecu devenise, în ultimii ani, un mare consumator de idile patetice; era gata să lăcrimeze dinaintea câte unui cuplu „reuşit" şi să identifice în relația Efimiței cu conu' Leonida abisul unui afect demn de Romeo şi

Julieta.) Dar expresia îndrăgostirii e, în cazul de față, de o previzibilă febrilitate şcolară.

Jurnalul consemnează melancoliile destul de fruste ale unei femei superioare. Nici ea, nici lumea ei nu erau pregătite să înfrunte catastrofa dictaturii de după război şi, de altfel, ca şi marii noştri politicieni de-atunci, nici nu o anticipau. Nu poți să nu fii nostalgic față de această lume, cu bunele ei maniere, cu farmecul ei *vieux jeu*, cu candoarea ei, dar nu poți să nu-ți spui că ea era minată de o anumită inconsistență, că era, vorba lui Cioran, „coaptă spre a dispărea". Acelaşi Alexandru Paleologu povestea, odată, că după câte un galop matinal, la moşie, pe spinarea calului preferat, era, de regulă, aşteptat acasă cu o cupă de şampanie frapată. „Simțeam încă de pe atunci că ceva nu e în regulă şi că va trebui să plătesc pentru asta!" Nu ştiu dacă plăcerea echitației şi a şampaniei trebuie neapărat amendate, dar e limpede că nu poți practica, nepedepsit, confortul intelectual şi voluptățile de castă.

Din când în când însă, o altă Alice Voinescu, nobilă, viguroasă, străină de orice complezență de sine iese la iveală din paginile jurnalului. Ea nu se sfieşte să-şi facă un portret nemilos: „Îmi apare din oglindă o cucoană de modă veche, îmbătrânită, incoloră, cu un cap de batracian, cap de broască, cum spuneai tu (*Stello, n.m. A.P.*), o cucoană gen provincie, mijlocie în toate, esențial inelegantă" (p. 435). Sau: „...eram, cum spuneai tu (*acelaşi „galant" Stello, n.m. A.P.*), un fel de păianjen, nu femeie" (p. 427). Şi, în sfârşit, apoteotic, într-o notă din 1943: „Suntem o țară de pungaşi, asta e cert" (p. 455).

Toto Enescu

Cu câțiva ani în urmă, înaintea unei sesiuni de comunicări organizate de Colegiul „Noua Europă“[1] în memoria lui Theodor Enescu, un reporter de televiziune m-a întrebat candid: „Cine e domnul despre care vorbiți?“ Întrebarea mi s-a părut, firește, ofensatoare, deși îmi dădeam foarte bine seama că nu-l puteam învinovăți pe tânărul din fața mea pentru o ignoranță care nu era a lui, ci a tuturor colegilor lui de vârstă și, probabil, a unei epoci întregi. Theodor Enescu aparținuse, de altfel, unei generații care părea să se fi născut anume pentru a fi ofensată clipă de clipă. Ofensată de o istorie sângeroasă, care nu prețuia vocația studiului și nu știa să răspundă talentului și inteligenței decât prin pușcărie și tortură, ofensată de isteria ideologică și de cenzura prostească devenite, după război, ambianța „normală“ a vieții intelectuale, ofensată, după 1989, de arbitrarul instituțional al „tranziției“ și, iată, ofensată, acum, de amnezia celor mai tineri.

Nu voi putea destructura, în câteva cuvinte, această amnezie. Voi spune doar cititorului de azi că are de a face cu unul din cei mai importanți istorici și critici de artă

1. Vezi mai jos textul despre T. Enescu, pe care l-am prezentat la acea sesiune (pp. 76–83).

autohtoni, că lucrările lui[1] exprimă acribia fenomenală şi expertiza riguroasă a unui mare om de cultură, dar că, pe de altă parte, ceea ce s-a publicat e departe de a pune în lumină anvergura unei personalități de o distincție, de o bogăție şi de o febrilitate intelectuală greu de egalat. Pentru a avea intuiția a ceea ce Theodor Enescu era cu adevărat, trebuie să treci dincolo de bibliografie, să citeşti şi ce n-a mai apucat să publice, să parcurgi întregul inventar al proiectelor sale, abia schițate, sau doar mărturisite celor apropiați. Evident, ideal ar fi să fi avut de a face cu el față către față, în biroul lui de director al Institutului de Istoria Artei, apoi în acela de director al Muzeului Național de Artă, sau, şi mai bine, la el acasă, în camera lui de lucru, zidită între discuri şi cărți.

Pentru mine, Theodor Enescu face parte dintr-un *portret de grup*. Era prieten de lecturi, de vacanțe, de sindrofii amicale, dar şi de suferință concentrațională cu Alexandru Paleologu, Sergiu Al. George, Nicu Steinhardt şi cu doctorul Eusebiu (Sebi) Munteanu. Am avut norocul să-i cunosc pe toți şi să mă bucur de farmecul şi – cu un termen inventat de Nicu Steinhardt – de „comesenia" fiecăruia. Petreceau cu rafinament şi voioşie, înălțați, suveran, deasupra amărăciunilor biografice. Toto (aşa i se spunea lui Theodor Enescu între prieteni) avea nebănuite competențe în materie de vinuri şi putea găsi un citat potrivit

1. O primă colecție de studii şi articole a apărut la editura Meridiane, sub îngrijirea Ioanei Vlasiu (vol. I în anul 2000 şi vol. II în 2003).

pentru orice împrejurare. În ce mă priveşte, mi-a trebuit mult timp ca să ajung de la apelativul de protocol la Toto, deşi această prescurtare, aproape onomatopeică, i se potrivea de minune. Până la un punct totuşi. Toto nu era deloc aşa cum arăta. Pe toți ne-a înşelat, într-un fel sau altul, cu aparența lui firavă, ilustrând modelul clasic al cercetătorului de arhivă, puțin adus de spate, cu dioptrii multe, cu o simpatică alură de şcolar sârguincios, de premiant cu coroniță. Dar cine îl cunoştea mai bine putea identifica, dincolo de acest ambalaj diafan, dimensiuni temperamentale insolite. Ca director, a dovedit o vie imaginație instituțională, un bine dozat spirit de autoritate, precum şi o sumedenie de dexterități administrative pe care nimeni nu le anticipase. Înainte de 1989, în împrejurări tensionate, legate de ingerința politicului asupra vieții artistice, am avut şi surpriza unui Toto furios, cu bărbia tremurând de indignare: Toto *tonans*! Să adăugăm, în sfârşit, convivialitea caldă a omului, plezirismul lui discret, cultul prieteniei, al lecturii şi al muzicii (preponderent mozartiene). Faptul că oameni ca el, în loc să capete şansa de a oferi culturii naționale performanța pentru care erau înzestrați, au trăit, fără nici o vină, fractura unor lungi ani de închisoare şi a unor umilințe devastatoare constituie o probă ruşinoasă a uşurinței cu care regimul comunist de la noi a înțeles să irosească valorile țării.

Într-o viitoare istorie culturală a României postbelice, istoria artei şi profesioniştii ei vor trebui să ocupe un loc pe care nu-l percepem încă în termenii lui reali. Din punctul meu de vedere, ultimele repere ale culturii mari,

deschise spre toate zările, capabile să ilustreze, simultan, specializarea solidă şi enciclopedismul strălucitor, au fost Tudor Vianu şi G. Călinescu. La Facultatea de Litere, câțiva dintre elevii lor (Ion Frunzetti, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Edgar Papu, Dan Grigorescu etc.) au făcut să supraviețuiască acest model, adăugând competenței „de ramură" o interogativitate amplă, orientată spre toate teritoriile umanioarelor. A urmat, însă, o perioadă de redistribuire a accentelor, din care câştigătoare a ieşit, strict, literatura. Figurile reprezentative ale anilor '70 şi '80 au fost, preponderent, critici şi cronicari literari, a căror prezență a fost, evident, salutară pentru supraviețuirea intelectuală a publicului cultivat de atunci, fără să mai întruchipeze însă o „conştiință de cultură" pe măsura înaintaşilor. Artele plastice, muzica, filozofia au devenit domenii marginale. Dar tocmai în spațiul – devenit excentric – al acestor domenii s-a păstrat spiritul enciclopedismului vianesc şi călinescian. În acest spațiu puteau fi întâlniți oameni ca Ion Frunzetti, Eugen Schileru, Dan Hăulică, Theodor Enescu, Remus Niculescu, Sorin Ulea, Amelia Pavel, Radu Bogdan, Mircea Popescu ş.a., toți campioni ai unei informații diverse, rotunde, organice şi ai unui apetit de cunoaştere care nu încăpea în hotarele unei singure discipline. Ecoul lor public a fost mai palid decât acela al confraților lor literatori. N-au fost primadone, n-au fost „combatanți" de primă linie. Dar au fost excelenți păstrători de tradiție şi interlocutori prețioşi pentru toți cei care au avut norocul de a-i întâlni. Încet-încet, portretul acestei generații îşi va regăsi prestigiul şi

demnitatea. Toto își va relua, astfel, oficiul pedagogic față de generațiile mai noi și se va întoarce, mântuit, în galaxia Mozart, din care ținea atât de mult să facă parte.

*

Pentru a se putea califica drept *tradiție*, pentru a avea un rol de jucat, pentru a fi funcțională, eficace, dătătoare de identitate, trebuie ca memoria să fie vie, adică să devină o *instituție*. Fără tradiție și fără memoria oamenilor care au constituit-o nu putem spera să avem o identitate și să avem o viață spirituală adevărată. Spuneam că Toto nu era deloc așa cum arăta; avea, la răstimpuri, o spectaculoasă dimensiune candid războinică. L-am văzut într-o asemenea postură la o celebră ședință a UAP (Uniunea Artiștilor Plastici) când era vorba de Mircea Spătaru și de lucrările lui și când *the bad guys* de atunci – nu-mi aduc aminte decât unul, și el mort între timp, Dumnezeu să-l ierte, Adrian Petringenaru – și *the good guys* (Hăulică, Anatol Mândrescu, Anca Arghir, Toto însuși) erau în conflict. Toto era cel mai feroce dintre toți. Feroce și precar, curajos, extrem de viguros în expresie și plin de citate și locuțiuni culturale: „vă vom combate – spunea oratorul – și vom lupta nu *con le pistole*, ci *con l'epistole*". Nu cred că Petringenaru și ceilalți au fost foarte sensibili la această mică piruetă filologică, dar, în final, ea a avut oarecare efect.

Toto părea, de asemenea, un om abstras, izolat într-un cerc mic de prieteni și de cărți, ceea ce îl făcea greu de imaginat în postură administrativă. Or, ca director al Institutului

de Istoria Artei şi ca director de muzeu, a dovedit un neaşteptat talent administrativ. Era eficace, avea o incredibilă vervă instituțională. Era, în realitate, un om vital, un tip voluntar, un plezirist, căruia, de pildă, între altele – prietenii îşi amintesc –, îi plăcea vinul. La Tescani, unde, până la un anumit moment, ne întâlneam verile, el era unul dintre cei mai avizați degustători. Tescanii găzduiau un soi de club, o „congregație" a Fecioarelor, alcătuită din nativii aceleiaşi zodii, cu apetențe echivalente, probabil explicabile astrologic, pentru vin: erau Horia Bernea, Toto, Mihai Oroveanu, eu însumi şi directorul aşezământului, domnul Popovici, care, nici el, nu era lipsit de anumite dexterități în domeniu.

Toto era un excelent conviv. Am avut privilegiul, împreună cu câțiva prieteni din generația mea, să-l fi cunoscut pe Toto în împrejurări de natură să ilustreze această virtute. Şi trebuie spus că există în generația la care mă refer un fel de reuşită, dincolo de reuşita individuală, o reuşită a spiritului comunitar, născut între oameni cu suferințe asemănătoare, cu destine asemănătoare, foarte diferiți altfel, dar care înțelegeau şi în condiții de libertate recâştigată să păstreze o foarte strânsă prietenie. Îmi aduc aminte de grupul acesta ca de un fel de paradis al amiciției adevărate: se întâlneau cu regularitate de sărbători, în vacanțe, în week-end, cum prietenii de azi nu mai ştiu să o facă, căsăpiți cum sunt de urgențe şi de un ritm de viață care nu mai îngăduie răgazurile. Era vorba de Alecu Paleologu, de Nicu Steinhardt însuşi, de Sergiu Al. George, de doctorul Eusebiu Munteanu. Am fost odată cu Gabriel Liiceanu

şi Horia Bernea la Ciocăneşti, în casa doctorului Munteanu (Sebi), şi mi s-a părut că suntem doi mânji încă neşlefuiți, cărora li se îngăduia să participe la misterul ritual al prieteniei.

Nu pot să nu evoc, pentru că sunt, în mod inevitabil, mai mult în postura memorialistului decât în aceea de analist specializat, extraordinara finețe interioară a lui Toto, când, în vara lui 1989, la Tescani, unde aveam un fel de domiciliu obligatoriu şi lucram pe post de bibliotecar, a apărut în biblioteca improvizată în care fişam cărți şi, cu o perfectă discreție şi cu un fel de subînțeles „colegial", s-a aşezat lângă mine şi a început să facă şi el fişe. Fişele cu pricina, alcătuite de mine ca angajat obligat şi de Toto ca voluntar, trebuie să fie şi acum la muzeul din Tescani. Ajutorul lui era şi o formă de instrucție. M-a învățat tot felul de lucruri folositoare în materie de biblioteconomie.

Odată, am călătorit împreună în Japonia (cu ocazia unei expoziții de artă românească organizate de noi) şi, cu umorul de rigoare, am trecut, complici, prin experiențe insolite. Mai ales în restaurantele japoneze sau la câte o ceremonie a ceaiului unde trebuia să stăm în poziții intolerabile pentru anatomiile noastre europene: eu pentru că eram prea gras, el pentru că era prea slab.

Am traversat şi episoade de criză. Am intrat, la un moment dat, în conflict din cauza unei expoziții Brâncuşi, care trebuia să fie transportată la New York; eu mă angajasem față de partenerii americani cu organizarea expoziției, iar Toto şi Dorana Coşoveanu erau foarte „rezervați" – ca să mă exprim blând. Erau speriați de o mulțime de

„riscuri" juridice şi financiare, dar erau, niţeluş, şi iritaţi politic, cum se întâmpla des pe atunci: cel care intermediase contactul cu galeria din New York (Radu Varia) era în bune relaţii cu Iliescu, ceea ce trecea drept infamant. Până la urmă expoziţia a avut loc, lucrările s-au întors cu bine, dacă nu cumva o fi avut dreptate Romulus Vulpescu, care, la întoarcere, a lansat ideea că, probabil, toate au fost copiate printr-o subtilă procedură laser şi, în consecinţă, nu mai avem, în momentul acesta, nici un original. Fapt e că, după acest episod, între mine şi Toto a persistat o oarecare tensiune. Toto mi-a scris o scrisoare din care am să citez un fragment. E un document inedit. Las deoparte pasajele care mă flatează în chip stingheritor: „*Dragă Andrei* (suntem în 14 ianuarie 1991, *n.m. A.P.*), *nu crezi că situaţia apărută între noi este absurdă şi intenabilă? Merită oare să acordăm atâta pondere circumstanţelor practice care o vor fi generat şi alimentat, încât să lăsăm să umbrească o relaţie pe care, cel puţin eu, o considerasem un durabil temei spiritual şi o sinceră prietenie?* Die religiöse Gesinnungen und die Angelegenheiten des Herzens die den Grund einer Freundshaft befestigen[1] (tipic Toto!, *n.m. A.P.*) *nu vreau să cred să fi cântărit atât de puţin între noi şi poate de aceea* – trec peste unele pasaje – *îmi asum dreptul să te rog să ne întâlnim cât de curând posibil, să stăm câteva ore între noi, poate într-un week-end, ori când vei socoti. Aştept deci un telefon. Îmi place să cred că te pot îmbrăţişa*

1. „Convingerile religioase şi chestiunile de inimă care consolidează temelia unei prietenii."

cu aceeași veche și afectuoasă prietenie." Era un gest extrem de grațios din partea unui om mai în vârstă decât mine, care nu înțelegea să lase o relație să băltească în echivocuri. Îi sunt foarte recunoscător și acum pentru această scrisoare. A urmat, se știe, momentul penibil al înlăturării lui de la muzeu. Și pentru că am neșansa să fiu în posesia unor documente de uz intern, am să reproduc, pentru amuzamentul celor de mâine, câteva fragmente din stenograma ședinței organizate pentru înlăturarea lui Theodor Enescu de la muzeu. E bine să ne amintim cum arătau vremurile, oamenii și discursurile cu numai unsprezece, doisprezece ani în urmă. Discursurile erau amabile. Toți cei care veniseră să „implementeze" debarcarea erau duioși, calzi, fericiți că l-au cunoscut pe cel pe care urmau să-l demită. A început Ioan Godea (îl mai ține cineva minte?). A luat-o de sus, metafizic: „cum se întâmplă în viață, nimeni nu e bătut în cuie niciodată". „Domnule ministru – încheia Godea –, vă rog să-mi dați voie să vă felicit în avans pentru propunerile pe care le-ați făcut pentru cei noi și să cred într-o admirabilă colaborare frumoasă cu această instituție. Vă mulțumesc și vă rog să-mi permiteți să vă urez «La mulți ani». (Se întâmpla că era în preajma sărbătorilor și ocazia era un bun prilej de firitiseli.) A venit apoi la cuvânt domnul Opriș. Dl Opriș avea și atunci același post pe care îl are și acum, după unsprezece ani. După o laudă a profesorului Enescu (care, alături de doamna Dorana Coșoveanu, a luat conducerea muzeului „într-un moment de răscruce" și „a dus

tot greul" înnoirii), a urmat observația că „există o limită fizică a fiecăruia dintre noi", mai ales în condițiile în care energiile ne sunt solicitate intens într-un context de mari schimbări sociale, un context în care trebuie să te zbați, să fii de dimineața până noaptea în priză, să investeşti o mare energie fizică – energie fizică pe care, se subînțelegea, Toto, prea în vârstă, nu o mai avea, dar pe care cel care urma să-l înlocuiască, de aceeaşi vârstă de altfel, o avea din plin: era vorba de Viorel Mărginean, ulterior ministru al culturii. „Trebuie să ne dăm seama cu respect față de cei care sunt în fruntea instituțiilor astăzi că mâine pot fi pensionari. Noi, din păcate, am pierdut acest respect pentru cei care mâine vor fi pensionari şi le propunem celor doi colegi să rămână ca directori de programe în instituția pe care au condus-o." Deci cei doi erau invitați în mod „nobil" să accepte funcții mai joase, dar la fel de eficiente în sistem. „Domnule ministru – aici urmează o construcție retorică «fină» –, domnule ministru (ministrul nu era de față; îl reprezenta, cred, Mircea Tomuş, care, deşi a fost unul dintre cei mai blegi secretari de stat pe care i-a avut vreodată Ministerul Culturii – şi a avut mulți –, vorbea şi el, foarte convingător, despre enormele energii necesare funcțiilor de conducere); domnule ministru – zicea, aşadar, dl Opriş –, eu cred că schimbarea unei «voci muzeografice» ca a dlui Enescu – pentru că domnul Enescu ne-a spus, şi aşa şi este, că a venit la conducerea instituției la chemarea unui grup de specialişti din această instituție şi la rugămintea expresă a fostului ministru al culturii,

domnul Andrei Pleşu, şi a domnului Dan Hăulică, deci a fost o chemare publică, eu cred că tot aşa, tot prin chemare – şi este cea mai frumoasă formă prin care putem să ne asociem admirației acestora –, tot prin chemare îl rugăm să iasă astăzi de la conducerea muzeului". Care-vasăzică era o simetrie între chemări, între vocații, vocația de a veni şi vocația de a pleca, reunite într-un gest nobil de sfârşit de carieră. „Domnul Enescu, îl ştim cu toții, este, fizic, o persoană firavă" – a adăugat, tandru, dl Mircea Tomuş. Aşa arătau lucrurile. A vorbit, inevitabil, şi Toto, foarte scurt, mulțumind pentru bunele cuvinte care i s-au adresat şi, pe urmă, Viorel Mărginean, care a spus că o să înființeze un muzeu de artă contemporană. În final, au vorbit câțiva dintre muzeografi, dintre oamenii de muzeu de atunci pe care, după atâta timp, continui să-i felicit pentru claritatea discursului lor şi pentru buna şi fireasca îndrăzneală pe care au avut-o. Mariana Dragu, Anca Lăzărescu, Liana Tugearu, Codruța Cruceanu, Carmen Brad, toți foarte radicali în exprimarea nedumeririi lor pentru tot ceea ce se întâmpla. Tomuş a încercat la un moment dat să explice că are loc o redistribuire a forțelor în instituțiile de cultură. Explicația arăta cam aşa: „Această mişcare de pe tabla de şah priveşte redistribuția forțelor din cadrul sistemului culturii şi, implicit, al ministerului. E ca pe terenul unei bătălii, ştiți, cum se făcea în Evul Mediu", explica dl Tomuş. Vedeți câtă energie retorică s-a pus la bătaie pentru ca „procesul" să fie compact: un gen nou de proces, nu din seria proceselor de

demascare din anii '50, ci un proces afectuos, învelit în vată policromă şi termogenă, astfel încât decapitarea să fie aproape agreabilă. Toto a trebuit să treacă şi prin asta. A fost marcat de această manevră administrativă şi mă tem că toate lecturile lui, toată forţa lui interioară, Mozartul pe care îl asculta cu atâta plăcere de ani întregi n-au putut, laolaltă, să-l ajute să treacă uşor peste această ultimă ofensă, după toate celelalte pe care le avusese de suferit.

Radu Bogdan

Radu Bogdan este cel mai longeviv *adolescent* din câți am cunoscut. Şi-a păstrat toată viața un aer cvasi-puber, romantic, candid până la vulnerabilitate, dominat de aspirații utopice, de sublimități, idealism tenace, inevitabile striuri de narcisism, dar, totodată, şi de complexe erodante, de spaime conjuncturale, frustrări, vise, accese de revoltă şi puseuri de reconciliere. Era sentimental, putea fi patetic, obsedat de nenoroacele proprii, de nedreptăți imanente, de felonia „vremurilor". Avea, prin fire, *lăcomii* irezistibile: lăcomie de cultură, de conversație, de bunătăți alimentare, de anturajul solidar al celorlalți, de prieteni. Putea cădea uşor la fandacsie, când presimțea, de jur împrejur, ostilitate sau rea-credință. Uneori, putea fi nedrept sau suspicios în exces, dar era incapabil de răutate şi parapon inflexibil. Era, alături de minunata Dalia, o gazdă generoasă şi caldă. Mă simt mai mult decât vinovat pentru suspendarea dialogului nostru, survenită în perioada din urmă. Eu însumi, marcat de oarecari şubrezenii organice şi mai puțin apt să fac față interlocuției lui torențiale, am amânat, nesimțitor, reîntâlnirea, convins că voi găsi, în curând, momentul optim pentru a o împlini. Un mod „clasic" de a face loc ireversibilului...

Radu Bogdan a trăit, adolescentin, 91 de ani. Sfârşitul lui a trecut aproape neobservat, confirmându-se astfel – pentru a câta oară? – meteahna naţională a indiferenţei pentru valorile proprii, cel puţin atâta timp cât ele sunt încă în viaţă. Cât a trăit, mai ales până la începutul anilor '90, conta, încă, printre intelectualii cunoscuţi (măcar în lumea lui) şi utilizabili în plan mediatic. Controversat, iritant, dificil, dar *prezent* şi, una peste alta, validat de o performanţă profesională masivă şi de un profil uman ataşant. În anii care au urmat, s-a văzut însă marginalizat până la limita uitării. Puţini mai ştiu astăzi că a fost una din figurile cele mai active ale criticii de artă româneşti de dinainte de '89, că e autorul unei monumentale monografii despre Ioan Andreescu – cea mai spectaculoasă monografie dedicată vreodată unui artist român –, că a fost apropiat şi apreciat la superlativ de mari specialişti din străinătate, că era un pasionat om de carte, ale cărui începuturi literare erau legate de cenaclul „Sburătorul" al lui Eugen Lovinescu, că era un prieten intens şi loial, că avea una din cele mai bogate biblioteci de artă şi de filozofie din ţară şi că biografia lui era un amestec rar de dramatism, aventură, pitoresc, absurd şi anecdotă. Îl am în ochi, parcurgând străzile Bucureştiului, cu o alură greoi-absentă, ceva între leu suveran şi dulău hăituit, preocupat de vreun gând rebel, de vreun schimb imaginar de replici, de vreun proiect pe cât de necesar, pe atât de neînţeles de instituţii şi, deci, de irealizabil.

Am trăit, alături de Radu Bogdan, momente de un insolit grandios: de la ceasurile lungi în care îmi citea, la telefon,

până la lichefierea timpanelor, capitole întregi din monografia la care lucra, la ceasurile la fel de lungi, întrerupte cu „gustări" de epocă (fasole cu parizer prăjit, de pildă), în care se oferea să-mi bată la maşină, după dictare, pagini din lucrarea mea despre peisaj.

Greu de uitat e o scenă de vară, trăită la parterul locuinţei lui, după apariţia primului volum al cărţii despre Andreescu. Mă rugase să scriu o recenzie şi m-am executat cu entuziasm, căci admiram sincer reuşita volumului. Dar Radu, mereu dornic să colecţioneze „documente", să antologheze „amintiri" de tot soiul (avea, între altele, o juvenilă pasiune pentru autografe), mi-a cerut să-mi citesc recenzia cu voce tare, la el acasă, astfel încât să o poată înregistra pe o bandă de magnetofon. Zis şi făcut. Era o după-amiază caniculară. Radu m-a primit „topless", în chiloţi negri de sport, a pus magnetofonul în funcţiune, mi-a făcut semn să încep şi s-a întins alături, pe o canapea. Cuminte şi oarecum intimidat, mi-am început lectura. După vreo cinci minute am auzit un discret sforăit. Radu aţipise, toropit de căldură, iar banda de magnetofon înregistra, simultan, glasul meu şi respiraţia lui plină de „ornamente" involuntare: recenzentul zelos şi recenzatul dormind euforic conlucrau, asudaţi, la naşterea unui „document". Am citit până la capăt, iar în clipa următoare Radu Bogdan s-a trezit refăcut. S-a repezit, nerăbdător, spre magnetofon, să audă rezultatul. A constatat, perplex, că nu se înregistrase nimic (nu prea avea talente de ordin tehnic). „Nu-i nimic!" – a spus prietenul meu, care trăise şi drame mai crâncene. „Mai citeşte o dată!" A dat din nou drumul

magnetofonului şi s-a întins din nou pe canapea. La primul sforăit, am reluat lectura.

Evident, asemenea istorioare sunt franjuri picante ale unui portret complicat. Dar, pentru mine, ele au farmecul unei experienţe unice, în preajma unui personaj multicolor, de care mă simt legat. Din ce în ce mai legat, acum, când „somnul“ lui nu mă mai poate însoţi pe aceeaşi bandă de magnetofon.

APROAPELE DE DEPARTE

Soljeniţîn

„Datorez mai mult lui Soljeniţîn decât majorităţii sociologilor, istoricilor şi filozofilor care reflectează, de 30 de ani, asupra destinului Occidentului. E misterul acestui text care, abia rostit şi publicat, a făcut să basculeze peisajul şi reperele noastre ideologice."

Bernard-Henri Lévy, 1977

Soljeniţîn a avut vocaţia de a fi, în mai toate etapele vieţii sale, prost plasat. Şi de a câştiga tot ce se putea câştiga de pe urma acestui amplasament oblic. A fost prost plasat când, în corespondenţa sa de pe front, unde slujea cu grad de căpitan, şi-a îngăduit observaţii critice cu privire la Stalin. O sinceritate care l-a costat opt ani de temniţă grea. În aceşti opt ani, s-a adunat materia *Arhipelagului Gulag* şi a întregii sale conduite ulterioare. A fost prost plasat când, expulzat din Uniunea Sovietică, a debarcat într-un Occident care tocmai se străduia să refacă „unitatea stângii" şi era incomodat de informaţia abundentă despre „industria penitenciară" sovietică pe care o punea în circulaţie disidentul rus. În Franţa, François Mitterrand şi Georges Marchais tocmai semnaseră un program comun de guvernare. Max-Pol Fouchet, om de televiziune şi colaborator la *Le Point*, nu se sfia, în 1974, să declare că Soljeniţîn „serveşte drept maşinărie de război împotriva URSS în primul rând, împotriva socialismului în general, iar, la noi, împotriva unirii stângii". A fost atacat în *Témoignage*

chrétien, ca şi în *Tel Quel*, *L'Humanité* şi *L'Unité*. S-a ajuns, în tabăra socialistă, foarte departe. Iată un citat din *L'Unité* (reprodus de Jean Sévillia, în *Terorismul intelectual*): „Personajul nelinişteşte fizic. Chiar şi bine spălat şi proaspăt ras, el oferă latura îndoielnică a mujicului din legende, cu ridurile adânci care îi brăzdează faţa şi îi dau aspectul simian al acelor maimuţe triste care se uită cum trec plimbăreţii de duminică." Pe de altă parte, impozante figuri ale stângii suferă, după lectura lui Soljeniţîn, adevărate convertiri. E cazul lui André Glucksmann, care ajunge să spună că Gulagul e deja conţinut în opera lui Marx, al lui Bernard-Henri Lévi (în *La barbarie à visage humain*, unde Soljeniţîn e comparat cu Shakespeare şi Dante) sau, din generaţia mai vârstnică, al lui Pierre Daix. Evidenţele câştigă teren. Confirmat de un Premiu Nobel, acceptat ca unul din principalii contributori, alături de papa Ioan Paul al II-lea, la destrămarea sistemului comunist, prin dezvăluirea masivă şi detaliată a crimelor lui, Soljeniţîn e, în cele din urmă, *volens-nolens*, preluat în galeria prestigiului public.

Dar el nu putea rata o nouă ocazie de a fi prost plasat: după marile schimbări din 1990, scriitorul se întoarce în Rusia. Iar detractorii lui, care îi suportaseră greu glorificarea, au găsit motive eficiente de demolare. Soljeniţîn a fost acuzat de panslavism, misticism medieval, gândire anti-europeană şi antimodernă, pe scurt, de toate păcatele „reacţionarilor" ineducabili (din zona estică, mai cu seamă). După ce păcătuise printr-un anticomunism care dăuna

cauzei, păcătuia, acum, prin patriotism şi credinţă. Face parte din spiritul vremii să asimilezi rapid patriotismul cu cel mai vulgar naţionalism şi credinţa cu bigotismul ignar. E drept, la această confuzie contribuie, adesea, înseşi instituţiile cu pricina: patriotismul devine suspect câtă vreme e arborat de ipocriţi guralivi şi guşteri sentimentali, iar credinţa discerne greu între ce este autentic şi subtil şi ce este „ortopraxie" tâmpă. A-l bănui însă pe Soljeniţîn de asemenea derapaje e nedrept. Evident, el nu poate fi absolvit, din principiu, de greşeli (omeneşti) şi de erori (partizane). Dar disproporţia între binele pe care l-a făcut şi răul care i se poate imputa e astronomică. Iar buna lui credinţă este dincolo de orice îndoială. La câte a trebuit să încaseze, nu putea rezista decât prin puterea convingerilor sale, printr-o suverană independenţă a spiritului şi prin devotamentul său, necondiţionat, pentru adevăr. Dinaintea trupului său neînsufleţit, ideologii de toate obediențele, de dreapta şi de stânga, din Apus şi din Răsărit, trebuie să-şi ceară scuze.

Etica lui Václav Havel

Petre Ţuţea obişnuia să spună că, în momentele lui bune, obţine, stilistic, „banalitatea" lui Descartes. Era o declaraţie în doi peri: nu-i plăcea din cale-afară Descartes, şi asocierea cu numele lui era o formă, paradoxală, de modestie... Pe de altă parte, „banalitatea" lui Descartes definea un anumit mod de a face filozofie, cu care Petre Ţuţea era în acord: fără abuz terminologic, fără prea multă birocraţie conceptuală. Filozoful trebuie să înceapă prin a chestiona gata-făcutul gândirii, ideile moştenite, platitudinile curente. Accesul la adevăr survine mai curând prin asumarea răbdătoare a banalităţii decât prin căutarea obsesivă a construcţiei ingenioase.

Ideile lui Václav Havel nu sunt scutite, pentru cititorul „pretenţios", de o anumită „carteziană" banalitate. A trăi în adevăr, a nu despărţi politica de morală, a valorifica puterea celor fără de putere, a asuma responsabilitatea ca destin, a recunoaşte primatul conştiinţei morale individuale şi forţa eliberatoare a cuvântului – toate acestea, ca şi problematica drepturilor omului, a societăţii civile şi a patologiei totalitare nu pot constitui azi, mai ales pentru cititorul est-european, o sursă de „trăire" proaspătă şi de reflecţie originală. Mai puţin elaborat decât

György Konrád, mai puțin temperamental decât Adam Michnik, Havel e interesant mai curând ca narator şi observator decât ca analist şi teoretician. Comparate cu studiile politologilor profesionişti şi cu speculațiunile filozofiei politice universitare, eseurile lui Havel pot părea unidimensionale, previzibile, de o oarecare, nobilă, suavitate. El are, fireşte, dreptate în tot ceea ce afirmă, dar, cum ar fi spus Constantin Noica, nu are *decât* dreptate. Statura lui impozantă nu decurge, în chip direct, din anvergura ideatică a operei sale scrise. Performanța lui e infinit mai prețioasă decât aceea a unui eseist. Căci, în cazul lui, nu ce spune eseistul e spectaculos, ci faptul că el a trăit mereu în conformitate cu ceea ce spune. A face lucrul despre care spui că trebuie făcut, a dubla formularea normei prin acțiune „normală" şi normativă – iată marea reuşită, deloc banală, a lui Václav Havel. El a făcut „cea mai dificilă dintre toate opțiunile: riscul". N-a refuzat nici una dintre consecințele declarațiilor sale, n-a inventariat exigențe abstracte. Le-a întruchipat. Cine proclamă, mai mult sau mai puțin scorțos, că „trebuie să trăim în adevăr" poate fi amendat ca distribuitor de platitudini sau ca demagog. Dar cine se decide să ilustreze această maximă cu materia propriei sale vieți intră pe o orbită excepțională, corelativă, existențial, cu sfințenia. Dacă o adopți integral, cu maximă onestitate, „banalitatea" te mântuie. În acest sens, Havel este mântuit; el face parte din minoritatea acelora care nu spun nimic fără intenția de a practica şi nu fac niciodată altceva decât spun. Prin aceasta, mai ales prin aceasta, el e la antipodul universului concentraționar pe care îl

combate. Căci totalitarismul e instituționalizarea duplicității. El cere victimelor sale să separe teritoriul convingerilor de acela al faptelor. Cu alte cuvinte, el reduce „ortodoxia" la „ortopraxie": ceea ce contează e să vorbeşti şi să te comporți standardizat, indiferent ce crezi în realitate. În pustiul acestei schizofrenii, decizia unui om ca Havel de a-şi regăsi omogenitatea lăuntrică, de a fi egal cu sine în toate întreprinderile sale e de un curaj amețitor. Cu atât mai amețitor, cu cât nu e isprava unui temerar, a unui aventurier romantic. Havel face ceea ce face *împotrivindu-se* naturii sale, contrariindu-şi instinctele, deprinderile, *cumințenia* fundamentală. Nu are vocație de martir, nu e îndrăgostit de postura eroică la care îl constrâng împrejurările şi conştiința proprie. Dimpotrivă. Mărturisirea pe care o făcea lui Karel Hvížd'ala într-o convorbire din 1986 este, în această privință, tulburătoare: „Îmi e greu să accept rolul distribuitorului de speranță; am mai degrabă nevoie să fiu încurajat. Sunt luat drept un om puternic, rezistent, feroce, care nu ezită să meargă la închisoare, chiar dacă i se oferă alternative mult mai atrăgătoare. Gândindu-mă la această reputație, nu pot decât să surâd. În realitate, curajul şi perseverența mea provin mai curând din teamă față de propria mea conştiință, care mă chinuie ori de câte ori greşesc sau mi se pare că greşesc. Tot eroismul meu de puşcăriaş a rezultat, de fapt, numai din frică şi din nesfârşite nelinişti; asemenea unui copil cuprins de panică de îndată ce se confruntă cu viața, speriat cu anticipație, nesigur de locul său în lume, am îndurat probabil detenția mai greu decât ar fi îndurat-o majoritatea

admiratorilor mei. Era de ajuns să aud pe cineva urlând pe vreun coridor «Havel!» ca să intru în panică. Odată, după un astfel de urlet, am tresărit atât de înspăimântat, încât mi-am spart capul izbindu-mă de o fereastră. Cu toate acestea, ştiu că, dacă ar fi nevoie, aş suporta totul din nou şi aş reuşi să fac faţă..."

Avem de a face cu un caz tipic de moralitate kantiană. O spun fără entuziasm, ca unul care nu s-a simţit niciodată atras de aerul rece al „imperativului categoric". A califica o faptă drept meritorie moralmente numai dacă ea a fost săvârşită fără plăcere, din „calcul principial", mi s-a părut întotdeauna meschin, uscăţiv, antipatic. Preferam să valorific, cu oarecare demagogie balcanică, o etică a bucuriei, tonică, iubitoare, la antipodul rigorismului protestant. Judecata mea se dovedeşte pripită şi schematică. Alături de etica „naturii bune", care participă la actul moral cu toate facultăţile sale, alături de „dăruirea" morală, care nu resimte sacrificiul ca pe un sacrificiu, ci îl asumă generos, ca pe o împlinire, există etica efortului, a acţiunii melancolice, a gestului inevitabil, care nu se hrăneşte din splendoarea cauzei, ci din propria lui necesitate. Pe măsură ce trece timpul, etica aceasta a „acţiunii săvârşite fără nici o înclinaţie, exclusiv din datorie" îmi apare mai preţioasă, mai adecvată „scării umane". E etica lui Havel. Singura formă de etică din a cărei substanţă se poate naşte spiritul civic. Viclenia istoriei a făcut ca etica lui Havel să capete un corolar neobişnuit. Protestatarul, rezistentul, prizonierul politic au fost proiectaţi de cealaltă parte a baricadei. Reprezentantul celor „lipsiţi de putere" a ajuns la putere,

a devenit puterea însăşi. E o provocare pentru care nimeni nu e îndeajuns de pregătit, şi cu atât mai puțin cineva care s-a format în răspăr cu reflexele autorității. Havel s-a declarat de acord în repetate rânduri cu André Glucksmann: intelectualul trebuie să se identifice cu Cassandra, să neliniştească, să pună sub semnul întrebării instituțiile puterii. El e bine plasat când e incomod, iritant, inclasabil. Dar dacă intelectualul răzvrătit ajunge preşedinte? Dacă trebuie să devină „reprezentativ", să țină discursuri de protocol, să facă manevre oportune şi gesturi vide? O dată mai mult, Václav Havel trebuie să se comporte conform maximei kantiene: să accepte din datorie un rol pe care nu l-ar accepta din înclinație. Îşi va face bine datoria, va încerca, atât cât îi stă în puteri, să fie un alt fel de preşedinte, unul în care intelectualul şi fostul opozant să rămână activi şi în reciprocă armonie. Va fi mai „idealist" decât prim-ministrul său, mai sfios decât potentații de rutină, mai puțin vulnerabil la capcanele înaltei sale funcții. Cu alte cuvinte, va fi mai sensibil decât alții la neputințele celor puternici... Va fi totuşi mai trist decât era pe vremea când speranțele sale şi ale prietenilor săi păreau irealizabile, mai trist decât pe vremea clandestinității şi a fricii. Şi va scrie, poate, o carte despre cum poate supraviețui moralmente un intelectual, după ce i s-au împlinit toate profețiile politice...

Helmut Kohl

Eram bursier în Germania Federală când, în 1976, am avut prilejul să urmăresc, la televizor, o campanie electorală adevărată: Helmut Kohl versus Helmut Schmidt pentru obținerea oficiului de cancelar. A câştigat Helmut Schmidt, în aparență fără efort. Kohl avea un aer stângaci, provincial, stingher. Față de adversarul său, părea lipsit de anvergură, de sprinteneală intelectuală, de autoritate. Helmut Schmidt a încheiat lupta suveran, fără mari investiții retorice: era stăpân pe situație. Lui Kohl, nici rolul de înfrânt nu i-a reuşit: suferea juvenil, bosumflat, cu un fel de candoare, în contrast cu silueta lui gigantescă. S-ar fi zis că o vorbă rea, zvârlită de Franz Josef Strauss într-un discurs răutăcios din epocă, se adeverea: „Kohl nu va fi niciodată cancelar. Pur şi simplu nu e în stare de aşa ceva!"

În 1982, Helmut Kohl a ajuns cancelar şi a rămas în post şaptesprezece ani. Sub mandatul lui au avut loc evenimente istorice copleşitoare. A fost, împreună cu François Mitterrand (după întâlnirea simbolică de la Verdun din 1984), piatra de temelie a cooperării franco-germane, pe care s-a putut înălța edificiul consolidat al Uniunii Europene. Fără voința lui politică, bine armonizată cu a altor politicieni însemnați, nu s-ar fi ajuns la Tratatul de la

Maastricht, la moneda europeană unică sau la postul de televiziune continental „Arte". Fără acțiunea lui promptă, hotărâtă şi curajoasă, cele două Germanii nu s-ar fi reunit atât de curând după căderea zidului berlinez. A fost primul cancelar de după război care a vorbit dinaintea Knesset-ului israelian, a conlucrat eficient, în spiritul unei generoase reconstrucții politice, cu Mihail Gorbaciov şi Ronald Reagan, a primit impozante ordine şi distincții, a fost declarat de George Bush senior „cel mai mare lider european din a doua jumătate a secolului 20". A sfârşit prin a se impune, chiar şi dinaintea foştilor adversari, drept un om de stat monumental, mereu subapreciat, mai ales în prima jumătate a carierei sale, şi ridicându-se mereu deasupra tuturor aşteptărilor.

Un asemenea destin e greu de explicat. Omul nu era „strălucit" (în accepțiunea meridională, „latină", a termenului), nu avea forța de contaminare a unei personalități „charismatice", nu cultiva replica memorabilă sau gesticulația populistă. Avea mai curând iradierea onestității bonome, a truditorului sobru, pe care te poți bizui. Tenace, răbdător, mereu orientat spre țintă, Helmut Kohl n-a câştigat prin virtuți spectaculoase, ci prin simplu bun-simț, prin cordialitate şi efort neobosit. Evident, trebuie să avem în vedere şi steaua lui bună, şansa de a fi fost de față exact când timpul n-a mai avut răbdare... A fost omul momentului, contemporanul bine plasat, ales de ursită pentru ceasul „astral" al țării şi al epocii sale. Zilele trecute a fost sărbătorit pentru împlinirea vârstei de optzeci

de ani. Respectul asistenței nu se exprima prin osanale, ci printr-o caldă afecțiune. Recuperat după un dramatic accident cerebral, proaspăt recăsătorit, privea către cei din jur cu o stranie, tonică, limpezime. Era, cum a fost toată viața: deasupra lui însuşi, bine aşezat, gata să facă față până la capăt. Avea, încă o dată, noroc.

Bronisław Geremek

De câte ori s-a întâmplat să fiu în acelaşi spaţiu cu Bronisław Geremek, am avut un sentiment de siguranţă morală şi intelectuală. Prezenţa lui, cordială fără excese de familiaritate, calmă, dar fermă, avea darul de a aduce cu sine o garanţie de civilizaţie. La egală distanţă de rigorismul mizantrop şi de relativismul demobilizator, Geremek era, în orice împrejurare, imperturbabil fără placiditate, tonifiant fără exaltare, echilibrat fără paloarea echidistanţei. Vorbea limpede, cu glas mai curând scăzut, cu o discretă patină *vieux jeu*. Îmi lăsa mereu senzaţia că nu poate greşi, că viaţa lui, agitată, densă, marcată drastic şi de nazism, şi de comunism, găsise, de la o vreme, un ton mozartian, în care nu resentimentele, nostalgiile şi biografia proprie decideau, ci o judecată senină, dincolo de interesul personal şi pasionalitate. L-am văzut în dezbateri publice, l-am văzut pe când exercita oficiul de preşedinte OSCE şi l-am văzut ca ministru de externe al Poloniei. Spre deosebire de alţi politicieni, de toate calibrele, avea stilul universităţii, al studiului aplicat, al contemplativităţii angajate. În plus – acel aer central-european care îmi era atât de familiar şi care unifica, sub o comună mireasmă, câteva figuri publice de aceeaşi „obedienţă": Václav Havel, Arpad

Göncz, György Konrád, Adam Michnik etc. Nu pot să nu adaug, ca ultim argument al solidarității născute între noi, plăcerea împărtășită a fumatului de pipă, care te îndeamnă să nu te grăbești, să sugerezi mai mult decât să spui apăsat, să îndulcești conversația prin lungi pauze fumigene. N-am mai comunicat în ultima vreme, dar știam că ne-am fi putut reîntâlni oricând și că am fi avut ce vorbi. Am mai spus-o: în România ne-a lipsit cu totul, după 1989, tipul de politician întruchipat de Bronisław Geremek. A avut o timpurie opțiune de stânga, care l-a adus în rândurile Partidului Muncitoresc Unit Polonez, dar a făcut și o curajoasă carieră de rezistent și de opozant, care l-a condamnat la marginalizare și pușcărie. Familia lui s-a confruntat nemijlocit cu lagărele de concentrare naziste, dar asta nu l-a determinat să privească îngăduitor spre crimele comunismului. Nu s-a lăsat confiscat de nici un partizanat. A fost, clipă de clipă, viu și drept, om de convingeri și de atitudine, liber de prejudecăți și de trivialitatea poncifelor, deasupra oricărei coterii ideologice și a oricărei înregimentări oportune. La noi, cei de stânga nu se pot despărți de romanțioasele lor tinerețe, iar cei de dreapta trăiesc în utopia unui angelism fără istorie. Și unii, și ceilalți au mari probleme cu memoria. Geremek a vorbit neîncetat tocmai despre necesitatea *unificării memoriei europene*, adică despre necesitatea ca generațiile tinere de pretutindeni să ajungă să știe tot ce e de știut despre comunism, așa cum știu tot ce e de știut despre nazism. Geremek avea legitimitate și când vorbea despre delirurile stângii, și când vorbea despre delirurile dreptei.

Nu cunosc, la noi, oameni care să dispună de o legitimitate echivalentă. Şi nu cunosc, la noi, politicieni care să aibă clasa, distincţia, verticalitatea afabilă a lui Bronek. Pe piaţa autohtonă prevalează discursul răstit, politica de bojoci, şmecheria de cartier. Nimeni nu crede că buna-creştere e o calitate, şi încă una câştigătoare. Moartea lui Bronisław Geremek nu e, în lumea de azi, doar o criză a europenităţii, a culturii şi a responsabilităţii politice. E, totodată, o criză de stil, o fisură în reţeaua bunelor noastre moravuri. Avem un model mai puţin.

Preşedinţi

S-a întâmplat să cunosc, de-a lungul ultimelor două decenii, câţiva şefi de stat. Nu toţi au lăsat asupra mea o impresie puternică. Dar vreo trei sau patru mi-au impus prin calităţi care ilustrează şi azi, pentru mine, demnitatea prezidenţială. Nu semănau între ei, dar fiecare dispunea, într-un fel sau altul, de „reţeta" autorităţii. Pentru nici unul însă, autoritatea nu era o formă de „şefie" vulgară, de ştaif ostăşesc. Ea îi învăluia, discret, dar convingător, ca o aromă a personalităţii, ca un efect subînţeles al calităţii lor omeneşti. Unul din ei a fost *Oscar Luigi Scalfaro*, preşedintele Italiei între 1992 şi 1999. L-am condus la aeroport, la sfârşitul vizitei sale oficiale în România (februarie 1998), şi, nu mai ştiu din ce motiv, am avut, până la urcarea în avion, răgazul unei convorbiri neprogramate ceva mai lungi decât de obicei. Luigi Scalfaro avea atunci optzeci de ani şi era activ în politică de peste o jumătate de secol. Or, ceea ce m-a surprins, de la bun început, era croiala luminoasă şi calmă a discursului şi a prezenţei sale. Nimic din reflexele totodată iuţi şi unsuroase ale politicianului de carieră. Necontaminat de frazeologie, suficienţă, aplomb carnavalesc, preşedintele italian era senin, înţelept şi simplu. N-am vorbit politică.

Aveam dinainte un om politic care înțelesese statutul auxiliar al politicului, amplasamentul lui secund față de valori care îi sunt supraordonate. Făcuse, în mod evident, politică pentru a obține altceva, pentru a sluji alte țeluri decât cele ale unui program de putere. Mi se părea că stau de vorbă cu un înalt ierarh, dar aparținând unei ierarhii fără legătură cu oficiul său public. Cald, destins, umanizat de viața lui politică, în loc să fie desfigurat de ea, Luigi Scalfaro era un om întreg. Un om reușit. N-am întâlnit mulți de același nivel în tribulațiile mele guvernamentale.

Un alt personaj al cărui profil stăruie, spectaculos, în memoria mea, este *François Mitterrand*. Politic vorbind, îmi fusese, ani de-a rândul, antipatic. Mă formasem ca admirator al lui de Gaulle, drept care Mitterrand nu putea fi, pentru mine, decât un uzurpator de stânga. Dar când, în aprilie 1991, președintele francez a fost primul șef de stat occidental dispus să viziteze România (în ciuda proastei imagini pe care țara o avea atunci, după mineriade), m-am văzut constrâns să iau notă de anvergura, de formatul, de prestigiul suveran al unui mare om de stat. Era deja marcat de boală și, în jurul lui, se simțea boarea singurătății finale. Dar vorbea impecabil și se comporta boierește. Nu era genul lui Scalfaro. Nu se putea spune că politica îi lăsase neatinsă virginitatea. Era abil, eficient, precaut. Dar prestanța gestului său, conștiința de sine, forța disciplinată a acțiunii sale și, mai ales, expresivitatea clasică a oratoriei sale făceau din el un seducător. Dacă Luigi Scalfaro impresiona prin umanitatea sa cordială, François Mitterrand impunea prin afabilitatea subtilă a

unui om de cultură. Era un preşedinte cititor, un degustător al artelor, un rafinat, ceea ce se simţea în fiecare atitudine şi în fiecare replică a sa. Mă grăbesc să adaug că frecventarea culturii nu produsese, în cazul lui, nici inadecvare, nici moleşirea vigilenţei pragmatice. Concluzia, pentru combatanţii autohtoni, ar fi că, dacă te apuci de politică, niţică sau chiar mai multă cultură nu poate să strice...

Calități politice

Richard von Weizsäcker, fost preşedinte al Germaniei, despre Helmut Schmidt, oponent politic şi fost cancelar: „Principala lui calitate este aceea că te poți bizui pe el" (*Verlässlichkeit*). Evident, von Weizsäcker nu avea în vedere nimic de genul „disciplină de partid", sau obedienţă strictă. Nu voia să spună că fostul cancelar face tot ce i se spune să facă, drept care te poți bizui pe el. Voia să spună că Helmut Schmidt *face* tot ceea ce Helmut Schmidt *spune*. Şi că, dacă se angajează să facă ceva, de unul singur sau în echipă, nu abandonează lucrurile la jumătatea drumului, nu te lasă de izbelişte. Aş spune că, dincolo de acest caz particular, von Weizsäcker numeşte o virtute politică esențială. Ea presupune o serie de alte virtuți, colaterale, cum ar fi consecvența, loialitatea, seriozitatea, onoarea etc. Observ, în treacăt, şi că un politician (CDU) îşi poate declara încrederea într-un politician din tabăra opusă (SPD). Contrastul cu scena publică românească e la îndemâna oricui. Pe care dintre politicienii noştri te poți bizui până la capăt? Şi care din ei se bizuie cu adevărat pe colegii săi? Că nici unul nu are încredere în adversari e mai mult sau mai puțin obişnuit. Mai puțin obişnuit e că nici unul nu are încredere în „tovarăşii săi de drum", în cei din

aceeaşi formaţiune politică. Se bizuie Geoană pe Năstase? Iliescu pe Geoană? Crin Antonescu pe Tăriceanu? Au demisiile sau excluderile din PRM şi PC vreo legătură cu încrederea? Se bizuie Vasile Blaga pe Elena Udrea? Se bizuie Traian Băsescu, în mod necondiţionat, pe cineva? Devălmăşia e generală: guvernul nu se prea poate bizui pe parlament, nici pe preşedinţie. Preşedinţia nu se poate bizui nici pe unii, nici pe ceilalţi. Când două sau mai multe partide fac o alianţă, electorală sau guvernamentală, nici unul nu se poate bizui, fără ezitare, pe celelalte. Dedesubturile prevalează asupra acordurilor de faţadă. Numărul mare de traseişti politici e, de asemenea, o dovadă că politicienii nu vor să se bizuie pe partide, iar partidele nu pot să se bizuie pe membrii lor. Pe ce se poate bizui cineva care se bizuie, de pildă, pe dl Meleşcanu? Diplomat comunist, apoi guvernamental FSN-PDSR, apoi disident PSD, şef de partid propriu, iar în final liberal, ministru liberal, stabil la armată, interimar la justiţie. Şi toate cu mina afabilă, surâzătoare a omului care nu îşi face decât datoria. Dl Meleşcanu e mereu binedispus, vorbeşte în bobote cu o incontestabilă vocaţie, e mereu la locul lui şi rareori în acelaşi loc. Te poţi bizui pe el atât cât te poţi bizui, la jocul de cărţi, pe jolly-joker.

Helmut Schmidt a fost şi el invitat să numească principala calitate a lui Richard von Weizsäcker. „E un om echilibrat" (*ausgeglichen*) – a sunat răspunsul. Dintr-o intervenţie a fostului preşedinte, am reţinut două consecinţe practice ale felului său echilibrat de a fi. Mai întâi, când intră într-o dezbatere publică, el înţelege să pună accentul

pe aspectul *tehnic*, şi nu pe cel *politic* al chestiunii. Cu alte cuvinte, profesionalitatea şi adevărul atârnă, pentru el, mai mult decât apartenenţa ideologică. În al doilea rând, la încheierea unui mandat public, politicianul echilibrat nu se simte nici trist, nici exclus din afacerile ţării. De vreme ce n-a intrat în politică pentru a obţine o funcţie, ci pentru a ilustra şi apăra o convingere, încetarea funcţiei nu-l afectează, căci convingerile rămân aceleaşi, ca şi dedicaţia sa faţă de ele.

Îl voi scuti pe cititor de o eventuală aplicaţie a acestor principii la spaţiul românesc. Tema echilibrului nu poate fi, deocamdată, la noi, decât un inutil exerciţiu *science-fiction*.

OAMENII *DILEMEI*

Cosaşu la 80 de ani? Uite că se poate!

Titlul de mai sus e aproape un citat din Radu Cosaşu. E proverbială înclinația lui de a relativiza orice perplexitate autohtonă („Cum se poate aşa ceva?“ – exclamă românul mereu surprins de suprarealismul natal) printr-un realist, vag obosit, sapiențial: „Uite că se poate!“ Sunt coleg de redacție cu R.C. de când există *Dilema*. Am trecut prin toate etapele unei cooperări fertile: de la „anecdota primează“ la felurite „extremisme de centru“ şi la complicitatea născută între adevărații bărbați pe bază de hipertensiune şi diabet. Între noi nu mai există secrete. Dar există, ireductibilă, o cantitate egală de mister, depozitată integral în ograda lui. Iată care sunt, pentru mine, misterele lui Cosaşu:

1. De când îl ştiu e binedispus. Poate fi absent, preocupat, timid, sceptic, dar niciodată prost-dispus. E atent cu afabilitate, participativ, cordial, niciodată indiscret, disponibil, toate cu un soi de surâs subînțeles în colțul gurii şi al ochiului. Dar nu aici e misterul. Misterul vine din faptul că Radu Cosaşu e posesorul unei *bune dispoziții fără iluzii*. Simt că nu e vulnerabil la nici o certitudine, că are o relație strict politicoasă cu absolutul, că nu i se pot da garanții în nici o privință. Ai zice că nu exclude –

dar nici nu include – nimic. Adică e plasat, cum a decis prin însuşi titlul rubricii sale, în centrul extrem, în locul în care toate *tezele* sunt tratate ceremonios ca simple *ipoteze*.

2. Când îi place textul, tocmai apărut, al unui coleg, Cosaşu simte nevoia să pună mâna pe telefon şi să-şi declare prompt bucuria. E un comportament misterios, dacă ne gândim cât de rar îl întâlnim în breasla condeierilor contemporani. Acolo unde pe mai toți semenii noştri îi apucă invidia, pe Radu Cosaşu îl apucă simpatia estetică, dacă nu direct admirația. Şi nu se poate bucura singur: ține să-i facă o bucurie şi celui care a scris. Să-l confirme, să-l stimuleze, să-l asigure că reuşita lui a fost percepută.

3. Pentru un scriitor atât de activ este uimitor, la R.C., cât de mult citeşte! Şi nu e doar un practician al lecturii. E un apologet, un ideolog, un instructor. Simți imediat că e gata să te judece pentru *cât* şi *ce* citeşti. Iar recomandările lui în materie sunt imens persuasive şi riguroase. (Îi datorez, între altele, o întâlnire târzie cu un anumit roman al lui Graham Greene şi cu Georges Perec.) Cred că el însuşi a citit aproape tot ce este literatură. Dar nu fac asta toți scriitorii? – veți întreba candid sau ipocrit. Ei bine, nu. Dintre cei pe care se întâmplă să-i cunosc, numai câțiva, foarte puțini, mai au răbdare să citească şi texte care nu au ieşit din pana proprie. Iar dacă o fac este, de regulă, pentru a-şi flata, comparativ, izbânda personală. Față de toți aceştia, Radu Cosaşu apare ca o misterioasă excepție.

4. Radu Cosaşu, născut la Bacău, este între cei câțiva, puțini, bucureşteni, care au inventat şi consolidat misterioasa idee că „bucureştenismul" e o etnie, un mod de a aparține unei inconfundabile comunități de stil şi de destin.

5. Ca şi lui Radu Albala, mi se pare şi mie profund misterios ataşamentul lui Cosaşu pentru fotbal. „De copil am visat să fiu cronicar de fotbal!" E ca şi cum l-ai auzi pe Maupassant declarând că sensul vieții e să ajungi campion la popice. (Ştiu că spun o enormitate, ca atunci când, într-un interviu, n-am fost sigur dacă pe antrenorul naționalei îl chema Iordănescu sau Iordăchescu. Am şi eu misterele mele...)

6. Cosaşu a spus şi spune superbe lucruri trăsnite: că, de pildă, se teme de „delictul de exemplaritate", că nu poate trăi în indignare, că nu poate da interviuri, nu poate apărea la televizor, nu poate zbura cu avionul şi nu poate scrie decât cu creionul. Spune, de asemenea, că şi-ar dori, în chip de monument, un tumul făcut din firimiturile de gumă adunate pe masa sa de lucru ca semn al unei laborioase nesiguranțe de sine şi ca ecou material al sloganului: „Moarte ideilor prost exprimate!"

7. Radu Cosaşu ştie, cu siguranță, o sumedenie de lucruri gingaşe despre misterul prieteniei. Are fidelități emoționante şi un fel cuceritor de a invoca oamenii la care a ținut şi ține (Paul Georgescu, de pildă, sau Roger Câmpeanu, sau alții).

8. Un ultim mister din cele 1003 posibile: plăcerea uşor sadică a lui Cosaşu de a publica în *Dilema*, la pagina

cititorilor, tot soiul de texte care mă enervează, propunându-mi, eventual, să le răspund. Mai ales texte cu un uşor damf de stânga sau cu vagi urme de ateism militant.

Am citit undeva că Radu Cosaşu se consideră „un om normal într-o lume anormală". Dacă e aşa, acesta e misterul lui suprem: *misterul însuşi al normalităţii*, într-o lume pe cât de „complexă", pe atât de lipsită de haz.

Mircea Vasilescu

Mi-am dat seama curând după ce *Dilema* a devenit ea însăşi că multe din textele ei depăşesc efemerul hebdomadar, chiar dacă nu încetează să fie gazetărie. În definitiv, pariul gazetăriei bune e tocmai acesta: să sacrifice „actualităţii", fără să dispară odată cu ea, să facă din evanescenţă un spectacol durabil. După Claude Karnoouh, Teodor Baconsky, Adrian Cioroianu şi subsemnatul, iată-l acum pe Mircea Vasilescu angajând acelaşi pariu. Dar ar putea s-o facă la fel de bine – şi o vor face sper – Magdalena Boiangiu, Elena Ştefoi, Tita Chiper, Alex. Leo Şerban, Iaromira Popovici, Cezar Paul Bădescu (care a tipărit deja, sub formă de carte, dezbaterea „Eminescu") sau Andrei Manolescu. Ar putea s-o facă toţi colaboratorii *Dilemei*, de la Anca Manolescu şi Sever Voinescu până la cei care s-au alăturat „clubului" mai de curând. Nu mai vorbesc de veterani şarmanţi şi neobosiţi ca Radu Cosaşu, Z. Ornea şi Mircea Iorgulescu. E limpede, prin urmare, că la *Dilema* nu se scriu articole, ci capitole de carte, ceea ce înseamnă că, în spaţiul acestei publicaţii, verva şi soliditatea sunt virtuţi complementare.

Într-un anumit sens, Mircea Vasilescu dispune de umorile optime ale unui scriitor „dilematic". E *atent* la ce se

petrece în nebuloasa fiecărei zile, savurând, fără pedanterie, orice detaliu, are un necomplezent *spirit critic*, dar nici o urmă de cruzime sau vulgaritate, e înzestrat cu o *dispoziție egală*, imperturbabilă, care, de obicei, constituie materia primă a înțelepciunii. Refuză să-şi agaseze cititorul cu didacticisme militante: rămâne constatativ şi cordial, preferând să sugereze sau să „contamineze" discret, decât să dicteze prepotent. În plus, e impregnat, igienic, de beneficul virus Caragiale, adică de chimia inanalizabilă a unei rețete în care rigoarea maximă stă alături de un maxim relativism. Scrisul lui Mircea Vasilescu e, în acelaşi timp, nutritiv şi odihnitor. Nu te hărțuieşte cu afectări sățioase, nu te încarcă de aprehensiuni apocaliptice, nu vrea să epateze cu orice preț. Pe scurt, el are tonul care lipseşte în chip cronic publicisticii noastre contemporane. Într-un peisaj dominat de „post-gândire" (termenul, des citat de M.V., aparține lui Giovanni Sartori), un discurs ca acesta e de natură să producă un răcoritor efect terapeutic. Nu poți decât să te bucuri că există, în generația tânără, asemenea eseişti, asemenea gazetari, asemenea profesori.

Mircea Vasilescu îşi începe culegerea de articole[1] cu un portret ironic al „jurnalistului cioclopedic". Prin contrast, textele sale se mişcă în limita – largă – a unei anumite specializări: lingvistică, literatură, mass-media. E vorba însă de o specializare care nu pierde grația generalității, a expresiei colocviale, a reflexiei destinse. Mircea Vasilescu

1. *Mass-comedia. Situații şi moravuri ale presei de tranziție*, Curtea Veche, Bucureşti, 2001.

se mişcă, însoţit de specialitatea sa, pe *întreaga* suprafaţă a realului. În Italia sau în Olanda, pe stradă sau dinaintea televizorului, răsfoind Derrida sau *Evenimentul Zilei*, el păstrează mereu acelaşi inocent har al curiozităţii şi aceeaşi plăcere de a comunica. Cititorul va descoperi foarte repede că plăcerea aceasta e epidemică: „se ia" din fiecare pagină parcursă, din fiecare rând. „Aferim!" îţi vine să spui la urmă, în bună tradiţie turco-valahă.

Tita Chiper

Mărturisesc, stingherit, că, la începuturile *Dilemei*, când Radu Cosaşu şi Magdalena Boiangiu mi-au propus s-o aducem în redacţie pe Tita Chiper, nu ştiam despre ea nimic. Am acceptat, totuşi, fără ezitare, pentru că acordam celor doi un credit masiv. Îmi amintesc că, încă de la primele ei apariţii la şedinţele gazetei, Tita m-a frapat prin aerul ei nesigur, tatonant, aproape sfios. Ai fi zis că ai de a face cu un debutant, cu cineva care s-a decis, în ceasul maturităţii târzii, să încerce o meserie nouă. Ulterior, după ce aflasem despre ea mai multe şi învăţasem s-o preţuiesc cu o afecţiune vie, sfiala ei iniţială mi s-a părut miraculoasă. La cât era de talentată, ar fi putut avea pasul mai apăsat şi gestul mai autoritar. Nu era cazul. Tita se bucura, juvenil, de reuşitele ei, dar era incapabilă să interiorizeze statutul vedetei. Nu ştia să ajungă la rutină, şi nu ştia să iasă la rampă pentru „aplauze prelungite". Se comporta, mereu, ca un experimentator, ca cineva care „încearcă", „se străduieşte", caută. Acesta era secretul farmecului şi al performanţelor ei. Dar mai erau şi altele care, laolaltă, constituie, cred, portretul ideal al jurnalistului.

Mai întâi, o anumită calitate a *atenţiei*. Jurnalistul adevărat e mereu „pe teren". Chiar şi când visează. E, în

același timp, disponibil (adică receptiv la oferta imprevizibilă a realului) și ofensiv (adică în permanentă interogație). Lumea întreagă, de la marele eveniment la accidentul mărunt, e materie primă, pre-text, anticipare a unui reportaj perpetuu. A fi simultan distributiv și selectiv, angajat, dar neutru ca un reportofon, original și impersonal – acesta e pariul, aproape imposibil, al gazetarului. Privirea lui paginează în mod spontan *lumea ca gazetă*, ca juxtapunere torențială de rubrici. Asta înseamnă *spirit de observație*, *simțul detaliului*, *memorie*, și, mai ales, *facultatea nealterată de a te uimi*. Tita vedea lucruri trecute, îndeobște, cu vederea (de pildă, modul în care un cosmonaut american strecoară o scrumieră sub scrumul gata să cadă al colegului său), punea întrebări pe care nu obișnuim să le punem („m-a interesat dacă un dricar poate să aibă orgoliul profesiei") și ținea minte vorbe, imagini și împrejurări pe care, în mod normal, le uităm (primul articol din statutul Asociației Studenților Comuniști, pe care fostul lor șef, Tudor Mohora, nu-l mai ținea minte, dar și o puzderie de sloganuri staliniste, anecdote, situații absurde, fragmente literare, inscripții stradale etc., un inventar uriaș de teme și motive pe care istoriile nu le consemnează). A fi atent la spectacolul pe care îl traversezi, a avea o *curiozitate* insomniacă, a percepe „documentul" din orice experiență trăită sunt înzestrări fără de care faptul jurnalistic nu se poate naște. O altă calitate indispensabilă e capacitatea de a acorda realului, respectiv personajului pe care îl intervievezi, mult mai mult decât acorzi eului propriu. „Ei sunt mai importanți decât mine" – spune,

la un moment dat, Tita Chiper, vorbind despre interlocutorii săi. Pentru ea nu există „personaje secundare". De la Corneliu Coposu şi Ion Iliescu la Gianina lui Manşonică din Sinteşti, de la Ana Blandiana la Emma Nicholson sau de la Johnny Răducanu la Iustin Marchiş şi Simona Vărzaru-Urania, toți „eroii" acestei cărți[1], foşti diplomați, şoferi, ofițeri de poliție, artişti, croitori, vecini de bloc, studenți, demnitari, surori de caritate ş.a.m.d. alcătuiesc împreună un univers pestriț, nesistematizabil, în care se amestecă lumi dispărute sau pe cale de dispariție cu lumi noi, în plin atac, lumi strălucitoare, la vedere, şi lumi melancolice şi anonime, pe scurt lumi de toată culoarea, *lumea toată*, *lumea însăşi*, cu inconfundabila ei rumoare evanescentă. Toți fac un pas înainte, mulțumită gazetarului care, pentru a-i pune în lumină, face un pas înapoi. Gazetarul de anvergură îşi exprimă personalitatea în puterea de a şi-o domina. El arată spre *celălalt*, nu spre sine. E exact ceea ce majoritatea ziarişti lor de azi, mai ales cei de televiziune, nu ştiu şi nu pot să facă. Ei oficiază, neîncetat şi neruşinat, cultul propriei personalități, şi asta cu atât mai abitir cu cât personalitatea cu pricina e mai neinteresantă.

O virtute gazetărească pe cale de dispariție este *cultura*. Miezul lucrurilor se vede mai bine de sus, decât din imediata apropiere. Mai exact, gazetarul de vocație percepe imediatul din proximitatea unui sens, şi nu din aceea a unei stricte impresii. Interesul pentru real e dublat de o mare pasiune pentru literatură. Tita Chiper avea ample

1. *Într-o lumină orbitoare*, Curtea Veche, Bucureşti, 2004.

şi aprofundate lecturi. Maeştrii de la care se revendică sunt Cehov, Katherine Mansfield, Dostoievski din primele romane etc. Scrisul Titei, problematica ei, umorul ei sunt efectul unei vieţi intelectuale totodată absorbante şi iradiante.

În sfârşit, semnul suprem al distincţiei interioare a gazetarului, obligat, de regulă, să facă faţă unor urgenţe şi promiscuităţi care nu lasă răgaz pentru etichetă, este *politeţea*. Tita o practica în orice împrejurare, fără afectare, dar fără rabat. Nu dădea buzna, nu era indiscretă pe linia senzaţionalului, nu se complăcea în tutuială şi familiaritate, chiar dacă îşi cunoaştea foarte bine convorbitorul. („Ne cunoaştem de o mie de ani, dar în interviu este «Domnul Paleologu». Pentru că nu-l citesc numai eu, îl citeşte restul lumii.") „Eu consider interviul o vizită" – sună profesiunea ei de credinţă. Iată de ce, parcurgând textele Titei, cititorul va întâlni o mentalitate, un stil, o aromă de care s-a dezobişnuit, dar care ar trebui reabilitate, dacă vrem ca jurnalistica, viaţa cotidiană, raporturile dintre oameni şi viaţa cetăţii să-şi păstreze noblеţea şi farmecul. La răstimpuri, în momente de optimism, sunt sigur că Facultatea de Jurnalism a Universităţii din Bucureşti va avea, cândva, o catedră care să poarte numele Titei Chiper.

Zigu

Moartea, neaşteptată, a lui Zigu Ornea (dar e vreodată moartea cu adevărat „aşteptată"?) mă irită. Acesta e cuvântul exact, chiar dacă în iritarea mea e prezentă şi inevitabila, obştească mâhnire. Iritarea vine dintr-un sentiment difuz al dezordinii, pe care mi-e greu, acum, să-l sistematizez. Munca avea, pentru Zigu, o ritmicitate, care nu se potriveşte cu accidentul răzleţ, cu suspendarea bruscă, cu schimbarea brutală. Cercetătorul, chiar tânăr, e, prin fire şi metabolism, un bătrân prematur, o combinaţie de singurătate, melancolie şi răbdare. De aceea, pentru cercetătorul adevărat, îmbătrânirea e o apropriere a condiţiei ideale de viaţă. El trebuie să sfârşească târziu, lin şi împăcat, închizând, cu un surâs, uşa unei arhive. Aşa trebuia să sfârşească Zigu. Nu smuls meschin din proiectele lui, nu hărţuit de conjuncturi derizorii, într-un spital prost încălzit, năpădit dintr-odată de toate şubrezeniile trupului său. Pentru un om care n-a fost niciodată ofensiv în plan imediat, care n-a practicat decât ofensiva lecturii şi a scrisului, moartea a venit prea ofensiv, necuviincios, abuziv, răstit.

Dar dezordinea care mă irită cel mai mult e alta. Zigu a făcut, de unul singur, pentru cultura românească, mai

mult decât au făcut la un loc sumedenie de profesionişti ai tărăboiului patriotic, organizaţi în partide, catedre sau lucrative coterii intelectuale... Era între puţinii a căror operă ar fi justificat pe deplin cununa academică. N-a căpătat-o. Cum îl ştiu, nici n-a aşteptat-o, pentru că n-avea vanităţi. Dar să-mi fie îngăduit să am eu vanitate în numele lui şi să declar că absenţa lui Zigu Ornea dintre membrii Academiei Române este o ruşine. Contez pe câteva nopţi de insomnie din partea conducerii înaltului for, acum, că Zigu s-a adăugat, adormind, neamului său. Printre „nemuritorii" din Calea Victoriei sunt destui demagogi ai tradiţiei. Deocamdată, ei nu ilustrează decât cea mai rea dintre tradiţiile autohtone, aceea care i-a izgonit din ţară pe Gaster, Şăineanu şi Tiktin.

În ultimii ani, îl vedeam rar pe Zigu Ornea. Am amânat, indefinit, o tacla prietenească, alături de alţi câţiva prieteni, la un pahar de vin. Cei care vor învăţa după cărţile sale nu vor şti cât putea fi de bogat omeneşte, cât putea fi de participativ şi de cald. Îmi plăceau hazul lui, emotivitatea lui, mica grivoazerie a unora din poveştile sale. Îmi plăcea cum spune „hărtie" (pentru „hârtie") şi „cârţi" (pentru „cărţi"), îmi plăceau amintirile lui din Frumuşica natală, îmi plăcea amorul lui juvenil pentru literatura română. Omul era cel puţin la fel de interesant ca şi cărţile sale, pentru cine avea privilegiul să-i fie în preajmă.

Zigu a intrat, acum, în trecutul pe care îl iubea cu pasiune, în trecutul despre care, într-un text din mai 1989,

spunea că „e lucrul cel mai fermecător dintre toate“ şi că „merită să te afli în spațiul lui protector“. Trecutului acestuia îi aparținem cu toții. Dar puțini îl bineme-rită ca acest important istoric literar, pe care l-am prețuit sporadic şi insuficient, după măsura nesimțirii noastre zilnice.

Lena

Magdalena Boiangiu nu era un personaj confortabil. E exact ceea ce m-a cucerit, de la început, în felul ei de a fi. Puteai fi sigur, clipă de clipă, că îți va spune, fără menajamente, tot ce crede, că nu va fenta sinceritatea de dragul unei politeți convenționale. Putea fi dură, putea fi imprevizibilă în radicalitatea opiniilor ei, şi asta pentru că refuza să fie „precaută", convenabilă, fad prevenitoare. De aceea, mi s-a întâmplat de multe ori să-i cer sfatul: puteam fi sigur că nu îmi va spune ceea ce vreau să aud, ci ceea ce socotea că *trebuie* să aud. Rigoarea ei nu era, totuşi, lipsită nici de finețe analitică, nici de cordialitate. Dar excludea orice formă de complezență, de abilitate acomodantă. Uneori, comportamentul ei exprima un tip de sensibilitate care semăna a susceptibilitate excesivă sau a exigență nemiloasă. Dar pentru privirea atentă, dincolo de forma uneori abruptă, se întrevedeau vulnerabilitate, delicatețe şi un mod inimitabil de a lua lucrurile în serios. Şi anume tocmai acele lucruri pe care mulți le tratează, de regulă, drept neesențiale.

Schița de portret de mai sus ar putea lăsa impresia că Lena era un om aspru, de o sobrietate astringentă. În realitate, dispunea de ample resurse de umor, aşa încât

severitățile alternau fermecător cu buna dispoziție colegială. Era o plăcere să împarți cu Lena un episod de conversație prietenească şi un pahar de vodcă. Era un om drept, dar afectuos, un judecător lucid, dar nu un justițiar acru. Râsul ei îmi aducea aminte, întrucâtva, de râsul Monicăi Lovinescu: abundent, sacadat, de o adolescentă candoare. Am vorbit de câteva ori la telefon în ultima perioadă, când drasticul verdict al bolii devenise culoarea zilnică a vieții ei: era mâhnită fără melodramă, fără fasoane retorice, aşa încât te ajuta să poți dialoga cu ea omeneşte, depăşind inèxprimabilul situației. Ultima dată am sunat-o, fără să ştiu, în chiar ziua sfârşitului. Cineva din familie mi-a spus că Lena nu mai e abordabilă, că nu mai poate comunica. Era modul ei de a duce sinceritatea până la capăt...

Dincolo de emoțiile private, simt însă nevoia să semnalez şi o îngrijorare de breaslă. Magdalena Boiangiu era un profesionist de rang înalt. În domeniile de care se ocupa, fie că era vorba de teatrologie sau de politică externă, era perfect informată şi de o impozantă subtilitate. Ştia tot şi înțelegea lucrurile în profunzime. Era, de asemenea, un gazetar exemplar, de la care se putea învăța meserie. În preajma ei, nu erau îngăduite superficialitatea, improvizația, eschiva, falsul. Disciplina acumulării harnice, „la zi", a datelor necesare şi disciplina scrisului erau, pentru ea, priorități absolute, pe care nu le-a abandonat nici sub ghimpele suferinței fizice ultime. Câți asemenea gazetari avem? Cât de acut resimt publiciştii de azi dispariția unui astfel de model?

Magdalena Boiangiu, Lena, a fost, încă din zorii *Dilemei*, un reper inconturnabil al redacției noastre, o prezență dătătoare de profil și culoare. După ce, mai întâi, am avut de suportat moartea lui Z. Ornea și apoi pe aceea a Titei Chiper, ne aflăm, acum, într-un punct de cumpănă. Pierderea Lenei face ca publicația noastră să basculeze spre un orizont oarecum nebulos, în orice caz distinct de cel la care ne raportam până acum. Nu poți face același vin cu alți struguri. Dar sunt sigur că Lena ne-ar îndemna să încercăm.

Leo

Ultima dată când am vorbit la telefon cu Leo (era internat la spitalul Fundeni), mi-a propus o masă bună la un restaurant ştiut numai de el. „Abia aştept să ies de-aici şi să cinăm împreună." Leo a reuşit să-mi transmită încrederea lui în această reîntâlnire, deşi ştiam că sănătatea lui e serios zdruncinată. Voi rămâne multă vreme suspendat în aşteptarea pe care mi-a indus-o. Urma să-l vizitez la spital lunea trecută. L-am vizitat, dar la Uniunea Scriitorilor, pe catafalc. Ar fi fost stânjenit. Nu-i plăcea să te primească nepregătit, inert, incapabil să îndeplinească oficiile de gazdă. Eleganța lui nativă, bunul lui gust, buna lui creştere ar fi suferit.

Dilema Veche începe să-şi piardă vechimea. Generația „întemeietorilor" se subțiază, scaunele goale se înmulțesc. Redacția în care evoluau Lena Boiangiu, Zigu Ornea, Tita Chiper şi Alex. Leo Şerban are acum, inevitabil, un alt sunet, un alt portret. Ştiu, e normal. Sunt „normale" şi moartea, şi „înnoirea" instituțională, şi uitarea. Dar normală ar trebui să fie şi *continuitatea*. Iar continuitatea are nevoie de *oameni* ai continuității, de naturi în care îndrăzneala şi inventivitatea se bizuie pe acumulări temeinice şi pe tradiție. O astfel de natură era Leo. N-avea prejudecăți,

n-avea crispări estetice sau ideologice, n-avea inhibiții „principiale". Era gata să experimenteze, să accepte surpriza, să rişte. Dar o făcea înzestrat cu o cultură solidă, cu finețe şi haz, cu stil. Rareori am văzut un personaj în care actualitatea imediată şi atemporalitatea să coexiste atât de armonios. Leo era simultan „la curent" cu tot şi „nicely old-fashioned", „enfant terrible" şi interlocutor „vieux jeu". Avea talentul rar al frondei fără stridență, al agresiunii politicoase, al subminării regulilor fără urmă de grosolănie. Totul, în alcătuirea lui Leo, era de ordinul excepției, al neconformității. Dar nu ştia să fie nici înfumurat, nici indiscret, nici trivial. Era o „pasăre rară", tot mai rară, în lumea contemporană. Lecturile lui erau abundente şi voluptuoase, frecventarea asiduă a literaturii nu-i anesteziase – cum se întâmplă de obicei – pasiunea (şi competența) pentru cultura vizuală. Dimpotrivă. Era un „expert", un „connaisseur", un rafinat. În plus, avea un umor savuros şi un tip de bună dispoziție, de afabilitate, care contamina rapid societatea în care se mişca. Ştia să fie prezent cu promptitudine, cu grație, dar fără complezențe roz, fără compromisuri. Putea fi şi capricios, imprevizibil, acid în replică, excesiv în opinii. Dar nu putea fi nici crud, nici prost-crescut. Sunt încântat că am avut şansa de a-l fi cunoscut şi regret că n-am zăbovit mai mult în preajma lui. Pe obrazul *Dilemei*, dispariția lui lasă o nevindecabilă, perfidă, cicatrice.

La un moment dat, cu ani în urmă, am avut ocazia unei mici dezbateri cu Leo pe teme esențiale. A venit vorba despre Dumnezeu. Mi-am dat seama că vorbesc cu cineva

care punea între paranteze transcendența cu un fel de radicalitate doctrinară. Avea cultul bucuriei, al plăcerii, al corporalității degustătoare, al frumosului, în variantele lui estetizante. Detesta orice aluzie la durerea fizică, la suferință în genere, la jumătatea sumbră a destinului. Practica amnezia euforică. Am încercat să-i spun că e „subiectul" ideal al îngrijorării divine. Că tocmai oamenii ca el, excepționali, dar recalcitranți, sunt „ținta" acțiunii sacre. Nu adormiții în certitudini, nu cei bine instalați în „cursa" mântuirii proprii, nu cei „rezolvați" și senini până la nesimțire. Ci chinuiții, ezitanții, rătăciții. Nu cred că l-am convins. Dar sunt sigur că va reevalua lucrurile din perspectiva pe care i-o deschide noul său voiaj. După cum sunt sigur că Dumnezeu îi știe inocența de fond și se amuză de farmecul inimii lui.

În ce mă privește, mi-e foarte dor de colegul meu de redacție. Și regret, între multe altele, că nu voi afla niciodată cum se numește restaurantul acela știut numai de el, unde trebuia să cinăm împreună, după ieșirea din spital...

Adrian Cioroianu

Adrian Cioroianu a venit la *Dilema* după plecarea mea („plecare" e un fel de a spune, căci gazeta nu e decât emblema unei stări de spirit, un fel de suspin vesel, de ohtătură jubilatorie, o fatalitate genetică din care nu vii şi pleci). Prin urmare, nu l-am cunoscut pe autorul Cioroianu decât târziu, citindu-l, televăzându-l, auzind una sau alta din gura târgului. Mai toată lumea îi recunoaşte calităţile, chiar dacă se percep, uneori, şi tradiţionalele mormăieli autohtone, vigilente ori de câte ori cineva iese din rând. Tânărul istoric furnizează suficiente motive de iritare: e harnic, se bucură deja de o anumită notorietate, e prezent cu aplomb pe scena publică, e un bun administrator al carierei proprii şi, în plus, arată bine. E citit, fără să alunece în răzgâială livrescă, e spontan, suculent, prompt în replică, dar niciodată grosolan sau resentimentar. Calmul social şi stilistic e una din marile lui virtuţi. L-am văzut rezistând tenace şi tonic dinaintea unor interlocutori irespirabili. E civilizat până la centimă.

Paginile culegerii sale de articole[1] sunt o foarte potrivită combinaţie de realism şi imaginaţie. Accidentul trăit se

1. *Scrum de secol. O sută una de poveşti suprapuse*, Curtea Veche, Bucureşti, 2001.

împacă perfect cu excursul bibliografic, imediatul se desfăşoară pe un fundal de reflexivitate rezonabilă, spiritul de observaţie lasă mereu loc surprizelor asociative, umorului, divagaţiei destinse. Neaşteptate la un istoric (predestinat, în principiu, să cultive compoziţia epopeică şi fraza cât pagina) sunt opţiunea pentru genul scurt, seducţia titlurilor, lipsa, foarte igienică, a oricărui patos. Cititorul va avea parte de câteva piese de virtuozitate: *Guma za zvakanje*, *Ei fac sifon din toată Coca Cola lumii*, *Actriţa şi sălbaticii*, *Kent cu K de la Kosovo*, *Omul care a salvat socialismul (şi nu ştie)* etc.

Unul din semnele bătrâneţii este, se ştie, obnubilarea crescândă faţă de discursul tinerilor. Aşa stând lucrurile, trebuie să spun că Adrian Cioroianu mă face să mă simt tânăr. În ciuda diferenţei de vârstă, percepe exact mizeria aluvionară a generaţiei mele şi mă ajută să percep, la rândul meu, unghiul de vedere al congenerilor săi, mai liberi faţă de trecut decât mine. E bine plasat pentru a fi simultan un martor al regimului comunist şi un critic nepătimaş al lui. Avem nevoie de această „tranziţie" istorică, de categoria acelora pe care Cioroianu îi numeşte „nici prea tineri, nici prea bătrâni copii ai crizei". Avem, încă, suficiente lucruri în comun: nu în ultimul rând slăbiciunea nevindecabilă pentru filmele lui Jean Marais...

GAZETĂRIE DE TRANZIȚIE

Emil Hurezeanu

Dacă nu mă-nşel, Emil Hurezeanu n-a ieşit niciodată pe primul loc în vreun top al jurnaliştilor autohtoni. Din punctul meu de vedere e singurul care ar fi meritat-o. Înainte de toate, vorbeşte foarte bine limba română. Nu doar corect, ci nuanţat, precis, expresiv. În al doilea rând, e un om cultivat. În mod evident, lectura nu e, pentru el, nici destindere duminicală, nici hobby cochet, nici corvoadă. E deprindere organică, nevoie reală şi constantă. În al treilea rând, e cineva care gândeşte: se informează, evaluează atent, construieşte ipoteze, caută explicaţii şi sensuri. În al patrulea rând, e un domn bine-crescut. Ştie să fie ferm fără să ofenseze, ştie să fie îngăduitor cu opinia celuilalt fără să fie flasc. În al cincilea rând, are umor: surâde convingător, are aplomb, are replică. În al şaselea rând, are virtutea rară de a asculta cu amenitate ce spune interlocutorul. Spun bine: „virtutea de a asculta". Majoritatea colegilor săi se prefac doar că ascultă, căutând, în gând, argumente învingătoare pentru intervenţia următoare. În al şaptelea rând, Emil Hurezeanu e cineva care, dincolo de faptul că ştie o mulţime de lucruri, are – şi se vede – o compactă experienţă de viaţă, ceea ce îl fereşte de superficialitatea agresivă a numeroşilor scribi juvenili, netrăiţi, care înţeleg gazetăria ca pe un fel de a distribui dosuri de palmă în dreapta şi-n stânga, în numele a nimic.

Cu asemenea calități, Emil Hurezeanu ar trebui să fie, pentru cei care vor să se ilustreze în meseria de gazetar, un model. Nu e. Sunt preferați tot soiul de histrioni de mâna a doua, ajunși brusc, prin frecvența apariției lor pe ecran, în postura de diriginți ai neamului. Succesul se face pe bază de clămpăneală ostilă şi tupeu. Au audiență, sau cel puțin aşa ni se spune, cei care vorbesc bolovănos, dau cu bâta, fac băşcălie, se indignează populist, țin cu „ai noştri" şi mor de gât cu „ai lor". Dacă eşti gazetar, trebuie să fii rău, sastisit, nemilos, nebărbierit. Trebuie să ai o competență multiplă, să ai întotdeauna dreptate şi să te indignezi profesionist, la comandă. Să te superi, la o adică, pe toată lumea. Nu pe greşelile lui Băsescu, ci pe Băsescu. Nu pe parlamentarii nuli, ci pe parlament, nu pe rebuturile româneşti, ci pe România. (Asta, recunosc, mi se întâmplă şi mie, deşi nu sunt un gazetar adevărat...)

Am auzit spunându-se că Emil Hurezeanu abuzează de echidistanță. Că o întoarce în aşa fel, încât să nu se strice cu nimeni, că e un subtil oportunist. O fi. Dar eu m-am săturat de gazetarii partizani şi previzibili în partizanatul lor, de cei care vor mereu ori să se strice, ori să se împace cu cineva şi de cei care au oportunismul *rating*-ului. În definitiv, eu nu vreau să fiu manipulat de retorica gazetarului, să preiau opțiunile, hachițele, idiosincraziile lui. *Eu* trebuie să decid, pornind de la informația şi analiza lui, cu cine votez. *Eu* trebuie să evit echidistanța sterilă şi oportunismul perdant. Gazetarul trebuie să-mi dea ceea ce-mi dă Emil Hurezeanu: elementele necesare unei opțiuni temeinice şi, eventual, o opinie inteligentă.

Ion Cristoiu demisionar[1]

Domnul Ion Cristoiu s-a hotărât, peste noapte, să se retragă de la *Evenimentul Zilei*. Nu mai suportă „presiunea psihică" la care e supus din cauza opiniilor sale prea radicale. Vrea să se (re)apuce de citit la Biblioteca Academiei. Îşi dăruieşte toate acţiunile foştilor săi parteneri de presă şi de afaceri. Un gazetar care a combătut cu atâta fervoare pentru transparenţă putea găsi explicaţii mai plauzibile. Domnul Cristoiu a suportat binişor lungii ani de „persecuţie" din perioada Iliescu; ba chiar a arborat persecuţia ca pe o insignă, pe frontispiciul ziarului. Nici sub Ceauşescu n-am asistat – din partea Domniei Sale – la vreun gest de exasperare. De unde, brusc, atâta fragilitate? S-ar zice că avem de-a face cu o criză mistică: omul îşi împarte averile şi alege recluziunea studioasă ca pe singurul destin care i se potriveşte. În definitiv, de ce nu? Duhul Sfânt bate încotro pofteşte. Şi e incontestabil că domnul Cristoiu are destule motive să fie un pic surmenat. A slăbit mult, cu o îndârjire aproape fanatică, ceea ce – o spun în cunoştinţă de cauză – poate nevroza pe oricine.

1. Articol prilejuit de demisia lui Ion Cristoiu de la *Evenimentul Zilei*, survenită în 1997.

Apoi, a fost împins de împrejurări şi de indigenţa contextului într-o postură care depăşeşte cu mult posibilităţile sale reale. Încet-încet, el s-a văzut lider de opinie, analist politic de vârf, expert naţional cu vocaţie enciclopedică. Chemat să-şi dea cu părerea peste tot şi despre orice, Ion Cristoiu a devenit micul nostru profet cotidian, un fel de „Brucan du *pauvre*", un fel de *fast-food* al gândirii politice jurnaliere. În momentele sale bune, el afişează o viclenie candidă, o perspicacitate de diletant „oţ", care nu se lasă păcălit de şmecheriile politicienilor. Pricepe şi îţi explică. Un amestec de Cocoşilă şi Dumitru lui Nae, reveniţi în Poiana lui Iocan după câţiva ani de învăţătură la seral. Pentru un om de condei, mai ales pentru unul care crede că violarea unei găini sau înjunghierea vecinului sunt realităţi dostoievskiene, domnul Cristoiu manifestă o stingheritoare neglijenţă stilistică. Scrie şi vorbeşte rudimentar, încât te cutremuri la gândul că el e echivalentul autohton al gazetarilor de la *Le Figaro* şi *Le Monde*, de la *Frankfurter Allgemeine* sau *Times*. E greu să nu fii incomodat psihic de eventualitatea unor asemenea asociaţii. Îmi pot închipui tensiunea lăuntrică la care s-a expus, în anii din urmă, domnul Cristoiu, încercând să ţină steagul mereu sus, să joace cartea „obiectivităţii" până la a abandona adevărul şi buna-cuviinţă, să îşi asume, insomniac, o postură de mare putere, supra-ministerială, hiper-prezidenţială, ultra-parlamentară, mai eficientă decât poliţia şi mai binefăcătoare decât Biserica. O asemenea cursă nu se poate termina bine dacă nu ştii să te retragi

la timp. Domnul Cristoiu trebuie deci felicitat pentru sănătosul dumisale instinct. Dacă retragerea gazetarului e motivată în chip autentic, dacă ea nu camuflează inavuabile manevre de culise sau relansări premature în alte „afaceri", ea va da roade onorabile. În caz contrar, nu ne va rămâne decât să consemnăm o sminteală în plus, în marea, multicolora sminteală a tranziţiei, plină de tâlhari, victime şi bufoni.

Cu laptopul pe maidan

Spectacolul analizelor de politică externă livrat de dl Valentin Stan la emisiunile dlui Gâdea merită un premiu special pentru *entertainment*. Asistăm, de fapt, la o mică tragedie națională, dar o tragedie drapată în hohote de râs: râde și telespectatorul, râdem și dl Gâdea, și dumneata, și eu, dar mai ales râde dl Valentin Stan, unul din cei mai fericiți inși din câți știu. Portretul lui e simplu: la antipodul lui Socrate, dl Stan *știe că știe*: n-are dubii, n-are lacune, n-are ezitări. E informat, „se prinde" repede, umblă la dedesubturi sibilinice. Memorie nu trebuie să aibă. Are laptop. Dar până la urmă nu contează *ce* și *cât* știe. Fabulos e stilul, vocabularul, „mizanplasu'". Dl Stan vorbește cam așa: „Domnu' Gâdea, băieții de la Washington negociază cu rusul fără să ne spuie, iar noi suntem fraierii târgului. Da' nici rușii nu-s proști. Fac mișto de Condy Rice cât cuprinde. Nu e prima dată când americanii și-o iau în freză de la ruși. Dnu' Gâdea, mă urmăriți? Fiți atent aici! Ați văzut ce zic americanii de turci și de Marea Neagră? N-ați văzut! Păi să vă spun eu: zic pe dos decât ambasadorul nostru la Washington. Ăla nu-nțelege nimic. Îl îngână pe Cioroianu. De ce? Fiindcă toți sunt proști. Proști făcuți grămadă! Mai avem unu' pe-aici, un băiat,

Băsescu, care, în ultima clipă, a schimbat macazul, l-o fi învăţat careva: bă, las-o mai moale, că altfel ai terminat-o cu băieţii. Păi cine conduce lumea, dnu' Gâdea? Aud? (Dl Gâdea, luat repede, se bâlbâie, încearcă o glumiţă şi zice «Bush?») Nu, tăticu'. Putin! Ce zice el? Să le tragem cu turcii în mufă la români! Pe americani, chestia asta îi lasă rece. Problema lor e că nu mai au levier la ruşi. Că altfel ştii cum le-ar cânta? (Dl Stan cântă: *Good bye, my love, good bye...*, după care imită valurile mării şi se strâmbă de râs.) Dar hai să vedem ce zice viceconsilierul pentru apărare al lui Bush. Dnu' Gâdea, eşti cu mine? (Decalc după engleza trans-atlantică a dlui Stan: *Are you with me?*) Ia ascultaţi! (Urmează un zgomot de laptop. Dl Stan ascultă euforic ceva ce noi nu auzim. Râde. Comentează: «Poftim? Cum? Ce-a zis?» adică: «nu-i aşa că nu vă vine să credeţi, bă, boilor?!»)" După această avalanşă retorică, în care tehnologia de vârf colaborează cu şmecheria de birt şi cu o volubilitate de spiţer nevrotic, e musai să-ţi pui câteva întrebări:

1. Cum reuşeşte dl Cristoiu să rămână atât de serios şi deferent când monologhează dl Stan?

2. Cum de nu-şi dă seama dl Gâdea că, ales de dl Stan pe post de mână moartă („Alo! dnu' Gâdea, mă urmăreşti?"), nu-i rămâne decât să facă figură de tăntălău?

3. Cum de nu-şi dă seama dl Stan că, vorbind aşa cum vorbeşte, ratează doi iepuri deodată? Pe cei care vorbesc ca el îi doare în cot de politica externă. Iar cei care se ocupă de politica externă nu vorbesc niciodată ca el şi nu-l pot urmări decât înmărmuriţi.

Dl Valentin Stan face parte din categoria (destul de răspândită) a acelora care nu se pot convinge de inteligența proprie decât tratându-i pe toți ceilalți drept imbecili. Va sfârşi perorând ghiduş, scuturat de orgasmul propriei competențe, dinaintea unei mulțimi de umbre, cărora să le poată spune, din când în când: „Bă, prostănacilor, *are you with me*?“

O impostură

TVR Cultural difuzează, între altele, o emisiune intitulată „Lecția de privit". Săptămâna trecută, am avut curiozitatea – şi nenorocul – să văd această emisiune. „Realizatorul" ei, dl Radu George Serafim, a reuşit, în câteva minute, să mă treacă prin toate stările: stupoare, veselie neagră, furie, dezesperare. Insul are un aplomb amuțitor, dată fiind ireparabila lui incompetență. Se îmbracă dichisit, cu un aer de dandy tomnatec, afişează o colocvialitate de expert care încearcă să se facă înțeles de popor, şi, mai ales, ține în mână o pipă. Evident, nu fumează în timpul emisiunii. Pipa e un accesoriu „profesional", un indiciu de breaslă. Face parte, în mintea domniei sale, din uniformă. Domnul Radu George Serafim nu ştie despre artă aproape nimic. Se declară, e drept, „critic de artă", dar n-am nici o probă şi nici un ecou cu privire la opera sa de specialitate. A descoperit, pesemne, în amurgul vieții, un domeniu „fin", în care impostura e la îndemână. Îți iei o poză de cunoscător, clefăi la întâmplare concepte vagi („metaforizare", „estetic", „translație", „provocare") şi, din când în când, mimezi un screamăt hermeneutic, spunând, între două oftături, „vedeți Dumneavoastră", sau „pe undeva": „vedeți, Dumneavoastră,

artistul metaforizează aici, pe undeva, o ondulaţie, să nu uităm că apa e o undă, dar şi culorile au lungimi de undă, cum am învăţat în liceu, pe la fizică...". Cultura vizuală şi teoretică a dlui Serafim e, ca să zicem aşa, la genunchiul broaştei. Domnia sa crede că naturalismul poate fi confundat cu academismul, poceşte numele unui „confrate" notoriu (Henk van Os, pe care îl crede Wilhelm) şi spune platitudini răsuflate despre privitorul care trebuie să „rezoneze" cu tabloul, să se facă „părtaş" la „scenografia" lui. De altfel, asta e, după dl Serafim, cheia înţelegerii picturii: trebuie musai să intri în tablou. Vezi un pom pictat, intri în cadru şi te sprijini, meditativ, pe trunchiul lui. Eventual întinzi o mână şi culegi o floare. Vezi o apă, îţi închipui că o traversezi („bineînţeles cu o barcă", precizează, lucid, comentatorul). Când e vorba de un peisaj, manevra e oarecum benignă. Dar se sparie gândul la ideea că trebuie să intri peste un nud sau peste luptele de la Plevna. Dl Serafim e însă neînfricat. Se simte bine în pielea lui şi spune enormităţi fără să clipească. Face asocieri subtile între Ziua Naţională a Apelor şi cursurile de apă din peisaj, umblă la metafore confuze („soarele din spatele tabloului"), se trezeşte vorbind de „masca mobilă de tip Gorbaciov" şi, la sfârşit, e obosit de idei şi îngrijorat să nu ne provoace indigestie („tot ce v-am spus are o încărcătură prea mare pentru emisiunea noastră").

Pe vremuri, genul de emisiune în care se ilustrează, impenitent, personajul nostru (pe care îl regăsim în presă ori ca fost turnător, ori ca francmason de operetă) revenea unor intelectuali de talia lui Ion Frunzetti, Eugen Schileru

sau Dan Hăulică. Numai o acută lipsă de oameni, de imaginație, de responsabilitate, de respect pentru artă poate explica faptul că un post național de televiziune își permite să difuzeze asemenea pompoase deșeuri. Urmând sfatul dlui Serafim, am încercat să intru în ecran și să mă identific cu el. După trei secunde, am luat-o, rușinat, la fugă.

O meserie ingrată: analist politic

N-aş vrea – şi cu siguranţă n-aş putea – să fiu analist politic. Mai întâi, pentru că sfera politicului include prea multe imponderabile: flerul, charisma, inspiraţia de moment, intuiţia, imprevizibilul psihologiei colective şi individuale, hazardul, conjuncturile, soarta. Nu poţi analiza o lume de nebuloase şi adieri, nu poţi sistematiza capriciile private, entuziasmul şi credulitatea, nu poţi anticipa tropismele şi furia massei. Un alt motiv pentru care aş evita postura cu pricina este hărţuiala mediatică la care ea te condamnă, odată ce ai asumat-o. De îndată ce se întâmplă ceva pe scena publică – dar şi când nu se întâmplă mare lucru –, analistul politic trebuie să-şi dea cu părerea. E condamnat la promptitudine şi competenţă. Sună telefoanele, curg invitaţiile la posturile de televiziune, întrebările se acumulează torenţial, nevoia de răspunsuri şi de explicaţii devine terorizantă. Analistul politic e, de obicei, cineva care n-are răgazul de a analiza nimic. N-are când. I se cere să se pronunţe pe loc. Şi, fiindcă nu are timp de analize temeinice, tot ce poate face e să ambaleze solemn simple opinii, comentarii mai mult sau mai puţin întâmplătoare, îmbibate de prejudecăţile, opţiunile şi idiosincraziile proprii. Analistul politic e un cetăţean ca dumneata

şi ca mine, cu deosebirea că ceea ce noi clămpănim între noi, la o tacla domestică, la o bere, sau în pauza de prânz, el trebuie să clămpăne dinaintea naţiei. Românul s-a născut analist politic. Dar scena lui curentă e sufrageria de-acasă sau Cişmigiul. Analistul politic profesionist stă însă la microfon, în lumina reflectoarelor, sau în paginile gazetelor. Priceperea lui trebuie să se dovedească universală: trebuie să ştie istorie, psihologie (cu frecvente specializări psihanalitice), sociologie, criminalistică, jurisprudenţă, finanţe, mă rog, trebuie să ştie tot, de la finețuri sufleteşti la dedesubturi obscure, de la geopolitică la secrete de judeţ, de la strategii cosmice la manevre de culise. Eu unul n-aş lua asupra mea asemenea dexterităţi. M-aş bâlbâi, aş cădea pe gânduri, aş trage de timp. Aş zice mai des decât e admisibil: „Nu ştiu", „Deocamdată n-am înţeles", „Cred că", „S-ar putea", „N-am încă nici o părere". Şi probabil că nimeni nu m-ar invita a doua oară să-mi dau cu presupusul. Pe bună dreptate.

E drept că, alteori, aş face greşeala inversă: aş paria pe evidenţe, aş vedea lucrurile în omeneasca lor simplitate, în adevărul lor plat. Ceea ce, iarăşi, un analist politic care se respectă nu-şi va permite cu nici un preţ. El trebuie musai să vadă lucruri pe care nu le vede toată lumea, să înţeleagă şmecherii sibilinice, să-ţi arate cât eşti de prost când te iei după prima impresie. În realitate, tot ce se vede e fals. Nu e ce crezi. Sub pojghiţa subţire a aparenţelor, colcăie scenarii complexe, manipulări rafinate, intrigi de proporţii. Politica e un soi de iarmaroc pe dos: ceea ce afară e „viu şi natural", pe dedesubt e o enormă butaforie.

Inteligența comună e inaptă să priceapă manejul public. Are nevoie de inşi versați, care văd în infraroşu: adică de analişti politici.

Nu, hotărât lucru, n-am să pot intra niciodată în acest club select. Iată, în sfârşit, un „grup de prestigiu“ la care n-am acces.

Omul nepotrivit

De câte ori mă întâlnesc, în ultima vreme, cu oameni de la Radio, aflu orori. Două lucruri mă frapează când îi ascult: mai întâi unanimitatea opiniilor, şi apoi senzaţia că cei care le formulează se feresc să fie identificaţi. Toţi spun că în instituţia lor se petrec lucruri aiuritoare, dar aproape toţi preferă să-şi păstreze anonimatul şi să se resemneze ca dinaintea unei catastrofe naturale. Credeam că românilor le-a dispărut, în cei cincisprezece ani de (tatonantă) democraţie, frica de represalii şi că exprimarea nemulţumirii faţă de felurite carenţe instituţionale a devenit un reflex firesc. Ei bine, la Radio, lucrurile nu stau aşa. Întreprinderea e condusă în aşa fel încât cine mişcă în front riscă imprevizibile măsuri disciplinare. Oamenii au reînvăţat să se teamă şi să protesteze pe furiş. „Şeful" are de ce să fie mândru. Cu câteva manevre simple, el a reuşit să anuleze unul din efectele esenţiale ale revoluţiei din decembrie: curajul civic. Mirarea şi tristeţea se amplifică în momentul în care ai dinainte portretul marelui tartor. Căci el nu seamănă a satrap sanguinar, n-are semnalmentele fiarei dezlănţuite, nu urlă apocaliptic şi nu scoate foc pe nări. E, mai curând, un caraghios. Băiat „gigea", din categoria Nae Girimea, zâmbăreţ şi nătâng,

inconsistent ca o idee fixă, încremenit într-o juvenilitate tomnatecă, pe scurt, genul de om pe care nu-l iei în seamă dacă nu ți-l bagă pe gât „strategia" guvernamentală. Ceva nu e în regulă cu flerul conducătorilor noştri: le plac ciudățeniile. Dacă pui alături portretele instrumentelor lor preferate, dai peste o galerie de năzbâtii: de la cefe inexpugnabile până la mustăcioare hoațe, de la vorbitori de păsărească până la plevuşca mlăştinoasă „de cabinet". Aşa şi domnul Dragoş Şeuleanu: ce merite l-or fi recomandat pentru înalta funcție pe care o ocupă? A scris vreun text memorabil? Vreun reportaj ingenios? Vreun editorial de antologie? A rămas în memoria ascultătorilor cu vreo ispravă profesională? Are, măcar, studii de specialitate? Există „emisiuni Şeuleanu", aşa cum există emisiuni Paul Grigoriu? A făcut vreodată, înainte de '89, sau după, vreun gest de demnitate sau de temeritate responsabilă? A dovedit, în vreun fel, că e un manager talentat, sau un şef carismatic? De ce Şeuleanu? De ce nu Ionescu, Popescu, Nelu sau Mitică? Să ne dea cineva o explicație, să ne pună cineva dinainte – poate dl Şeuleanu însuşi – un *curriculum* copleşitor, un *pedigree* țeapăn! Ce calități va fi scos pe tarabă onorabilul ca să convingă elitele noastre politice că merită să administreze una din cele mai importante instituții ale țării? Oricât m-aş strădui, nu pot imagina decât un singur argument: dl Şeuleanu e un soldat credincios. Un slujitor devotat. Când vede superiori îi pupă. Face ce i se spune, ba chiar mai mult decât i se spune. Anticipează, plusează, se gudură. Dacă mă gândesc bine, l-am cunoscut. Când ajungi în fotolii ministeriale, e

inevitabil să vezi multiplicându-se, în jurul tău, lingăii. Îmi amintesc că, din când în când, pe la câte o recepție, pe la câte o conferință de presă, pe la câte o „acțiune" culturală, apărea în mulțime un cuplu cu identitate incertă, oarecum pitoresc (fără a depăși, totuși, banalitatea), dispus, prea ușor, să se arate drăgălaș și admirativ. El avea un aer de guguștiuc, în vreme ce doamna părea mai experimentată... Nu-mi era clar cine sunt și ce vor. Dar iată că prezența ubicuă și surâzătoare a dat roade. El e ce e, iar doamna e și ea plasată, pare-se, undeva la vârf, în culisele mănoase ale unui minister. (În asemenea situații nu știi niciodată cine a „promovat" pe cine.) Rețeta „șters, dar tenace" a funcționat. Slugărnicia s-a dovedit rentabilă. Problema este că sluga nu e niciodată un adevărat slujitor. Slujitorul se angajează, generos, în serviciul unei cauze, al unei instituții, al unei persoane. Sluga adoptă stilul serviabil mai curând pentru a se sluji pe sine. Sluga are grijă să pună câte ceva deoparte, să se căpătuiască. Și, de regulă, dacă îi dai nas, se sminteşte și își dă poalele peste cap. În această fază se află acum dl Șeuleanu. Restructurează incompetent și interesat unul din cele mai nobile departamente ale Radioului (România Cultural), organizează concursuri cusute cu ață albă, se leapădă de vechi profesioniști și valorifică mlădițe fragede de la „Ștefan Gheorghiu", face cenzură de partid și desființează biblioteca de peste 50 000 de volume a instituției: cărțile sunt expediate la APACA, iar în locul lor se proiectează un restaurant. Binefacerile capitalismului sunt de neocolit când în fruntea bucatelor e un socialist militant. Radioul

va deveni, dacă nu-şi schimbă arendaşul, un vesel club sportiv, o anexă lucrativă a gimnasticii guvernamentale. Gazetarii vor ieşi – nu prea des – din sala de fitness, vor mesteca energic delicioasele chiftele McDonald's şi îşi vor exprima, educativ, dragostea pentru țară şi pentru realizările ei. În fruntea lor, pe un *chaise-longue* de import, dl Dragoş Şeuleanu va privi încrezător spre viitor. România e tărâmul tuturor posibilităților.

Moderator / Moderatoare

Am mai scris, în treacăt, despre unii dintre moderatorii noştri de televiziune. Degeaba. Nu că m-aş aştepta să-i văd transformându-se peste noapte în figuri exemplare ale meseriei. Dar mi-aş dori să întrezăresc, pe chipul lor, măcar din când în când, o umbră de reflexivitate, un mic dubiu de sine, un minim efort de auto-educaţie. Mi s-ar părea normal să simt că îi preocupă statutul lor profesional, rolul şi rostul prestaţiei lor. Inutil. Dacă e să dau o definiţie globală a „breslei" aş spune că e vorba de o sumedenie de inşi cu trei caracteristici: 1. o suverană siguranţă (şi mulţumire) de sine; 2. un fond nevindecabil de proastă dispoziţie şi arţag; 3. conştiinţa unei competenţe fără breşă, în toate domeniile, dublată de convingeri politice ferme. Moderatorul român e un domn, sau o doamnă, care are de spus ceva şi preferă să o facă recurgând la câţiva invitaţi, mai mult sau mai puţin decorativi. Moderatorul român nu moderează: ia la întrebări, dojeneşte, demonstrează şi condamnă. Nu e o fire interogativă: are, încă dinaintea emisiunii, toate răspunsurile.

Acest tip de comportament e la antipodul tuturor definiţiilor pe care termenul „moderator" le subînţelege. Moderatorul e un „prezentator", adică cineva care facilitează

prezența a ceva sau a cuiva, în beneficiul publicului. Evident, treaba lui nu e să se prezinte pe sine. Mai departe: moderatorul e, structuralmente, „gazdă". El invită, primește și se străduiește să-și slujească, cu grație, musafirii, așa încât toată lumea să se simtă bine: nu-i ceartă, nu le varsă vinul în poală, nu le dă lecții. Și face tot ce poate ca să stimuleze conversația. Când unii dintre invitați intră în contradicție cu alții, rolul moderatorului este să potolească asperitățile, să destindă atmosfera, să asigure tonul civilizat al discuției. Moderatorul e, prin excelență, un „arbitru". Nu ține partea nimănui, nu acceptă complicități cu o opinie împotriva alteia. Aliatul lui este telespectatorul care vrea să se lămurească, ascultând argumentele tuturor celor angajați în dispută. Moderatorul e un „mediator": el încearcă să creeze o punte între exponenții taberelor opuse, să întrețină și să modeleze dialogul, astfel încât fiecare voce să se audă distinct, iar cei care ascultă să-și facă o idee proprie despre subiectul aflat în dezbatere. Aud că, în Statele Unite, moderatorului i se spune, prescurtat, MC, adică „maestru de ceremonii". E o bună circumscriere a profilului său: el administrează „protocolul" unei confruntări, o pune în scenă, are grijă ca regulile „coreografiei" dialogale să fie respectate. Înțeles astfel, moderatorul e responsabil cu „ținuta" și cu „stilul" evenimentului.

Mai nou, a apărut și conceptul „moderatorului de forum" care, în principiu, se îngrijește tocmai de igiena textelor expediate pe internet, suprimând insulta, divagația, manifestările extreme. (La noi e o meserie încă inexistentă.) În sfârșit, până și în fizică, se numește „moderator"

o substanță folosită în reactoarele nucleare pentru a tempera viteza neutronilor prea rapizi. E vorba, aşadar, tot de un agent regulator, de o instanță care „încetineşte" pripelile, care ține energiile disparate sau excesive sub control.

Mă întreb dacă moderatorii noştri s-au gândit vreodată la această semantică a posturii lor. Nu le-ar strica. Ar înțelege, poate, că nu trebuie să-şi ia aere de dresori severi, de gospodine nervoase sau de diriginți nemulțumiți. Şi că nu ne interesează foarte mult ce cred ei despre lume şi viață, pentru simplul motiv că, deocamdată, nu au de raportat nici o ispravă personală, în afara micilor lor bombăneli pe sticlă.

Tehnici ale interviului

Am dat, mai ales după 1989, nenumărate interviuri. Am cunoscut, aşadar, tot soiul de intervievatori, unii harnici şi fără imaginaţie, alţii doldora de imaginaţie, dar superficiali, unii folosindu-se de interlocutor pentru a arăta cât de deştepţi sunt ei, alţii – şterşi şi previzibili ca un aparat de înregistrat oarecare. Există intervievatorul care vrea să-şi aţâţe „victima", căutând efectul de scandal, există timizi, lingăi, obraznici, băşcălioşi, idolatri, perfizi, plicticoşi, necinstiţi, specialişti în capcane, manipulatori, nătângi, vicleni etc. Există, desigur, şi oameni cumsecade, inteligenţi, subtili, pe scurt – profesionişti. În ultimii ani însă, am fost frapat mai cu seamă de intervievatorul nepregătit, necultivat (mergând, uneori, până la agramatism), străin de meserie sau păstrând din ea doar un soi de agitaţie ofensivă, de nonşalanţă zglobie, situată în intervalul infinit dintre candoare şi nesimţire. De cele mai multe ori, e vorba de tineri sau tinere grăbiţi/grăbite să te abordeze fără să-şi fi făcut, măcar de mântuială, lecţiile. Te întreabă despre cărţi pe care nu le-au citit, despre idei pe care nu le pricep sau despre probleme cu care n-ai nici o legătură. N-aş vrea să-i ofensez. Uneori, simt, în comportamentul lor, stricta dezorientare. Li se cere în pripă un „material", li se comandă

„acoperirea" unui eveniment, şi ei se reped surescitați spre potențiali parteneri de dialog. Dar se reped năuc, inadecvat, prost informați şi, de fapt, fără nici un interes real pentru subiectul despre care trebuie să scrie. Sunt sub stresul termenului de predare, al exigențelor (comerciale) impuse de patron sau de şeful de pagină, şi intimidați, eventual, de notorietatea intervievatului. Alteori „au o idee", vor să rupă gura colegilor, vor să inventeze ceva nemaivăzut, original, „tare" şi te tratează, pur şi simplu, ca pe o placidă materie primă a febrilei lor ingeniozități.

Când e vorba de interviuri „culturale", derapajele câte unui gazetar ating cote halucinante. Ceea ce nu se ştie e că a pune întrebări e o meserie mai grea, uneori, decât a da răspunsuri. E nevoie de o bună cunoaştere a domeniului la care te referi, de o bună cunoaştere a omului căruia i te adresezi, de un bun dozaj între curiozitatea personală şi cea, presupusă, a publicului pentru care lucrezi. Fără aceste minime precondiții rişti ridicolul, sau grosolănia, la fiecare pas. Aflu, ca să dau un exemplu, că, invitată la o emisiune prilejuită de apariția ultimei sale cărți (*Cartea întrebărilor*), Ioana Pârvulescu a fost chestionată precipitat, cu cinci minute înainte de intrarea în direct, în aşa fel încât era clar că realizatoarea programului nu ştia deloc cu cine urma să stea de vorbă. Autoare a vreo zece cărți, laureată a unui premiu al Uniunii Scriitorilor, traducătoare de anvergură şi profesor la Litere, Ioana Pârvulescu era întrebată, fraged, dacă e la prima apariție editorială. Un scurt plonjon pe Google ar fi fost de ajuns pentru edificarea intervievatoarei şi pentru evitarea gafei. În alt

fel, am păţit-o şi eu. Am lansat, de curând, o carte intitulată *Despre frumuseţea uitată a vieţii*. Înainte de lansare, o domnişoară binevoitoare m-a rugat să răspund la câteva întrebări. Prima: „În ce constă frumuseţea uitată a vieţii?“ Domnişoara credea, aşadar, că la această întrebare (de care mă ocupam în peste două sute de pagini de carte) se poate răspunde linear şi concis: „În pere şi mere“ sau „În chefuri“. Domnişoara nu pierduse timpul să-mi răsfoiască textul. Drept care mi-a pus şi a doua întrebare: „Spuneţi-mi, vă rog, ce conţine cartea dvs.?“ „Unele texte. Dar de ce mă-ntrebaţi?“ ar fi fost singurul răspuns cinstit. N-am avut însă puterea să continui conversaţia. O altă domnişoară, activă în presa economică, mi-a trimis, zilele trecute, o puzderie de întrebări, gândite să lămurească relaţia scriitorului cu banii. 70% dintre întrebări sunt de tipul: „Câţi bani v-a adus *Minima moralia*?“, „Care sunt tirajele totale ale volumelor scrise?“, „Câţi bani aţi câştigat din scris înainte de 1989?“ etc. Într-o scrisoare ulterioară, domnişoara mă asigură că nu aşteaptă răspunsuri contabile. Dar de care? Cum se răspunde metafizic la întrebările cu pricina? E drept, interviul includea şi câteva teme „subţiri“: dacă banii aduc fericirea sau dacă am făcut vreo „nebunie“ cu banii câştigaţi. Fapt e că am refuzat interviul, cum aş fi refuzat şi un interviu despre oină, dioptrii sau tipuri de chiftele. Mă tem că domnişoara s-a supărat. Poate am s-o invit, totuşi, la o tacla: să vorbim nitel despre preţul pantofilor, despre salariul dumisale şi despre ce-a simţit când a mâncat prima savarină. Firesţe, nu mă aştept la răspunsuri contabile, „brutale şi banale“ (citat din

scrisoarea pe care mi-a trimis-o). Vreau ceva „uman“ (tot citat). Lăsând gluma la o parte: nu pun la îndoială buna intenție a domnișoarei cu întrebările, nici buna ei creştere, nici sensibilitatea ei literară. O sfătuiesc doar să învețe *ce* trebuie să întrebe *pe cine*. Să nu se ia după inspirația de moment şi să nu cedeze locului comun. Dar mai ales să nu se apere spunând că a pus întrebări „oneste“. Înainte de orice, întrebările trebuie să fie *potrivite*.

POLITICIENI ÎN TRANZIȚIE

Monica Macovei

Când e vorba de guvern, înjurătura e de rigoare şi e la îndemână. Are mai întotdeauna justificări, e, stilistic, mai spectaculoasă decât lauda şi, comercial vorbind, mai uşor de vândut. A sta, neîncetat, sub privirea piezişă a tuturor face parte din fişa postului de ministru, ceea ce amatorii de demnităţi nu par să afle decât prea târziu. Din când în când, ne-ar prinde bine, totuşi, să exersăm o paletă mai luminoasă. Judecata pozitivă e la fel de necesară sufletului (şi ţării) ca şi veghea critică. E o plăcere igienică să găseşti motive de mulţumire, mai ales în vremuri neaşezate şi în locuri şubrede. Actualul ministru al justiţiei este, din punctul meu de vedere, sursa unei asemenea plăceri şi mă simt obligat să spun asta fără ezitare, în beneficiul tonusului public.

La început, n-am avut încredere în eficacitatea doamnei Macovei. Nu pentru că n-aş fi crezut în calităţile D-Sale. Dimpotrivă. În 1998, fără s-o cunosc personal, dar bizuindu-mă pe performanţa ei profesională şi civică, am propus-o colegilor mei de guvernare pentru un post de secretat de stat la externe. Din raţiuni care nu-mi scapă decât în parte, n-am avut succes. Sunt sigur că ar fi fost un colaborator excelent. Dacă însă, cu privire la noua ei

însărcinare, am avut unele temeri e pentru că doamna ministru mi se părea net dezavantajată în relația ei cu instituțiile pe care urma să le administreze. Exterioară „sistemului", dacă nu chiar în răspăr cu el, Monica Macovei avea datele unei victime sigure. Urma să fie înghițită de rutina deviatorie a unui organism impur, viciat, opac. M-am înşelat. Tenacitatea fără breşă, privirea fixă asupra țintei, efortul calm şi constant (indiferent ce tensiune şi uzură ascunde) au prevalat asupra circumstanțelor. Tipul acesta de personalitate a lipsit, cred, până acum, tranziției românești. Monica Macovei nu face gesturi ample şi declarații tari, nu-şi cultivă, tandru, imaginea, nu-şi grădinăreşte, demagogic, cariera. Spune strictul necesar şi nu apare decât când e, cu adevărat, nevoie. Sobră şi concentrată ca un bonz, fără umori, fără lamentații, învăluită de o foarte expresivă, aproape misterioasă, inexpresivitate, ea pare străină de spiritul locului. E, în orice caz, la antipodul unui anumit gen de politician „carismatic", mereu atent la aplauzele din jur. Nu e „femeie de comitet", „fată bună", sensibilă, cu ostentație, la „nevoile poporului", gata să se dea în stambă la emisiuni de varietăți, să vorbească patetic despre mame, cărți, legi şi necazuri. Nu e interesată (dacă nu mă-nşel!) de ranguri şi privilegii, nu calculează abil pasul politic următor, nu joacă sinceritatea, îngrijorarea, principialitatea şi spiritul de sacrificiu. Vorbeşte limpede, fără regie, indiferentă la efectul retoric.

Cu asemenea însuşiri, ai zice că doamna ministru e aproape un domn, o siluetă severă şi tăioasă, fără ornamente şi emotivități inutile. E fals. Personajul e cu atât

mai atașant și mai convingător, cu cât rigoarea și decizia necomplezentă se însoțesc cu un aer de vulnerabilitate. Monica Macovei e un samurai fragil, un luptător translucid, care nu câștigă prin violență și masivitate. Armele ei sunt precizia, detaliul și consecvența. Am cunoscut multe specii de inflexibilitate al căror substrat e nesimțirea. Cu alte cuvinte, nu toți cei drepți sunt drepți cu vocație. Judecata categorică e, uneori, un fenomen colateral al sărăciei sufletești, al unei firi nemiloase, dacă nu al stupidității pur și simplu. În cazul de față, nu avem, cred, de a face, cu un geometru infailibil al jurisprudenței, ci cu un om de convingeri, un om care crede în „spiritul obiectiv" al legilor și în onoarea lor.

Dacă exagerez, o fac cu seninătate. Pentru că tocmai în cazul Monicăi Macovei s-a comis una din cele mai grotești exagerări de sens contrar. Câțiva gazetari (care, ulterior, au avut impresia că-și pot spăla rușinea cu câteva scuze bălmăjite, când decența ar fi cerut să se lase de meserie), au făcut senzație vorbind șugubăț despre nu știu ce extaze dionysiace experimentate de doamna ministru în concediu, pe malul mării. Citind „știrea", am sperat să fie adevărată (deși mirosea acru, a cacealma). Am sperat ca, într-adevăr, Monica Macovei să nu-și piardă, în încercările zilnice, pofta de viață și gustul pentru câteva pahare reconfortante. Din păcate, știrea s-a dovedit abuzivă. Regret. Astraea are dreptul, din când în când, la o bacchanală.

Mihai-Răzvan Ungureanu

Când, în 1998, l-am invitat pe Mihai-Răzvan Ungureanu să devină secretar de stat în Ministerul de Externe, eram sigur că are toate calitățile necesare funcției cu pricina, dar eram, de asemenea, aproape sigur că demnitatea pe care i-o propuneam urma să fie un simplu episod din biografia sa. Cerusem unui ins studios şi şcolit să-şi amâne, un timp, proiectele academice pentru a sprijini un proiect obştesc. „În țările noastre, e prea devreme să lăsăm politica în mâinile politicienilor" – îmi spusese Bronisław Geremek când îl întrebasem dacă i se pare utilă şi legitimă decizia unor intelectuali de a intra în politică. Eram convins că Răzvan va asuma o asemenea angajare, dar că va recupera rigorile carierei universitare de îndată ce îşi va fi făcut datoria. M-am înşelat. N-aveam de unde să ştiu, atunci, că diplomația şi politica în genere erau, pentru el, nu simple dexterități anexe, conjuncturale, ci ingredientele unei vocații. Răzvan poate reveni, oricând, în teritoriul cercetării ştiințifice şi poate fi, oricând, un excelent profesor. Dar încep să cred că nu aceasta va fi opțiunea lui ultimă. Mai mult: încep să cred că ar fi păcat – şi pentru el, şi pentru comunitatea autohtonă – să renunțe la oficiul public, în versiunea lui politică. Dacă clasa politică

românească are nevoie de aer proaspăt – ceea ce se repetă tenace şi ineficient de multă vreme –, atunci tocmai oameni de croiala lui Mihai-Răzvan Ungureanu trebuie „clonaţi" şi puşi la locul potrivit. Am în vedere, între altele, trei calităţi, carente în viaţa noastră publică, dar bine ilustrate de autorul acestei cărţi[1].

Cea dintâi este *dimensiunea culturală*. Din păcate, la noi, a prins rădăcini ideea „folclorică" potrivit căreia politicianul trebuie să fie „băiat deştept" şi pragmatic. Fără prea multe fasoane cărturăreşti, fără lecturi, fără „intelectualisme". O astfel de definiţie exclude, din plecare, toate vârfurile istoriei politice ale lumii, de la Marc Aureliu la Churchill, de la Napoleon la de Gaulle. Oamenii de viziune nu sunt niciodată simpli administratori sau strategi mărunţi ai unor triviale jocuri de culise. Nici Titulescu nu era un simplu funcţionar superior, nici Helmut Schmidt un îngust om de cabinet. Evident, nu orice învăţat e pregătit să preia funcţii importante în ierarhiile puterii, dar e foarte bine când oamenii de stat sunt şi cultivaţi. Ambianţa românească nu crede, însă, în bibliotecă. În cel mai bun caz, ia rudimentara memorie şcolară a unui Vadim Tudor drept „erudiţie". Sunt cu atât mai încântat să văd un ministru de externe capabil – asemenea lui Răzvan Ungureanu – să conferenţieze despre relaţiile româno-ruse în prima jumătate a secolului 19, să citeze cu naturaleţe din Oscar Wilde, din Voltaire şi din *Psalmi*, să ia premiul

1. *Întotdeauna loial. Note diplomatice pentru o Românie modernă* (2005–2007), Polirom, Iaşi, 2008.

„Mihail Kogălniceanu" al Academiei Române pentru o lucrare istorică intitulată *Convertire și integrare în societatea românească la începutul epocii moderne* și să vorbească aplicat despre rolul „străinului" în consolidarea modernității românești. Și asta fără să neglijeze discursul strict „tehnic" privind „politica energetică externă a UE" sau „indicatorii macroeconomici" ai țărilor candidate.

O a doua calitate, care unora li se pare pur ornamentală, e *politețea*. Includ aici buna educație, civilizația formulării și a tonului, refuzul oricărei agresivități și grosolănii. În toate manifestările sale publice, Mihai-Răzvan Ungureanu a știut să păstreze un echilibru al gestului și o măsură a limbajului, de natură să-i contamineze chiar și pe dușmani. Felul în care a înțeles să demisioneze, cu o declarație necomplezentă, dar de o remarcabilă amenitate, felul în care a navigat în apele tulburi ale conflictului dintre șeful său politic (Călin Popescu-Tăriceanu) și șeful statului (Traian Băsescu), felul în care obișnuia să răspundă, în interviuri, întrebărilor celor mai incomode, toate acestea au adus în mediul politic dâmbovițean o rară notă de salubritate.

A treia calitate e un anumit *simț al oportunității* și al orientării politice. Mihai-Răzvan Ungureanu a înțeles la timp că nu poți împlini, ca ministru, nici un demers politic, nici un proiect fără susținere politică, fără un sistem de alianțe și acomodări întreținut asiduu, dincolo de idiosincrazii și prejudecăți. Răzvan a reușit, pornind de la acest principiu, să nu supere radical pe nimeni, să nu se înconjoare de uși închise. Politica înțeleasă nu ca bătălie grobiană,

ci ca artă a compromisului, adică a negocierii – iată o perspectivă neluată în seamă la noi de cei care nu cred decât ori în lovitura sub centură, ori în „moralina" demagogică.

Acestor trei calități esențiale li se adaugă, firește, și altele: hărnicia, puterea de muncă (exasperantă uneori pentru colaboratori), ambiția, încrederea în sine, tactul, zelul administrativ etc. Adaug că toate sunt calități riscante. Îl contemplu adesea pe mai tânărul meu amic cu o (nu întotdeauna mărturisită) îngrijorare. Pariul lui implică, uneori, înzestrări acrobatice, relativisme dizolvante, melancolii, vanități, cinisme de circumstanță și decepții. Răzvan e prea inteligent ca să nu le știe. Dar sunt încredințat că modul lui tonic de a se confrunta cu sine și cu lumea din jur („nu veți auzi de la mine o profeție negativă" – spune el, la un moment dat, unui ziarist hărțuitor) va fi dublat mereu de luciditate și discernământ. Restul e destin. Și va fi, deopotrivă, istorie, căci prevăd autorului o traiectorie publică de ordinul excepției.

Un politician second-hand

În guvernul Convenției Democrate, dl Crin Antonescu era, întru câtva, la locul lui. Mi-l amintesc vag: instalat cuminte în fotoliul lui de ministru al tineretului și sportului, afișa un aer juvenil, mai curând bonom, jucându-și rolul fără mari pretenții și fără ca opinia lui să aibă, în economia dezbaterii guvernamentale, cine știe ce greutate. Nu se simțea în el liderul, ci „tovarășul de drum" comod, puțin șters, dar, una peste alta, benign. În anii care au urmat, chimia personajului s-a modificat. N-ar fi nimic nou în asta, dacă, încet-încet, bălmăjeala politică autohtonă nu l-ar fi plasat în centrul vârtejului. Ajuns într-o poziție pentru care nu avea anvergura necesară (cam ca, în alt context, Emil Constantinescu), omul a căzut victimă unei iluzii de sine înduioșătoare până la un punct, iritante în cele din urmă. Spus pe românește, s-a cam smintit. De regulă, personajele publice se smintesc de prea mult succes. În cazul de față, asistăm la un fenomen ceva mai puțin obișnuit: sminteala și „slava deșartă" pe bază de paloare. Mândria de a fi alături cu drumul. Dl Crin Antonescu nu poate raporta nici o ispravă semnificativă de-a lungul carierei sale politice. Punctul ei cel mai înalt a fost ieșirea din cursă înaintea turului doi al alegerilor

prezidențiale şi căderea euforică în brațele lui Mircea Geoană. Cele douăzeci de procente cu care s-a văzut în raniță i-au produs un soi de ebrietate sufletească, de natură să-i dinamiteze discernământul şi buna-cuviință. A înțeles, cu o candidă întârziere, că scopul scuză mijloacele, că îşi poate permite gesturile suverane ale unui mare politician şi că succesul se obține pe două căi: verbiaj supra-abundent, „şfichiuitor", de băiat „haios" şi gata de harță, şi fente politice „abile", „pragmatice", fără prejudecata coerenței. Psihanalitic vorbind, modelul lui e Traian Băsescu. Pe care, tot psihanalitic, vrea să-l suprime. Exhibă virilități, autoritarisme şi trivialități care însă nu se potrivesc siluetei lui mai curând inconsistente. Rică Venturiano se joacă de-a Vlad Țepeş. Țâfna lui are ceva neconvingător, contrafăcut, mărunt resentimentar. Nu poate fi contrazis fără să devină agresiv şi prost-crescut, se dispensează bățos de orice loialitate de partid, impune alegeri convenabile „pe liste", trădându-şi partenerii de mai ieri, face guverne din umbră pe acelaşi principiu, se fâțâie oportun între convingeri şi declarații contradictorii. Ba mănâncă securişti pe pâine şi dă de pământ cu Mona Muscă, ba se bălăceşte în sofisme ieftine pentru a-l obloji pe Dan Voiculescu, ba vrea să construiască „trainic" cu UDMR, ba se luptă cu iredentismul, mirosind pârtia electorală pe care i-o poate deschide un obosit discurs naționalist. Strategiile lui, oricât de zgomotoase, au ceva provincial, de import, fără armătură şi fără contur. Iar ceea ce amuză şi stupefiază – am mai spus-o – e o veselă complezență față de sine însuşi: o impudică mulțumire de sine, o definitivă

inaptitudine de a admite că, din când în când măcar, i se poate întâmpla, ca oricărui om, să bată câmpii. Uneori (des), spune lucruri aiuritoare. Cândva, când se războia, principial, cu Mona Muscă, îi găsea vinovați pe „intelectuali" (boala tuturor preşedinților şi prezidențiabililor români) pentru că ar fi „gonflat-o" prea tare (să trecem peste „grația" infinită a formulării...). Alteori a lăsat să se înțeleagă că a rămas repetent în facultate din non-conformism: disident, carevasăzică. De curând, a crezut că îl albeşte pe Voiculescu înnegrindu-i pe Băsescu şi Stolojan. Şi ei au avut, prin pozițiile deținute sub comunism, legături cu securitatea. Da, dar Dan Voiculescu, cum rezultă din verdictul Înaltei Curți de Casație şi Justiție, n-a avut, pur şi simplu, „legături" cu securitatea (concretizate în rapoarte de serviciu rutiniere), ci a făcut poliție politică. Adică a turnat oameni. Nuanță pe care dl Antonescu, în retorica lui şmecheră, o trece, sprințar, cu vederea. Ce să mai zic de proaspăta sa ieşire împotriva Adrianei Săftoiu? De ani de zile aştept să văd apărând, pe scena politică românească, un domn. S-ar fi putut spera ca cercurile liberale să livreze unul, mai ales dacă cel de la vârf e, de bine de rău, profesor. Speranță naivă. „Domnul" Antonescu vorbeşte ca un rândaş: Adriana Săftoiu e „o femeie pedistă", o „moralistă second-hand", care scoate „țipete ascuțite". Vorbe de „băiat fin" care îşi dă în petic.

De ce mă ocup de Crin Antonescu (şi nu de Băsescu, vor zice distribuitorii de contra-indulgențe)? Păi de Băsescu m-am ocupat de mai multe ori, chiar dacă nimeni nu-şi

aminteşte. Dar Băsescu e mai degrabă pe culoarul de ieşire din scenă. Pe când dl Antonescu tinde să-mi amaneteze viitorul. Şi privesc această perspectivă cu melancolie istorică. N-avem noroc şi nu ştim să ni-l facem. Evident, nimeni nu e definitiv pierdut. Domnului Antonescu trebuie să i se acorde şansa de a-şi veni în fire. Dar mă tem că singurul rezultat al textului de faţă va fi o enervare precipitată, asezonată cu câteva prostioare care să mă dea gata. Eu, totuşi, am răbdare. Poate că, într-un târziu, nu prea târziu, dl Antonescu se va decide să se schimbe. Să se remodeleze. Să fie mai puţin Crin Antonescu.

Portrete fără chip

Scena publică românească e, adesea, o galerie de portrete mişcătoare, care încep prin a-şi schimba, imprevizibil, trăsăturile şi sfârşesc prin a nu mai semăna cu nimic. Portretele nu mai sunt chipuri, ci un soi de semipreparate, gata să evolueze în orice direcţie, în funcţie de bucătăria conjuncturilor. Preşedinţi vehement anti-monarhişti cultivă tandru familia regală, în vreme ce preşedinţi monarhişti devin statui republicane. Fanatici iliescişti devin anti-iliescişti inflexibili şi redevin, apoi, iliescişti moderaţi. Veleitari ai carierei academice se gudură pe lângă bişniţari semianalfabeţi. Antisemiţi sulfuroşi se îndrăgostesc brusc de evrei şi lăcrămează pe zidurile de la Auschwitz. Vechi pedişti militanţi trec la PSD, vechi ţărănişti amari se transformă în PUR-işti, ca să eşueze în braţele pesediştilor, foşti disidenţi combativi şi principiali îşi oferă, după lupte seculare, serviciile aparatului de campanie voiculescian. Sindicaliştii vor în parlament, intelectualii vor în administraţie, poeţii vor în agricultură, foşti activişti de partid comunist construiesc, dezlănţuit, democraţia. Securiştii vor în Europa şi adoră capitalismul, zeloşi gazetari ai Scorniceştiului sunt ideologi pro-americani, iar victime de-o viaţă ale bolşevismului veştejesc imbecilitatea ame-

ricană şi birocrația bruxelleză. Intelectuali altădată distinşi, sau măcar cuviincioşi, devin culturnici pompoşi şi obtuzi, mari artişti cu panaş şi pretenții fac pasiuni târzii pentru mareşalul Antonescu sau pentru infatigabilul Săraru. Oameni care în 1990 voiau să moară de gât cu guvernul şi scuturau cheițe la Universitate, cerând rapida implementare a „punctului 8 de la Timişoara" colaborează obiectiv şi „pragmatic" cu Adrian Năstase, cu toți ai lui şi, în genere, „cu conducerea". Ieşeni cu limba dulce au devenit peremişti bățoşi şi inepți, lideri christici ai studențimii au candidat pentru Virgil Măgureanu, insurgenți post-revoluționari ai Bisericii au devenit, cumințiți, ierarhi de vază. Şi asta e numai ceea ce se vede la o privire rapidă. Dar schimbările „fiziognomice" sunt ubicue, difuze, insidioase. Vecinul timorat şi discret de-acum douăzeci de ani a devenit volubil şi revendicativ, înjurătorii de pe vremuri ai lui Ceauşescu îl regretă „cu argumente", şi o sumedenie de țărani blonzi, din nordul țării, se decid să cerşească la Paris. Cutare victimă a represiunii comuniste şi-a luat aere de cenzor ideologic, cutare „rezistent" curajos se manifestă ca un ilegalist resentimentar, cutare turnător liric îşi face un portret de justițiar *politically correct*, păstrând, din vechile deprinderi, doar voluptatea manevrei de culise. Prin contrast – şi în mod ironic –, specia Adrian Păunescu pare să dețină secretul consecvenței. Sub impactul omogenizant al megalomaniei, personajul e imediat recognoscibil, aşadar are un fel de chip!

S-ar zice că, dintr-un popor vegetal, ne-am transformat într-un popor de plastilină. Şi, aşa cum metafizicianul

antic ştia că nu te poți îmbăia de două ori în acelaşi râu, noi ştim, în România de azi, că rareori poţi da mâna de două ori cu acelaşi om. N-ai nici o garanție că interlocutorul de ieri va spune şi azi acelaşi lucru, că nu şi-a schimbat convingerile, alianțele, strategiile.

Cum se explică această vertiginoasă derivă a identităților? La prima vedere, nu e vorba neapărat de ceva nou. Montaigne, în veacul său, vorbea deja, fără mari neliniști, despre „instabilitatea *naturală* (s.m. A.P.) a moravurilor şi părerilor noastre". „Felul nostru obişnuit este de a merge după înclinația poftei noastre, la dreapta, la stânga, în sus, în jos, după cum ne poartă vântul împrejurărilor." Suntem făcuți din bucăți, din înnădeli dizarmonice, şi acționăm în consecință. Nimeni nu e scutit de tribulațiuni stingheritoare. („Papa Bonifaciu al VIII-lea, zice-se, a urcat treptele măririi ca o vulpe, s-a purtat ca un leu şi a murit ca un câine.") Pe vremea lui Montaigne, nestatornicia era asumată, aşadar, ca făcând parte, inevitabil, din natura omului. Era diagnosticată ca atare şi i se putea sugera remediul: trebuie să ne străduim să unificăm împestrițarea naturii noastre, dându-i o orientare unică, un scop globalizant. Trebuie să ne rânduim viața, țintind mereu întregul, dincolo de tendințele centrifugale ale părților. Scepticismul destins al lui Montaigne e însă greu aplicabil astăzi. Nestatornicia a căpătat o amețitoare complexitate: nu mai ține strict de natura omului, ci de mişcarea accelerată a istoriei, de febrilitatea oarbă a tranziției, de suspensia reperelor cardinale. Ce înseamnă „scop"? Ce înseamnă „orientare"? Ce înseamnă „a-ți unifica" firea? Cine percepe,

încă, rostul acestor întrebări? Nestatornicia e vindecabilă, sau măcar controlabilă, atâta timp cât există reflexivitate, melancolie, nord şi sud. Ea devine letală când insul e mulțumit de sine, zglobiu şi agitat. Şi când punctele cardinale ajung să fie „relative", interşanjabile, ca termenii arbitrari ai unei convenții.

Metamorfoze

Am cunoscut o sumedenie de inşi, de toate vârstele, trecuți din viața „civilă“ în viața politică, sau, pur şi simplu, din postura de „simplu cetățean“ într-o funcție publică de conducere. Am trăit eu însumi o asemenea „schimbare la față“, aşa că ştiu despre ce vorbesc. În 90% din cazuri apar severe tulburări de personalitate, modificări radicale ale modului de a gândi, de a vorbi, de a te raporta la ceilalți. Din adâncul noului „promovat“ iese la lumină o dihanie bălțată, despre care el însuşi nu ştia nimic înainte să urce în grad. A deveni şef, lider de opinie sau de partid, vedetă de televiziune, ministru, mă rog, VIP de o specie oarecare, echivalează mai întotdeauna cu o mică, sau mare, sminteală. Ar fi la îndemână să vorbim de „rinocerizare“, dacă n-am trăi într-o „țară tristă, plină de umor“, aşezată definitiv la „porțile Orientului, unde totul se ia în uşor“. Rinocerizarea e dramatică, sumbră, când nu e direct sângeroasă. Sminteala autohtonă e şi ea toxică, dar are un „ce“ ridicol: stârneşte mai curând deriziune decât teamă. Nu impresionează prin ferocitate, ci prin penibil. E uluitor să constați ce poate face, dintr-un om până mai ieri „normal“, instalarea într-un fotoliu, într-o demnitate publică, într-un nor pufos de notorietate. Ideal

vorbind, ar trebui să trecem toţi, o dată în viaţă, printr-o asemenea provocare: am avea ocazia să ne întâlnim cu *străinul* din noi, cu limitele umanităţii noastre, cu chipul nostru adevărat.

Spectaculoasă între toate e transformarea omului în politician. Primul simptom e dereglarea vorbirii. Insul cu pricina învaţă, destul de rapid, să vorbească în bobote: fentează, divaghează, patinează în aşa fel încât, în final, nu te alegi cu nimic. Capacitatea de a nu spune nimic, având aerul că ai multe de spus, pare să fie înzestrarea esenţială a omului politic, „talentul" lui inconfundabil. Cineva care până de curând avea, pentru întrebări simple, răspunsuri clare se transformă brusc în flaşnetă. Flaşnetă de opoziţie, sau flaşnetă de guvernare. Răspunsul e mereu abil şi partizan. Nu contează ce spui, ci cum te pui în scenă. Nu exprimi convingeri, ci faci declaraţii oportune. Te gândeşti mereu cum trebuie să răspunzi ca să fii felicitat de conducerea partidului sau ca să-i enervezi pe adversari. Sau ca să nu te dai pe mâna gazetarilor. Sau ca să fii reales. De fapt, încetezi să mai gândeşti logic: gândeşti strategic. Îţi refuzi, din principiu, orice autenticitate. Discernământul e, în mod constant, înlocuit de spiritul de gaşcă. Devii suporter. „Ţii" cu şeful, cu şefii, cu „băieţii". Eşti „al cuiva". Din om liber, ajungi „om de echipă", adică pălmaş pe ogorul altora. Te străduieşti să afişezi, cât mai des, loialităţi crâncene, înveţi să râzi fals, să schimbi vorba, să baletezi vid le recepţiile oficiale. Dar mai sunt şi altele: nu mai poţi fără secretară, fără maşină, fără relaţii înalte. Îţi intră în cap că soarta ţării depinde de tine, că nu poţi

fi înjurat decât cu rea-credință, că eşti *altfel*: altfel decât restul lumii, dar şi decât ceilalți politicieni. În plus, eşti foarte ocupat. Eşti greu de găsit, hărțuit de prea multe solicitări, răpus, seara, de o nobilă oboseală. Şi eşti neînțeles. Mai ales de cei care „stau pe margine", în vreme ce tu te sacrifici. Eşti o personalitate complexă. Dar „rinocer"? E prea mult. Mai curând o vietate minoră de tip fluturaş, vulpiță, lupuşor, grangure. Caragiale trecut în zoologie...

Adrian Păunescu, politica şi literatura

La începutul lui 1990, am primit, la Ministerul Culturii, un telefon „mobilizator": vocea inconfundabilă a domnului Adrian Păunescu îmi cerea să intervin pe lângă Televiziunea Română pentru a determina difuzarea unui film despre cenaclul Flacăra. Filmul fusese oprit de cenzura comunistă. Era vorba, prin urmare, de un gest reparator, de reintroducerea în circulaţie a unei valori persecutate. I-am explicat, mai întâi, interlocutorului meu că Televiziunea nu e subordonată Ministerului Culturii şi că eu nu sunt Suzana Gâdea: nu pot da, aşadar, indicaţii şi ordine în toate ogrăzile „muncii ideologice". Am adăugat însă că, în contextul dat, aş socoti, oricum, difuzarea unui asemenea film drept inoportună. Din două, una: ori filmul includea omagiile apoplectice adresate lui Ceauşescu de pe scena cenaclului, şi atunci nu putea decât să irite un public care, cu câteva săptămâni în urmă, asistase satisfăcut la execuţia omagiatului, ori filmul era „curăţat" de pasajele cu pricina, dar atunci era un film mincinos, din nou (şi altfel) cenzurat, aşa încât să prezinte spectatorilor o imagine pură cu privire la unul dintre cele mai echivoce fenomene ale perioadei totalitare. Domnul Păunescu s-a supărat. Şi n-a pierdut de atunci nici o ocazie

să mă scarmene în publicațiile dumisale. Când n-o făcea el, îi lăsa pe alții s-o facă, la niveluri mărunt resentimentare, dar, prin acumulare, semnificative. Şi totuşi, judecând după manifestările sale publice de după revoluție, domnul Păunescu nu e chiar aşa de supărăcios: căci, iată, cel care i-a suspendat uriaşele chermeze județene, cel care l-a pus în postura de rapsod rătăcitor – un soi de Avram Iancu bine hrănit, aflat în siestă perpetuă –, cel, în sfârşit, care, în loc să-i mulțumească pentru osanale, i-a luat gazeta şi l-a transformat în articlier de rangul doi la *Contemporanul* – a rămas pentru domnul Păunescu un reper de neuzurpat. Un reper nobil, regretat, pe care a decis să-l slujească postum, invocând drept justificare un termen care, în vocabularul dumisale, nu poate decât să se sufoce: termenul „consecvență". Dragi i-au rămas domnului Păunescu şi Nicuşor (pe care-l conjura la puşcărie să bea ceaiuri hepatice), şi membrii CPEX-ului (a căror arestare l-a umplut de amărăciune), dragi i-au rămas, cu alte cuvinte, toți cei contra cărora pretinde, când o cere situația, că a scris sute de poeme interzise. Domnul Păunescu pare singurul creştin din România: îi iubeşte şi pe țăranii năpăstuiți, şi pe cei care i-au năpăstuit, iubeşte şi bisericile demolate, şi pe demolatori, iubeşte, de-a valma, şi uliii, şi porumbeii, şi pe iepuri, şi pe vânători. Îi (ne) iubeşte pe toți, militant, pe tunuri, cu lacrimi în ochi şi cu degetul ridicat didactic spre un cer perplex. Asta nu înseamnă că domnul Păunescu nu e totuşi un om ca şi noi. Că nu are şi dumnealui idiosincraziile dumisale, micul dumisale discernământ; totul are o limită: Nicu Ceauşescu da, Petre

Roman nu, Ilie Verdeț da, Corneliu Coposu nu. Corneliu Coposu e un turnător oarecare. Partener politic nu poate fi decât cineva din tabăra acelora care centralizau turnătoriile şi le întreținеau ca pe o instituție.

Cazul de care ne ocupăm pare complex. S-ar zice că domnul Păunescu e sfâşiat de sentimente contradictorii, că luptă pentru omogenizarea morală a vieții sale şi că, dintre toate formele posibile de curaj, a ales-o pe cea mai „dostoievskiană": curajul de a-şi asuma mlaştina proprie. Dar complexitatea aceasta e doar aparentă. În universul sufletesc al domnului Păunescu e prea mult aplomb şi prea puțină suferință. Omul se manifestă brutal, acaparator, linear până şi în ambiguitățile sale. Oricât ar părea de ciudat, ceea ce îi lipseşte cu adevărat e *personalitatea*. Domnul Păunescu e o *schemă*: o schemă robustă, pletorică, dar o schemă: adică expresia previzibilă a unei unice motivații: setea de a fi pe scenă, de a trăi de pe poziții de forță. Fiecare fibră a domniei sale vrea un singur lucru, acelaşi lucru: să fie percepută, să stea la rampă. Plămânii domnului Păunescu nu vor să respire, vor să fie auziți respirând şi să taie respirația celorlalți. Pântecele domnului Păunescu nu vrea să digere, vrea să facă din digestia sa o ideologie şi un spectacol. Sudoare, lacrimi, plete, gesturi enorme, toate nu sunt decât recuzita unei infirmități: obsesia de sine, cuplată cu o teribilă *neglijență lăuntrică*. Iar această neglijență lăuntrică e un simptom al lipsei de personalitate. Ea sfârşeşte prin a semnala o cantitate fără contur, o nebuloasă de nesituat, o massă energetică dezaxată. Cum să-i fixezi chipul? Îi pui dinainte probele

exaltatei sale coprofagii, îți răspunde cu inventarul abilelor sale subversiuni. Tot astfel, dacă Securitatea l-ar fi speriat cu lista „neregulilor" sale disciplinare, e de presupus (probabil că aşa s-a şi întâmplat) că s-ar fi refugiat în perimetrul performanțelor sale omagiale. Îi spui că demagogia sa face rău cuviinței naționale şi sminteşte pe cei nepreveniți, scoate din buzunar „evidența" celor pe care i-a ajutat. Îl faci ceauşist, îți arată c-a fost victima lui Ceauşescu. Îl tratezi ca pe o victimă a lui Ceauşescu, descoperi că e ceauşist. E mereu acolo unde trebuie să fie pentru a rămâne basma curată. Pe scurt, nu e nicăieri, nu ştii de unde să-l iei. O singură nadă funcționează: mirosul Puterii. Pentru a se menține aproape de exercițiul ei, domnul Păunescu poate pupa şi scuipa orice şi, mai ales, poate pupa azi ce a scuipat ieri şi viceversa. Iată semnele tipice ale unui delir fără personalitate. Şi, repet, ale unei grave neglijențe sufleteşti. Mi-l pot imagina la Judecata de Apoi, recitând poeme linguşitoare despre Sfântul Petru şi recomandându-se ca militant criptocreştin. Fireşte, nici în Iad domnul Păunescu n-ar fi lipsit de resurse de acomodare: ar avea o variantă credibilă şi pentru Marele Adversar: două-trei catrene blasfematoare, un discurs înaripat despre smoală sau vreun dosar bine păstrat cu procese-verbale ale isprăvilor sale „satanice". Domnul Păunescu are pregătite soluții pentru orice împrejurare. Sigur de calibrul său, gata oricând să-şi justifice (sau să-şi versifice în cheie ingenuă) toate turpitudinile, incapabil, definitiv incapabil să se căiască, domnul Păunescu are – pentru vremurile pe care le trăim – toate

înzestrările învingătorului. Îi prevăd o remarcabilă carieră politică. Va păcăli mulți oameni cumsecade. Va fi votat. Va zgândări cu talent „punctele sensibile" ale nației: sărăcia țăranilor, nerecunoștința copiilor, vitejia seculară a oștirii. Va ști să facă, din când în când, gesturi mari care să descumpănească opinia publică. Victorios, el va rămâne, în același timp, un simbol perfect al tipului de politician și de om care *nu* ne trebuie. Îi lipsesc exact calitățile de care avem mai multă nevoie: limpezimea, curățenia inimii, sobrietatea judecății și rigoarea interioară. Pe scurt, personalitatea adevărată, alcătuită din ordine și discreție. România va reintra în normal când oamenii de genul domnului Păunescu vor trece neobservați sau vor fi consumați frugal, ca niște accidente pitorești ale spiritului balcanic.

Aud tot felul de dispute în jurul calității de poet a domnului Păunescu. Ba că e genial, ba că e minor, ba că e egal cu zero. Evident, nu trebuie să amestecăm lucrurile. Poți fi un mare poet și un caracter deplorabil, după cum poți fi o vestală netalentată. Eu unul cred că domnul Păunescu e talentat. Dar problema nu e asta. Problema e că pe domnul Păunescu nu-l interesează din cale afară poezia, nici măcar propria sa poezie. Pentru domnia sa, talentul nu e decât un instrument în plus de făcut tapaj. Dacă ar avea de ales între a scrie capodopere fără ecou garantat și a bate târgurile ca tribun popular, ar alege, cred, fără ezitare, varianta a doua. În România, Rimbaud nu sfârșește exotic și radical, ca negustor de mărfuri asiatice. El se agită, nerușinat, prin piețe, ca un simplu negustor de vorbe.

Vieți paralele

Am cunoscut cândva, în anii dictaturii, un tânăr studios, fragil în aparență, dar plin de nerv, neliniştit, tenace, gata să înfrumte, de dragul cărții, toate obstacolele momentului. Terminase Istoria Artei, dar curiozitatea lui intelectuală se exersa dincolo de birocrația specializării. A fost repartizat neglijent, după criteriile strâmbe ale vremii, la un muzeu din Tulcea, ceea ce, date fiind înzestrările lui, echivala cu un mic asasinat. În acest timp, un alt tânăr – pe care mă bucur de a nu-l fi cunoscut personal – îşi confecționa o obscură carieră de publicist, valorificând minore dexterități de versificator, lingău şi țoapă. Pe când cel dintâi era expediat în provincia dobrogeană, cel de-al doilea primea o bursă Herder, prin bunăvoința unui potentat literar al epocii, nu lipsit de talent, dar într-atâta lipsit de cultură, încât nu ezita să invoce, scorțos, „scrierile lui Socrate". Viena a priit tot atât de puțin norocosului bursier pe cât de puțin a priit Tulcea mai puțin norocosului său contemporan. Stupefiat lingvistic şi cultural, publicistul s-a descoperit patriot: s-a întors, nostalgic, acasă înainte de expirarea bursei, pentru a pune umărul la propăşirea țărişoarei. Şi, în timp ce tânărul studios cerceta pictura românească a secolului 19, încercând s-o mântuie

de marginalitate, publicistul opta pentru lirica omagială, delațiune și plagiat. Unul învăța latina și greaca veche, scria despre începuturile bizantine ale Europei, frecventa Pălținișul și traducea din Platon, celălalt se dedica, la *Săptămâna*, partidului comunist și securității. Unul lucra, nerăsplătit, în penumbră, celălalt se gudura la rampă, bălăcărind iresponsabil tot ce era onorabil în jur. Până și „patronii" lui politici ajunseseră să-l disprețuiască.

A venit revoluția. Cel dintâi și-a continuat studiile, dar a înțeles să le dubleze prin veghe civică. Și-a spus părerea, curajos, dar civilizat, ori de câte ori a fost nevoie. Des. Cu bună-credință, chiar și atunci când, ca tot omul, putea fi victima propriilor sale idiosincrazii și obsesii. Celălalt a amuțit o clipă, cuprins de spaima fără remușcări a sicofantului demascat. Și-a revenit, totuși, destul de repede. A identificat, abil, culoarele unei noi cariere. A valorificat toate rezervele de vulgaritate ale românismului electoral, a devenit distribuitor național de abjecție. Pângărește tot, schimonosește deopotrivă ceea ce înjură și ceea ce laudă. (Încă) tânărul studios a rămas „un simplu alegător", publicistul ignar a ajuns la putere. Parlamentar guraliv, veșnic pârât de victimele nerușinării lui și veșnic protejat de o impură imunitate, el e vedeta obscenă a vieții noastre publice. Se găsesc destui naivi, destui nătângi și destui cinici care să-i savureze miasma. Câtă vreme pe unii îi amuză, iar pe alții îi dezgustă, își poate permite orice. Pentru a-l așeza unde îi e locul, ar trebui o minimă sămânță de indignare. Dar, deocamdată, vechiul bursier eșuat a confiscat și indignarea națională. Aud că, de curând, l-a

dat în judecată pe studiosul său concetățean pentru lipsă de patriotism. Cele două vieți paralele se intersectează, astfel, absurd, în nepăsarea generală. Ne vom trezi, oare, pentru a recupera o fărâmă de sănătate? N-aş crede. Pe drumul integrării europene, un fost bursier Herder e cu siguranță mai prețios decât un fost muzeograf la Tulcea.

P.S. Firește, orice asemănare între personajele de mai sus şi unele personaje reale (ca, de pildă, Andrei Cornea şi – *pour ne pas le nommer* – Vadim Tudor) este, deşi întâmplătoare, cât se poate de semnificativă.

Cariere autohtone

În decembrie 1990, cu ocazia primei sărbătoriri a Zilei Naționale, un parlamentar român a propus ca toți prefecții și primarii țării să fie militari. Același politician imagina, șapte ani mai târziu, un program numit „Mâna de Fier" (reluat ca program anti-criză în 1999), pornind de la ideea unei necesare militarizări a sectorului agro-industrial. Argumentul? Militarii sunt disciplinați și au jurat pe steag să fie loiali față de patrie. În 1993, vocea reformatorului cu pricina se auzea din nou: „Casa Comună Europeană" – spunea el – e un proiect indezirabil din punctul nostru de vedere, pentru că românii nu se pot „federaliza" cu cei care ne-au fost, veacuri de-a rândul, „călăi". În plenul Senatului român, în octombrie 1999, când se făceau eforturi intense pentru aderarea țării la NATO, infatigabilul tribun definea organizația nord-atlantică drept „o bandă de răufăcători" comparabilă, în efectele ei devastatoare, cu SIDA. Europa nu era, nici ea, pentru parlamentarul nostru, decât o sursă de vicii și devieri sexuale. Senatorii români erau informați, de pildă, pe 12 mai 1993, că tot răul a început cu Socrate, care l-a corupt pe Platon, care l-a corupt pe Aristotel, care l-a corupt pe Alexandru cel Mare, care a corupt toată peninsula

elenă, dacă nu tot imperiul grec. Plictisul de Europa a răbufnit, de altfel, şi în alte declarații politice ale aleşilor locali. Un deputat, actualmente ministru, era de părere, în 1992, că aspirația europeană a românilor e „de natură revizionistă". Noi am făcut întotdeauna mari sacrificii de dragul Europei, iar ea nu ne-a adus, în schimb, decât necazuri.

Din nefericire, la noi, asemenea „ieşiri" greu de clasat sunt, de regulă, uitate. Le-aş fi uitat şi eu, dacă o teză de doctorat a tinerei cercetătoare Raluca Grosescu nu mi le-ar fi reamintit. În România, se ştie, nimeni nu se compromite definitiv şi nimeni nu trage consecințele de rigoare de pe urma derapajelor proprii. Parlamentarul citat mai sus a mers cu anatemizarea Europei până la a ocupa, astăzi, un scaun bine plătit în Parlamentul European. E de acord şi cu NATO, şi cu „Casa Comună" a Uniunii, se simte bine în pielea lui şi e invitat des la unele posturi de televiziune ca expert în orice. În anul 2000, era cât pe-aci să devină preşedinte. De curând, a dat un spectacol unic poporului său, când o hotărâre judecătorească a cerut evacuarea sa şi a partidului său dintr-un sediu recuperat, pe cale legală, de vechiul proprietar. Omul şi-a ieşit din minți. A evoluat vertiginos între circ şi clinică, a reuşit o combinație uluitoare de bădărănie, furie spasmodică şi delir. A sărit la beregata justiției, a poliției, a guvernului şi preşedinției. Când a fost chemat la tribunal, a invocat calitatea sa de parlamentar european. Imun, impenitent, invulnerabil. Rezultatul? Principalul partid de opoziție a luat în calcul eventuale alianțe locale cu partidul

său, iar câteva *talk-show*-uri cu *rating* garantat l-au invitat, ca și în alte dăți, să analizeze „situațiunea". În țara noastră, totul e posibil. Mahalaua e eligibilă, grotescul e rentabil. Se poate face carieră pe bază de tupeu, minciună, bâzdâc și fermentație viscerală. Lumea se distrează. „Băieții răi" se caută prin alte cotloane. De pildă, printre intelectuali. Intelectualii sunt o adunătură de profitori, golani, fasciști, fii de nomenclaturiști, pupincuriști, antieuropeni, sau, din contra, vânduți străinilor. Acolo e buba! În preajma lui Socrate, care l-a corupt pe Platon, care l-a corupt pe Aristotel, care l-a corupt pe Alexandru cel Mare, care ne-a corupt pe toți.

Sfătuitorii de campanie

Grea meserie! Să fii mereu prezent, să-i înfrunți mereu pe omologii tăi din echipa celorlalți candidați, să fii mereu apologetic; având însă grijă să pari cât de cât obiectiv, să fii loial fără să fii servil, să-ți păstrezi umorul, să-ți mulțumeşti şeful, dar, mai ales, să câştigi voturi în numele lui, adică să mulțumeşti un electorat care nu e, întotdeauna, aşa cum şi-l închipuie el. Pe scurt, trebuie să fii inteligent, să ai nervi buni, condiție fizică şi o fire tonică. În sfârşit, trebuie să fii gata să-ți asumi o eventuală înfrângere şi să nu culegi laurii unei eventuale victorii.

Privitor ca la teatru de când a început campania, aş extrage, din numeroasele înzestrări pe care e musai să le aibă un şef de batalion electoral sau un purtător de cuvânt al insului care candidează, două sau trei de natură să asigure dacă nu succesul, măcar calitatea stilistică a luptei.

1. Purtătorul de cuvânt va trebui să fie expert în *defectele* clientului său. Despre ele va fi vorba în permanență, ele vor trebui domesticite, explicate, ambalate convenabil. În nici un caz oblojite, băgate sub preş, contestate orbeşte. Dacă crezi sincer că omul tău e virginal, inatacabil, abonat pe viață la desăvârşire, e mai bine să nu te bagi. Vei fi neconvingător, ca unul care nu vede ceea ce văd toți, ca o

slugă idolatră, pentru care stăpânul e deja statuie. Cu alte cuvinte, e contraproductiv să arborezi – voluntar sau nu – un aer de îndrăgostit: să suferi când clientul tău e atacat, să refuzi, din principiu, orice obiecțiune manevrată de adversari, să pledezi, euforic, rupt de realitate, pentru un candidat resimțit ca mireasă.

2. Derivată din punctul 1 ar fi exigența unui *perfect control al emotivității*. Trebuie să vorbeşti în numele unei convingeri, nu în numele unui afect. Trebuie să fii calm, să nu te laşi iritat de preopinenți, să îți construieşti o prezență scenică destinsă (nu flască!), mai curând rece. Ai de impus o evidență, nu un sentiment privat, nu o opțiune pubertară. Evident, nu e rolul tău să-ți deserveşti comanditarul, acceptând, „obiectiv", atacurile care îl vizează sau afişând o indiferență clinică față de manejul electoral. Trebuie să fii angajat, ferm, prompt în reacție şi, la nevoie, necruțător. Dar totul de pe poziția suverană a celui care nu înțelege să sacrifice rațiunea, buna-cuviință, umorul. Politețea e un imperativ esențial, cu atât mai binevenit cu cât interlocutorii sunt mai grobieni. Boieria casantă e în mai mare măsură persuasivă decât retorsiunea de maidan.

3. Purtătorul de cuvânt al unui candidat nu are doar sarcina de a distribui public o imagine atrăgătoare a clientului său. El o are şi pe aceea, infinit mai grea (mai ales când e vorba de un client dificil, impetuos, prea sigur de sine), de a fi, în spatele scenei, purtătorul de cuvânt *al electoratului* dinaintea candidatului. Întrucât nu e direct implicat în luptă, întrucât ştie foarte bine ce aşteptări au

alegătorii şi ce derapaje speculează ceilalți combatanți, el va trebui să-l secondeze îndeaproape pe cel pe care îl slujeşte, să-i sugereze, fără menajamente, corecții (de limbaj, de atitudine, de strategie). Dacă consilierul nu se bucură de încrederea necondiționată şi de *respectul* celui consiliat, războiul e pierdut din plecare.

Am văzut, de curând, o emisiune TV în care se confruntau trei dintre sfătuitorii de campanie ai principalilor candidați. A fost una dintre puținele emisiuni care nu mi-au solicitat agresiv coronarele. Domnul Cosmin Guşă doza cu abilitate gravitatea cu gluma, doamna Adriana Săftoiu vorbea limpede, cu un soi de melancolică discreție, iar domnul Sever Voinescu avea o reactivitate necomplezentă, capabilă, totuşi, să zâmbească. Toți trei se străduiau să salveze aparențele, să rămână afabili, să nu evacueze cu totul eleganța. Să spun adevărul până la capăt? Toți trei mi-au plăcut mai mult decât candidații pe care îi reprezintă.

„Intelectuali“ şi „politicieni“

Unii: intelectualii n-au ce căuta în politică. Să-şi vadă de treburile lor. *Alţii*: intelectualii trebuie să se angajeze în viaţa publică, dar nu în viaţa de partid. Să rămână arbitri, instanţe critice lucide. *Unii*: intraţi în politică, intelectualii sunt o catastrofă (urmează exemple). *Alţii*: marii politicieni au fost întotdeauna şi mari intelectuali (urmează exemple). Pe scurt, câte voci – atâtea opinii. Din punctul meu de vedere, toată lumea are dreptate, cu condiţia să nu rămânem blocaţi în dihotomii drastice. Nu ţi se poate imputa nici dacă, intelectual fiind, rămâi în bibliotecă, nici dacă, la răstimpuri, sau cvasi-permanent, te implici politic. Există şi politicieni impozanţi dublaţi de intelectuali fini, şi politicieni faimoşi care n-au fost „oameni de carte“. Sigur că, mai ales la noi, am avea destule motive să fim niţeluş alergici la politicianul analfabet, sau semidoct, sau ţoapă. Carevasăzică n-ar fi rău ca în viaţa noastră publică să adie, măcar din când în când, un oarecare duh de inteligenţă şi cultură. Dar problema, în spaţiul românesc, e alta: ce înţelegem, îndeobşte, prin „intelectual“, şi ce înţelegem prin „politician“. La noi, „intelectualul“ a ajuns să însemne ceva de genul următor: un simplu flaşnetar de vorbe, un utopist nătâng, fără spirit

practic, manipulabil (pe bază de naivitate sau interes), un „scârța-scârța pe hârtie" înclinat să se dea mereu cu puterea. Prea „teoretic", arogant, inapt să se exprime pe limba poporului („elitist"), incapabil, deci, să câştige alegeri, ridicol în inaptitudinea lui de „a face bani", bun de gură, dar fără soluții concrete. Habar n-are ce înseamnă „viața adevărată" şi „politica", fandosit, nepatriot, prost combatant, bine-crescut când nu e cazul, dubitativ când nu e cazul, specialist în gafe de tot soiul, încăpățânat, sperjur, opac la spiritul de gaşcă, subversiv.

„Politicianul", la rândul lui, e, înainte de toate, un băiat şmecher, descurcăreț, „cu papagal", hârşit în rele, dedat la ştăbie, plin de tupeu şi de bani, meşter în „relații" şi „aranjamente", vedetă de chermeză şi frate de şpriț cu cine trebuie, îndrăgostit de „patrie" până la lacrimi şi gata s-o spolieze până la nesimțire. Om „dintr-o bucată", fără „fițe", practicant al tradițiilor strămoşeşti, de la Moş Crăciun la pomana porcului. Bisericos (în limite electorale), naționalist (pe fond), şi european (la suprafață), demagog versat (dar rudimentar), „popular" (în variantă parvenită), grijuliu cu familia şi lacom de mici plăceri „colaterale". Radical, dar fără convingeri, fidel şefilor, dar fără exces de loialitate.

Evident, nici intelectualii adevărați, nici politicienii adevărați nu seamănă cu cele două portrete de mai sus. Intelectualii adevărați şi politicienii adevărați nu se definesc prin aceea că se excomunică reciproc, chiar dacă, uneori, fiecare categorie tinde s-o caricaturizeze pe cealaltă. De fapt, nu despre „intelectuali" şi „politicieni" e vorba,

ci despre două tipuri umane incompatibile, cel puțin deocamdată. Grav e că, în disputa născută la noi în ultimele zile, în vreme ce intelectualii angajați *nu* disprețuiesc politica (dovadă că au asumat-o ca vocație), politicienii nervoşi par să disprețuiască pe intelectuali. Grav e că mai curând seamănă dl Honorius Prigoană cu portretul-robot al politicianului inconsistent decât domnii Preda şi Voinescu cu portretul-robot al intelectualului inadaptat. Şi mai grav e că între retorica „reformei clasei politice" şi politica de cadre a partidelor nu pare să fie nici o legătură.

Manele şi politică

Nu-mi plac manelele. Mă deranjează abuzul văicărelii, sentimentalismul siropos, melodia şerpească şi ritmul de meterhanea. Dar mă deranjează, în primul rând, faptul că cei care le cântă şi mai ales cei care le ascultă par surzi. Dacă un amator de manele trece printr-o pădure, toată pădurea ascultă manelele lui preferate. Pe stradă, sau la câte un restaurant, decibelii lovesc apocaliptic. Radioul şi televizorul se aud în tot cartierul. Mi se vorbeşte de dreptul (omului) de a asculta ce vrea, dar nu se ia în seamă dreptul meu de a nu asculta ce vor alţii.

După o emisiune a lui Radu Moraru în care invitaţii erau doi manelişti şi George Pruteanu, certitudinile mele au intrat, totuşi, în derivă. Pentru că nu două linii melodice se înfruntau acolo, nu două opţiuni de gust ireconciliabile, ci două tipuri de umanitate. De o parte o anumită inocenţă incultă, iar de cealaltă o impură suficienţă, încremenită cu degetul în sus, într-un gest de pedagogie acră. Inocenţa, după experienţa mea, e, omeneşte, mai preţioasă decât cultura. Cultura conviețuieşte fără dificultăţi cu mişelia, cu cruzimea, cu perversitatea, cu lipsa de caracter, cu vanitatea, şi chiar cu (dar ce spun „chiar cu", mai ales cu) prostia. Iadul e plin, cred, de lichele

cultivate, după cum Raiul e plin, probabil, de analfabeți cu suflet curat. George Pruteanu s-a comportat pe tot parcursul emisiunii ca un băiat fin, căruia îi place să smulgă aripile insectelor. Nu făcea greşeli de gramatică, avea frază, avea metaforă, avea lecturi, dar era brutal, prost-crescut, în gravă carență de delicatețe sufletească. Dimpotrivă, Adrian Copilu' Minune şi Guță erau cuviincioşi. „Noi vă respectăm, domnu' Pruteanu!" – au spus cei doi, fără ipocrizie, de câteva ori, în timp ce preopinentul era agresiv, jignitor, orbit de sentimentul propriei competențe. De la înălțimea intelectului său incontinent, el nu ezita să pomenească de mucegaiuri şi transpirații, prezente, carevasăzică, la chefuri şi absente din ambianța aseptică a bibliotecii. Lucrurile par evidente, dar nu exprimă mai puțin o psihologie de parvenit şi o vulgară uscăciune a inimii. George Pruteanu n-are dubii, n-are întrebări. El crede că a fi intelectual e a trăi în inflația răspunsurilor, a avea mereu la îndemână referințe solemne şi o inepuizabilă rezervă de dispreț. George Pruteanu crede că a fi intelectual e a fi băiat deştept: a explica mereu prostimii cum stau, mă-nțelegi, lucrurile, ce e voie şi ce nu e voie. Rezultatul e un fel de prepotență cinică, la limita *kitsch*-ului.

Aş fi făcut toate aceste observații şi dacă nu l-aş fi cunoscut pe George Pruteanu, cu preistoria şi istoria lui, cu tribulațiile lui aiuritoare. Dar din păcate îl cunosc, mai exact l-am cunoscut cândva, pe George Pruteanu. Ne-am întâlnit, mai întâi, înainte de '89, la o precară casă a scriitorilor de lângă Rodna. Era un interlocutor cordial, plin

de umor, citit, cu un farmec oarecum provincial, dar indeniabil. După revoluție a apărut la Bucureşti, cu vădita intenție de a se „naturaliza“ în elita metropolitană. Rastignac contempla, lacom, capitala. A început cu bățoase vehemențe „opoziționiste“ foarte prizate în lumea bună a momentului. Mă certa că n-o iubesc destul pe Ana Blandiana. I-am oferit o cronică literară la *Dilema*. Era radical, anti-iliescist, cioclopedic. A pătruns în televiziune, ca grămătic național. A avut succes. Dar voia mai mult. Voia carieră politică. A intrat la țărăniști. N-aveau anvergura potrivită pentru ambițiile lui. A simțit, inteligent, care e armăsarul câştigător pe scena publică a patriei: retorica națională în toate versiunile imaginabile. A trecut la PSD. Între timp, fire complexă, a început să creadă sincer în propriile lui opinii şi convertiri. L-am văzut spunând enormități patetice în emisiuni de-ale lui Adrian Păunescu, l-am văzut umblând retrospectiv, cu bidineaua, pe lângă portretul lui Ceauşescu. A fost contra minerilor în iunie '90 şi în septembrie '91, şi îndrăgostit nebuneşte de ei în ianuarie '99. S-a bătut, volubil, cu stricătorii de limbă, cu ungurii, cu intelectualitatea nepatriotică. S-a înscris, în sfârşit, în PRM. Ne-a explicat că el nu e „traseist“, ci „autentic“. Sincer când intră, consecvent când iese... E, adică, un caracter de beton: nu el se dă după partide, ci partidele sunt invitate să se dea după el. E un om de convingeri. Flexibile, ca însăşi viața. El, rafinatul traducător al lui Dante, admiră, fără prejudecăți, finețea intelectuală a lui Vadim Tudor, el, anticomunistul tranşant de după „evenimente“, se simte bine cu Ilie Merce. Ce evoluție!

Ce *Bildungsroman*! Şi nu la frageda vârstă a adolescenței, ci în plină, fibroasă, pre-senescență! Mă întreb, de câte ori îl văd, ce i s-a întâmplat de fapt? Se poartă ca un ticălos, dar nu mă decid să-l clasez ca atare. Se poartă ca un prost, dar ştiu că nu e prost. Poate că l-a smintit, ca şi pe alți ieşeni, dezrădăcinarea. Poate l-a desfigurat orgoliul. Poate trece printr-o nevroză drastică. Există oarecari simptome, printre care alunecarea de la un debit verbal precipitat – l-a avut întotdeauna – la un soi de agitație spasmodică, insomniacă, cu efecte colaterale halucinatorii. Păcat de el! – îmi vine să spun, uneori. Avea calități! Dar când l-am văzut, în emisiunea lui Radu Moraru, lătrând feroce la cei doi cântăreți de manele, mi s-au ars toate siguranțele. Să te guduri fericit pe lângă şeful unei haznale politice, să înfierezi trivialitatea ca suporter al unei gazete (*România Mare*) care şi-a făcut din dejecție parfumul predilect, să te războieşti cu manelele, când faci parte dintr-o orchestră politică față de a cărei performanță manelele curente par exerciții schubertiene, iată lucruri teribile, de nedigerat. Dragă George, dă-mi voie să-ți spun în amintirea întâlnirii noastre de la Valea Vinului: Adrian Copilu' Minune e un om de treabă. Tu însă ai ajuns un caraghios! Şi, în raport cu el, un netrebnic.

O lighioană

Revoluțiile pot schimba regimuri politice, structuri economice, ierarhii sociale. Dar nu pot schimba oamenii. Desigur, oamenii se readaptează, adoptă strategii noi, mai mult sau mài puțin ipocrite, dar rămân fundamental aceiaşi. Este motivul pentru care revoluțiilor nu le urmează niciodată paradisul terestru, ci mai curând o formă sau alta de restaurație. Cu aceiaşi oameni, modificați doar la suprafață, nu se pot construi vremuri noi. Mai ales că, din când în când, „vechimea" protagoniştilor iese la iveală, se dă în vileag, ca un microb îndărătnic, ca o boală cronică, de neascuns şi de nevindecat.

L-am văzut de curând, la o emisiune a domnului Radu Moraru, pe Sergiu Andon. Venise să-l apere public pe patronul şi clientul său Dan Voiculescu de acuzația de turnătorie, lansată, de această dată, nu de CNSAS, nu de opinia publică, nu de ziare, ci de dna Silaghi, verişoară bună a împricinatului. Dna Silaghi a avut ghinionul să descopere, studiindu-şi dosarul de securitate, că fusese, la un moment dat, pentru vărul ei, „obiectiv" de investigație. Sergiu Andon avea sarcina să demonteze această acuzație şi a făcut-o după mijloacele clasice, dar încă „verzi", ale unui ofițer de securitate. A procedat nu ca un avocat,

ci ca un procuror. Şi nu ca un procuror, ci ca un anchetator. Nu cunosc biografia lui Sergiu Andon, dar dacă, înainte de 1989, aş fi condus un serviciu de securitate, l-aş fi angajat imediat: înzestrare optimă, abjecție înnăscută. Cred că l-am întâlnit, față către față, pe dl avocat de vreo două ori. L-am văzut şi la televizor, în diferite dezbateri politico-juridice. Mi s-a părut abil, inteligent, eficace. Şi, în majoritatea cazurilor, de o bituminoasă (şi sulfuroasă) rea-credință. În emisiunea dlui Moraru, prestația lui Sergiu Andon nu mai valorifica însă decât această din urmă „calitate". Restul era previzibil până la stupiditate, rudimentar până la grosolănie. Asudat, vag apoplectic, profesionist rutinat al şmecheriei de bară, avocatul-procuror-anchetator recurgea la tot arsenalul interogatoriului polițienesc. Era ca o lecție de deschidere a cursului de intimidare şi delegitimare a victimei.

Mai întâi, vechea tactică a transformării acuzatului în acuzator şi viceversa: se sugerează că turnătorul e, de fapt, cel turnat, iar turnatul – un turnător. Aşadar: dna Silaghi e, probabil, omul securității (cum a reuşit ea să fugă din țară?), iar dl Voiculescu are dosar de urmărire. Sergiu Andon ştie foarte bine că toți colaboratorii securității, de la cei mărunți la generali, de la răcani la miniştri erau, în minunatele vremuri ale maturității sale slujitoare, filați. N-are a face. Trebuie contat pe prostia generală. Apoi, jocul de picioare când e vorba de probe. Sergiu Andon cere ca acuzațiile să fie riguros dovedite. Cu documente. Când apare un document, rigoarea se fleşcăie, devine nuanță sentimentală: „nu simțiți (sic!) că e un document

scris după dictare?“ Probele devin astfel irelevante, căci sunt manevrate fără „simțire“... S. Andon nu caută soluții subtile. Îi e de ajuns abecedarul anchetei: insinuări, amenințări voalate (dosarul „decisiv“ scos pe jumătate din servietă şi introdus la loc „pentru mai târziu“), alternanța dintre miere şi sânge, dintre voluta obsechioasă, rânjetul sălbatic şi atacul putrid. Aveam în față o vietate din altă lume, o lighioană care nu mai poate scăpa de sine însăşi. În locul lui Dan Voiculescu l-aş concedia prompt: nu face decât să-i înrăutățească situația, adăugând prezumției de vinovăție o imensă greață.

EXIL ROMÂNESC

Emil Cioran – Reversul unui infern

„N-ar trebui să scriem niciodată despre nimeni. Sunt atât de convins de asta, încât, de fiecare dată când trebuie s-o fac, primul meu gând e să atac, chiar dacă îl admir, pe cel despre care urmează să vorbesc." (*Mărturisiri şi anateme*)

Cioran vorbind despre Epicur! Cu acel inconfundabil amestec de cruzime, umor şi exactitate cu care a „lichidat" (termenul e frecvent în *Pe culmile disperării*) atâtea prestigii. Iată textul (din *Ispita de a exista*): „Acest teoretician al fericirii era un bolnav: vomita, se pare, de două ori pe zi. Ce mizerii trebuie să fi îndurat, ca să urască într-atâta «tulburările sufleteşti»! Puțina seninătate pe care-a izbutit s-o afle, o rezerva, desigur, discipolilor săi; recunoscători şi naivi, aceştia i-au creat renumele de înțelept. Cum iluziile noastre sunt mult mai puțin eficiente decât ale contemporanilor lui, întrezărim cu uşurință fața ascunsă a Grădinii sale..."[1]

E inevitabil – după lectura acestui pasaj – să cauți şi să găseşti în Cioran o duplicitate asemănătoare, doar că răsturnată. Acest teoretician al descompunerii e un om sănătos. L-ai văzut conversând cu amenitate, pierzându-se, voluptuos, în anecdotică, înjurând cu aplomb şi râzând cu poftă. Şi-a dezvăluit secretul de a urca cinci etaje fără să gâfâie,

1. *Ispita de a exista*, trad. rom. de Emanoil Marcu, Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 145.

l-ai auzit recomandând fratelui său o dietă convenabilă şi te-ai simțit bine în preajma lui, ca lângă efigia unei umanități *reuşite*. Cioran arată ca un învingător. *Mărtusiri şi anateme*: „Faptul că ai ajuns la vârsta asta dovedeşte că viața are un sens, mi-a spus un prieten după o despărțire de peste treizeci de ani. Aceste vorbe îmi revin adesea în minte şi mă şochează de fiecare dată, chiar dacă au fost rostite de cineva care a găsit mereu câte un sens, pentru orice."[1]

Prietenul invocat e Constantin Noica. În jurnalul rămas după dispariția sa am dat, întâmplător, peste consemnarea aceluiaşi episod: „Îmi amintesc că i-am spus lui C., pe care l-am urmărit cu frățească îngrijorare toată viața: Faptul că nu ți-ai pus capăt zilelor, după ce timp de patruzeci de ani te-ai tânguit pentru nefericirea de a te fi născut, mă asigură că viața e totuşi bună. El m-a tras deoparte şi mi-a răspuns: Mă, să n-o spui nimănui, dar îmi *place* viața". Este, atunci, toată arta lui Emil Cioran un exercițiu de nesinceritate? Se sprijină infernul său literar pe o grădină epicureică? Dar când e vorba de coşmar, diferența dintre adevăr şi trucaj e neesențială, ca şi aceea dintre un coşmar visat şi unul real. Şi dacă rugăciunea poate fi ipocrită, blasfemul e de neconceput fără un impuls de autenticitate. Nu de duplicitate pur şi simplu e vorba, aşadar, la Cioran, ci de porniri ireconciliabile care s-au deprins, încet-încet, să coexiste. „Am început – ni se spune într-un interviu din 1984 – cu o carte absolut

1. *Mărturisiri şi anateme*, trad. rom. de Emanoil Marcu, Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 60.

dementă şi am devenit apoi tot mai normal. Acum sunt normal, chiar prea normal." Cioran a început deci – cum singur o mărturiseşte – acolo unde Nietzsche sfârşise. Au urmat un proces, o evoluție, o organizare a interjecției, la capătul cărora autorul vede apărând, ca un spectru, conturul normalității. A deveni – cu voie sau fără voie – reversul propriului tău infern! A culmina cu un zâmbet sau cu o reverență după ce ani de-a rândul ai exersat nuanțele unei isterii!

*

Dar tocmai evoluția, desfăşurarea progresivă a gândului lipsesc, la prima vedere, din scrisul lui Cioran. De la debut (1934) până în anii târzii, totul pare să fie fermentația constantă a aceluiaşi virus. Tabla de materii la *Pe culmile disperării* („A nu mai putea trăi", „Pasiunea absurdului", „Sentimentul sfârşelii şi al agoniei", „Totul n-are nici o importanță", „Insatisfacția totală", „Monopolul suferinței" etc.) iradiază asupra întregii opere ulterioare. Plictiseala, iluzoriul, extazul păgân şi dezabuzările juvenile, vertijul, obsesivitatea, dubiul, sinuciderea, în sfârşit, tot ce ține de registrul stuporii existențiale, al amărăciunii, al lucidității destrămătoare traversează recurent cărțile lui Cioran, indiferent de vârsta la care au fost scrise. Le citim ca pe nişte variațiuni iscusite ale aceluiaşi exces. Ceea ce s-a rafinat, poate, necontenit, este expresia. Dar s-a putut spune că, în fond, avem mereu dinainte aceeaşi carte. A spus-o, într-un fel, autorul însuşi: „Ceea ce ştiu la şaizeci de ani ştiam la fel de bine şi la douăzeci. Patruzeci de ani ai unei

lungi, inutile munci de verificare..."[1] Eşti tentat să declari că lui Emil Cioran i-a reuşit tot ce e mai lamentabil în filozofie: consecvența. Dar asta numai la prima vedere. La o a doua, descoperi mai pretutindeni o adevărată fobie a stagnării, o mereu rumegată dramă a blocajului. Îndoiala însăşi care – cu neastâmpărul ei – pare soluția lui Cioran împotriva oricărei pietrificări dogmatice e cenzurată, până la urmă, ca simptom al unei sterile imobilități mentale: „[...] îndoiala nu e aprofundare, ci stagnare, beție a stagnării... Cu ea, imposibil de mers înainte şi de izbândit; e măcinare şi nimic mai mult."[2] Tristețea e, la rândul ei, „sânge stătut". Nebunia – „o tristețe care nu mai evoluează". Cioran se va confrunta neîncetat cu acest efect entropic al negativității, va căuta mereu soluții de ieşire din circularitatea anihilantă a ieremiadei. Iar soluțiile conviețuiesc de la bun început cu radicalitatea problemei: unul dintre capitolele primei sale cărți se numeşte, semnificativ, „Esența grației". „Transcenderea negativității este o notă esențială a sentimentului grațios al vieții."[3] În *Pe culmile disperării* această subversiune a grației se articulează rar, nestatornic, ca jarul mocnit al unui incendiu. Cu trecerea timpului, grația pare a intra însă în expansiune, camuflată în gratuitatea (aparentă) a stilului. Există *mişcare*, o lentă, subtilă, abia perceptibilă mişcare în scrierile

1. *Despre neajunsul de a te fi născut*, trad. rom. de Florin Sicoie, Humanitas, Bucureşti, 2002, p. 10.

2. *Demiurgul cel rău*, trad. rom. de Emanoil Marcu, Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 114.

3. *Pe culmile disperării*, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 67.

lui Emil Cioran: ele relatează, în subtext, o întâmplare cu totul neobişnuită: vindecarea unei nevroze prin invazia geometrică a unui stil.

De aceea, a polemiza cu Cioran nu înseamnă atât a te opune unei ideologii, cât a pune în discuţie suveranitatea stilului său. Cu alte cuvinte, problema nu este cum să-l conteşti, ci, mai curând, cum să-i rezişti, cum să-ţi ţii firea dinaintea enormei sale seducţii. Că trebuie să-ţi ţii firea o simţi neîntârziat, ca pe o măsură de minimală igienă sufletească, ca pe un reflex al instinctului de conservare. Ai de partea ta tot ceea ce Cioran excomunică, toate infirmităţile – salvatoare – ale civilizaţiei: bunul-simţ, buna-cuviinţă, ba, uneori, bunul-gust însuşi. Ai de partea ta fie o exigenţă a rigorii (căci aforismul – al lui Cioran şi al oricui – nu e decât substituirea argumentului prin formulare), fie nebuloasa tonică a speranţei. Ai de partea ta umorul, când ţi se oferă ca soluţie o impracticabilă etică a ecorşeului, şi ai de partea ta gravitatea când suferinţa devine, prin protocol stilistic, o piruetă galantă. Căci ceea ce izbeşte, nu o dată, în cărţile lui Cioran, este o anumită *frivolitate a dezastrului*. Tragicul cade în transa exprimării de sine şi devine, astfel, vocaliză gramaticală, farmec lexical, civilizaţie a limbii; grimasa nu vrea să renunţe la mondenitate. Prăbuşirea e o ceremonie, urletul – un rafinament. Cioran face risipă de talent, pentru a eterniza un acces de indispoziţie. Fiecare pagină a sa e un mod de a dilata, de a descrie cu încetinitorul fiziologia unui scurt leşin.

*

...Asemenea unui îndrăgostit care, căutând privirea limpede a iubitei, se trezește jubilând exoftalmic dinaintea primului rid întâlnit.

*

Pentru proaspeții convertiți, sau pentru naturile sectare, care nu văd în religiozitate decât o fadă cumințenie gregară, proza lui Cioran este, de multe ori, un scandal. Când e vorba de creștinism, de epistolele pauline sau de neantul creaturii, cititorul e obligat să se confrunte cu o abia suportabilă libertate a judecății și a expresiei: nici un menajament, nici o ipocrizie, nici o crispare dinaintea anatemei mereu posibile. Nimic mai ușor decât să obții, răsfoind carte cu carte, o sfâșietoare antologie a blasfemului. Cioran reproșează primilor creștini intoleranța, apologetica lor „bilioasă", de „experți dintru-început în meșteșugul urii"[1]. Dar intolerant, intolerant până la agresivitate este el însuși: un Tertulian al apostaziei, îți vine să spui, mirându-te – cu el împreună – cum poate cineva să fie intolerant în numele *nici unei* dogme! Nu se poate spune, pe de altă parte, că Cioran nu are preferințe sau chiar ferme adeziuni spirituale: se percepe pretutindeni un fond maniheist, cu simpatii gnostice (Marcion) sau cathare. Se citează, fără rezerve, din Celsus și din Iulian Apostatul, Meister Eckhart, Tereza de Ávila, Angelus Silesius, Juan de la Cruz,

1. *Demiurgul...*, ed. cit., p. 27.

Angela da' Foligno şi alţii – din aceeaşi categorie – sunt invocaţi la tot pasul, şi este limpede că au constituit, de-a lungul anilor, lecturi cotidiene. Nu ni-l putem imagina pe Cioran fără aceste lecturi, fără dezbaterea zilnică a tematicii lor, fără o trudnică intimitate cu marii mărturisitori ai extazului. Să adăugăm uluitoarea lui familiaritate cu textele Orientului Mijlociu şi Îndepărtat, cu *Vedele* şi *Upanişadele*, cu taoismul, cu budismul zen sau cu textele *Zohar*-ului. A întârzia atât în labirintul acestor tradiţii nu e un capriciu cultural oarecare, ci un semn al destinului; e o dovadă că, fără a fi reuşit să ancorezi în vreuna dintre *soluţiile* lor, eşti defintiv ancorat în *întrebările* lor, în insomnia lor. Cioran *ştie* foarte bine care e zona *fierbinte* a lumii şi a omului. Exasperarea sa vine din faptul că „fierbintele" a devenit, pentru el şi pentru toţi contemporanii săi, *inevident*. „Suntem cu toţii naturi religioase fără religie" – spune Cioran la sfârşitul unui text dedicat lui Mircea Eliade. Dar în vreme ce Eliade şi-a cicatrizat rana prin erudiţie, Cioran a lăsat-o deschisă, a ales să sângereze impudic, în văzul lumii, ca un „stâlpnic fără coloană", ca un urmaş neconsolabil al stirpei lui Iov. Ce îi vom opune? Suficienţa celor care, bine instalaţi într-o confesiune, dormitează arogant în plină catastrofă? Sau teribilismul spiritelor „luminate", care cred că pot seculariza Absolutul sau îl ignoră de-a dreptul? Nu este Cioran mai bine plasat decât toţi? Şi nu este el, în excentrica lui amărăciune, mai „normal" decât toţi? S-ar spune, aproape, că nu suntem sinceri cu noi înşine câtă vreme nu ne recunoaştem în el, în tulburarea lui, în incertitudinile lui,

în nevoia lui *urgentă* de certitudine. Rareori un om a fost mai „al veacului". Rareori un spirit atât de *original* a reuşit să fie într-o asemenea stupefiantă măsură un *exponent*, un reprezentant al „omului contemporan". Portretul lui există, anticipativ, în *Demonii* lui Dostoievski: „Când crede nu crede că crede şi când nu crede nu crede că nu crede." Oricum, Cioran ar trece cu bine proba apocaliptic-ului vestitor laodicean, de asemenea invocat de Dostoievski: căci ateu sau nu, eretic sau nu, el e fie „prea fierbinte", fie „prea rece", dar niciodată „căldicel", mulţumit de sine, inert, dispus să facă concesii semenilor săi sau zeilor.

Cioran pare să nu scrie o singură propoziţie fără speranţa secretă de a fi contrazis de vreun înger. „Îţi vine uneori să le strigi foştilor zei: «Faceţi un mic efort, încercaţi să existaţi din nou!»"[1] Nu dezabuzarea vorbeşte aici, nu indiferenţa unui scepticism amorţit, ci, dimpotrivă, o dramă plină de cearcăne, o nestăpânită *lăcomie de zei*. O lăcomie atât de mare, atât de nesupravegheată, încât până şi ideea unui zeu *unic* i se pare sărăcitoare. E nevoie, mai curând, de politeismul antic, de un sacru devenit legiune, puzderie infinit diferenţiată de „calităţi" divine, pentru ca extazul să fie cu putinţă. Când dialogul cu cerurile nu se mai poate întemeia pe cordialitate, războiul e o soluţie preferabilă tăcerii. Cioran reţine, nu întâmplător, din mitologia hindusă, o legendă care pare să-l privească. Potrivit acestei legende, demonii sunt ceea ce sunt pentru că şi-au dorit-o într-o viaţă anterioară: ei

1. *Demiurgul...*, ed. cit., p. 134.

au decis să se întrupeze într-o ființă îndârjită împotriva lui Dumnezeu, tocmai pentru a se putea concentra mai bine asupra lui, pentru a-l resimți nemijlocit şi fără încetare în masiva lui actualitate.

În perimetrul sacrului, Cioran se comportă ca în arena unei tauromahii: o paradoxală afecțiune se naşte între protagoniştii care consimt să moară împreună. Agresorul nu poate să nu fie îndrăgostit de victima pe care o ucide. Iar comparația cu Iov trebuie dusă până la capăt. Căci nu prietenii lui Iov, nu Elifaz, Bildad şi Țofar, mereu respectuoşi cu zeul lor, se mântuie în cele din urmă. Ci doar Iov, cu plânsul lui răzvrătit, e socotit „drept" şi îndemnat să se roage pentru sufletele lor pustiite de o prea cuminte evlavie...

*

> „A gândi e a înceta să venerezi, a te răzvrăti împotriva misterului..." (*Ispita de a exista*)

A gândi e a opta pentru o inevidență. Şi a reveni, apoi, asupra evidențelor, încărcat de consecințele opțiunii tale. Paginile cele mai discutabile ale lui Cioran sunt cele în care experiența inevidenței nu pare a fi asumată până la capăt; se trece, de pildă, peste evidența înşelătoare a *cărnii*, dar se sucombă în „fundamentalul *scheletului*"[1]. Ca şi cum scheletul n-ar fi, de asemenea, o evidență, o evidență de

1. *Cf. Demiurgul...*, ed. cit., pp. 53-55.

gradul doi, e drept, o evidență inaparentă. A declara că totul e neant nu e mai puțin plat decât a declara că lumea e frumoasă. Toți trecem, într-o viață de om, pe lângă una sau alta dintre aceste două platitudini. Când pe lângă una, când pe lângă alta. În orice caz, nu ieşim din raza simțului comun dacă înlocuim stenicul strigăturii prin amărăciunea romanței. Proasta dispoziție nu e mai „filozofică" – şi nici mai rară – decât buna dispoziție. Ar fi însă nedrept să-l reducem pe Cioran la *talentul de a fi prost dispus*, chiar dacă în momentele lui neinspirate el pare reductibil la numai atât. Dar talèntul însuşi e, la Cioran, atât de *cultivat*, atât de *inteligent*, încât chiar în „ieşirile" lui cele mai spontane el e altceva decât o simplă înzestrare: e joc, e *abuz*, e idolatrie a expresiei. Cât efort, cât rafinament, câte lecturi sunt mobilizate pentru o peroraţie spasmodică asupra inconsistenței lucrurilor!... Cioran nu este interesant când se complace în constatarea sentimentală că lumea nu e nimic şi că deci totul e zadarnic. Interesantă, la el, e *pozitivarea* neantului, trecerea de la „lumea nu e nimic" la „lumea e nimicul". Se alunecă astfel spre mirajul mahayanic al vidului, spre o metafizică a vacuității care nu mai are nimic de-a face cu nihilismul – oarecum filistin – al unei universale dezamăgiri.

De la lirism se ajunge, aşadar, la ontologie. Dar la o ontologie stranie: la o teorie a ființei din care ființa lipseşte. „A discerne – în toate – nonrealitatea", a stabili că „nimic nu există deşi totul are aerul că ar exista", a funcționa neîncetat printr-o promptă „intoleranță față de ființă"[1] – devin

1. *Căderea în timp*, trad. rom. de Irina Mavrodin, Humanitas, Bucureşti, 1998.

formule caracteristice ale speculației lui Cioran. El știe, desigur, că cine spune „totul e iluzoriu" recunoaște iluziei un înalt grad de realitate[1], dar se preface a nu ști că există o necesitate logică în virtutea căreia afirmația „totul e iluzoriu" se autoanulează, la rândul ei, ca iluzorie. Altceva e însă curios: în genere, gândirea pornește de la irealitatea evidențelor pentru a ajunge la o realitate de substrat, inevidentă, dar determinantă. Inevidența spiritului, a unei legi sau a unui zeu devine, în acest caz, *adevărata* realitate, cea care dezminte – ca fiind *falsă* sau *insuficientă* – realitatea evidențelor imediate. Or, Cioran destramă evidența lumii nu în numele unei inevidențe mai adevărate, nu printr-un salt anagogic, ci printr-un act aproape reflex, printr-o simpatie înnăscută pentru inevidența pură și simplă. Cioran nu poate acorda imanenței nici cea mai mică valoare de adevăr, nici cea mai mică valoare de realitate, dar, pe de altă parte, nu vede nimic dincolo de imanență. E irevocabil *imanentist*. A nu crede *decât* în această lume și a crede, în același timp, că *această* lume nu există – iată forma supremă a negativității. Dar a nega e – o spune undeva Cioran însuși – a afirma *à rebours*: în speță, a afirma că lumea, dacă nu e anexată unei metalumi, dacă e *lume singură*, nu are nici un motiv să subziste: *autonomia* ei e totuna cu *neantul* ei. Din negație în negație, Cioran ajunge până în subsolul acestei afirmații. Mai departe însă nu poți merge dacă vrei să rămâi imanentist. Imanentismul nu e altceva, în fond, decât o inapetență pentru mister. Și dacă despre Constantin Noica am putut

1. V. *Despre neajunsul...*, ed. cit.

spune că nu avea dimensiune tragică (sau că şi-o extirpase), despre Emil Cioran vom spune că nu are simțul misterului: el poate fi adânc, elegant, paradoxal, izbitor, poate fi, mai ales, subtil, infinit de subtil, ca însăşi limba în care a ales să scrie. Dar nu poți opta, într-un singur gest, pentru Montaigne şi pentru mister. Nu poți, nepedepsit, să scrii atât de bine franțuzeşte.

*

Două teme se bucură, în textele lui Cioran, de gloria necondiționată a *afirmativului*: ûmorul şi muzica. E ispititor să-ți imaginezi o colecție – amplă – de citate care să ofere revelația unui Cioran umorist, mereu înclinat să-şi amuze interlocutorul. De la rictusul negru până la butadă, de la hazul formulării la ironia ideii, totul e de găsit în cărțile acestui om trist, chinuit de tristețea sa, bucuros de tristețea sa şi, în fond, vindecat de orice tristețe. Cioran e simultan morocănos şi jovial, depresiv şi tonic. Amărăciunile lui se cuplează cu o natură convivială, histrionică aproape, îndelung antrenată în arta de a ricana. *Mărturisiri şi anateme*: „Sătul de toți. Dar îmi place să râd. Iar să râd de unul singur nu pot."[1] Frivolitate? Da. Dar una extremă, polemică, orientată *metodic* spre demolarea oricărei suficiențe intelectuale, a oricărei solemnități. „Intenția mea – spune Cioran în *Ispita de a exista* – era să te pun în gardă împotriva Gravității, împotriva acestui păcat pe care nimic nu-l poate răscumpăra. Voiam, în locul ei, să-ți propun frivolitatea.

1. Ed. cit., p. 118.

Or – de ce am ascunde-o? –, frivolitatea e cel mai trudnic lucru din lume, vreau să spun frivolitatea conştientă, dobândită, voită."[1] Dificultatea futilului opusă seriozității facile – iată una dintre obsesiile lui Cioran. A lua în serios ceea ce toată lumea ia în glumă şi a lua în glumă ceea ce toată lumea ia în serios e o tehnică tradițională de tatonare a înțelepciunii, valorificată mai cu seamă în ambianța Chinei taoiste. Cioran aparține, întru câtva, acestei lumi, singura dintre lumile pământeşti care se poate înveseli dinaintea neantului.

Gluma funebră, gluma metafizică sau simpla glumă constituie, în cărțile lui Cioran, o prezență ubicuă. Nu te poți abține să citezi abundent: „Azi-dimineață, după ce am auzit un astronom vorbind despre *miliarde de sori*, am renunțat să-mi fac toaleta: la ce bun să te mai speli?"[2] Sau: „La Zoo. – Toate animalele au o ținută decentă; afară de maimuță. Se simte că omul e pe-aproape."[3] Mai departe: „Dacă niciodată n-am avut încredere în Freud, de vină este tatăl meu: îi povestea mamei visele de peste noapte şi îmi strica în felul ăsta toate diminețile."[4] Şi încă: „Un tânăr neamț îmi cere un franc. Intru în vorbă cu el şi aflu că a colindat lumea, c-a fost în India, că îi iubeşte vagabonzii şi e mândru să le semene. Totuşi, nu poți aparține fără urmări unei națiuni didactice. L-am observat cum cere de pomană: părea să fi urmat cursuri de cerşetorie."[5] Sau, în

1. Ed. cit., p. 117.
2. *Mărturisiri...*, ed. cit., p. 16.
3. *Sfârtecare*, trad. rom. de Vlad Russo, Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 85.
4. *Mărturisiri...*, ed. cit., p. 18.
5. *Ibidem*, p. 51.

aceeaşi carte, despre un profesor universitar care se declară insensibil la farmecul haosului: „Mai uşor te înțelegi cu un monstru decât cu contrariul unui monstru."[1] Cititorul român nu poate să nu simtă – în acest tip de umor – o colocvialitate colorată balcanic, taclaua spumoasă a unui student din Răşinari cucerit de verva regățeană: acea vervă acidă pentru care Cioran îl admiră, de o viață, pe Petre Țuțea: „«Eşti un amestec de Don Quijote şi Dumnezeu», i-am spus într-o zi (lui P. Ț.). Pe moment a fost măgulit, dar a doua zi, dis-de-dimineață, a venit să-mi declare: «Chestia aia cu Don Quijote să ştii că nu mă încântă.»"[2]

„Suntem cu toții pe fundul unui iad unde fiece clipă e un miracol" – sună ultima frază din *Demiurgul cel rău*. Cu Cioran, suntem, uneori, în miezul unei tragedii, în care fiecare suspin e o euforie.

Umor şi muzică. Nu sunt acestea două, laolaltă, o definiție plauzibilă a stilului? Căci fraza unui mare stilist nu e niciodată străină de o anumită dexteritate a poantei, combinată cu o înnăscută ştiință a ritmului. Muzica este, în plus, un mod de a intui eufonia secretă a oricărui abis. „În biserica Saint-Séverin, ascultând, la orgă, *Arta fugii*, nu încetam să-mi repet: «Iată *contestarea* tuturor anatemelor mele.»"[3] Cioran ar putea declara acelaşi lucru recitindu-şi fiecare carte, fiecare rând: căci *felul* cum spune e o strălucită anulare a tot ceea ce spune. Când obții splendoarea vorbind despre neant, nu neantul are de câştigat, ci splendoarea...

1. *Mărturisiri...*, ed. cit., p. 122.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*, p. 32.

Monica Lovinescu şi Paul Miron

Au dispărut, la câteva zile distanță, două repere ale exilului românesc: Monica Lovinescu şi Paul Miron. Uniți prin comuniunea de destin a expatrierii, dar şi prin misterul riguros al morții, cei doi erau, pe de altă parte, cât se poate de diferiți prin biografie, opțiuni strategice şi temperament. Paul Miron era un amestec inanalizabil de blândețe moldavă, umor şi tenacitate. Suporta greu distanța de țară şi era posedat de nevoia de a-i ajuta pe cei rămaşi acasă. România nu era pentru el o amintire difuză, un dulceag teritoriu al nostalgiei. Era o ocupație zilnică, un parteneriat fără sfârşit. Dădea de lucru şi de mâncare, risipea de jur împrejur afecțiune şi bună-dispoziție, imagina proiecte, făcea cultură românească oriunde şi oricând i se oferea ocazia. Nu făcea calcule de oportunitate şi nu ezita să asume riscuri. Se străduia să lase uşi deschise, chiar când era privit cu suspiciune sau ostilitate, se străduia să menajeze şansa dialogului eficace, chiar când n-avea cu cine dialoga. Nimic nu i se părea prea mult când era vorba să stabilească punți peste abisurile de rea-credință şi viclenie ale dictaturii.

Monica Lovinescu era alcătuită dintr-un cu totul alt aluat. Se angajase, de mult, într-un război „total" cu România

comunistă. Nu dorea să atenueze răul, ci să-l extirpe. Nu credea în loțiuni calmante, ci în incizie şi terapie intensivă. Vorbea cu siguranța şi intransigența unui judecător, care îşi refuză răgazul nuanței infinitezimale şi al spiritului de conciliere. Cu răul nu se negociază. De o inteligență strălucitoare, dublată de stilul casant al unui înger exterminator, Monica Lovinescu n-a fost o simplă prezență compensatoare în debandada intelectuală şi sufletească instaurată de totalitarism. A fost un *criteriu*. Purtătoarea de cuvânt a „nordului" etic. Vocea care ne hrănea tăcerile şi ne veştejèa laşitatea. Timbrul ei inconfundabil, verdictul ei nemilos, ambalat, totuşi, într-un fel de ironică amenitate îndărătul căreia se simțea buna-creştere şi exercițiul transfigurator al culturii temeinice vor rămâne, cel puțin pentru generațiile frustrării pre-decembriste, un model al conduitei de front. Monica Lovinescu a sacrificat o mare vocație de critic literar şi, poate, de scriitor pentru lupta de gherilă a adevărului prigonit.

Am avut norocul să-i cunosc bine pe amândoi. O atașantă calitate a fiecăruia era umorul. Când programam vreo reîntâlnire cu Paul Miron, principalul lui argument era: „Să mai râdem puțin!" Cât despre râsul Monicăi Lovinescu, juvenil, aproape copilăros, cu un subton băiețesc, el e una din cele mai tonice amintiri ale sejururilor mele pariziene.

Şi Monica Lovinescu, şi Paul Miron întruchipează două tipuri de patriotism, pe care conjuncturile de azi nu-l mai pot evalua corect. Patriotismul bunătății acomodante şi patriotismul exigenței necruțătoare. Au fost,

amândoi, dușmăniți, mai ales de retorii patriotarzi. Asupra lui Paul Miron se azvârlea, uneori, perdeaua de fum a unei prea binevoitoare colaborări cu regimul comunist, iar asupra Monicăi Lovinescu – mercenariatul „agenturilor" străine. În România, nimeni nu-și iubește țara nepedepsit.

Marile personaje ale dictaturii încep să dispară. Și de partea călăilor, și de partea victimelor, și de partea rezistenței anticomuniste. Nu e o garanție că vom intra într-o eră mai limpede, curățată de spectrele unui episod nefast. Dimpotrivă: s-ar putea ca răul să intre doar într-o primejdioasă hibernare. Dacă nu ne vom grădinări memoria pomenind mereu numele și faptele tragediei, vom avea de înfruntat, mai devreme sau mai târziu, efectele toxice ale celei mai perfide amnezii.

Jurnalul unui candid: Mircea Eliade

De câte ori răsfoiesc jurnalul lui Mircea Eliade, încep (şi sfârşesc) prin a-mi pierde răbdarea. Omul ăsta, care s-a ocupat toată viaţa, cu un fel de surescitare puberă, de „mituri, vise şi mistere" şi care a cunoscut, faţă către faţă, tot ce era mai ales în lumea intelectuală a veacului trecut, omul ăsta, care s-a bucurat de o notorietate mai răsplătitoare decât cea strict academică şi care a traversat mapamondul înconjurat de nimbul „iniţiatului" atotştiutor şi al laureatului perpetuu, e incapabil să privească dincolo de propria sa umbră. Copleşit de sine, de succesele sale, de ambiţiile sale juvenile, de artrita sa, de laudele prietenilor şi ale colegilor, Mircea Eliade livrează, în cele din urmă, portretul unei uriaşe candori: în egolatria sa, e dezarmant de sincer. Se bucură ca un copil de isprăvile proprii şi îşi face iluzia că durerile lui de stomac sunt un eveniment planetar. Cititorul e invitat la o solidaritate argumentată clinic: va scăpa autorul de aciditate sau nu? Nu cumva a luat prea multă aspirină? Câte pagini a reuşit să redacteze în ziua X, în ciuda insomniei din ajun? Nici o indiscreţie nu e evitată: „25 octombrie. Azi-dimineaţă, mă deştept mai extenuat ca niciodată. *Black stool*" (adică scaun de culoare închisă). Inconfortul fizic devine, adesea,

abisal: „15 mai. Zburăm la New York. Surpriza: bolnav de stomac. Imposibil să înțeleg de ce...“ Când corpul nu se manifestă, rămâne destul timp pentru contemplarea entuziasmelor şi melancoliilor spirituale. Ele sunt, aproape fără excepție, autoreferențiale. Suntem informați, de pildă, că doamna Eliade (Christinel) tocmai a dactilografiat un manuscris al soțului ei şi e entuziasmată, ceea ce e încurajator. Alteori, entuziasmat e direct autorul: „20 iulie. Somnoros. Recitesc, tulburat, *Nouăsprezece trandafiri*.“ Grija pentru ecoul lucrărilor proprii e duios maniacală: Cioran îi spune, la cafenea, că în Berlinul de Vest e mai cunoscut, mai popular, ca scriitor decât ca istoric al religiilor. „Ceea ce nu-mi face plăcere; idealul meu este să fiu cunoscut total.“ Notă îndurerată: „Marele nostru Frye n-a mai citit nimic de mine...“ Cineva îi transmite că Y îl admiră. Jurnalul consemnează: „Mă bucur.“ Firește – sindrom tipic –, egolatria altora e insuportabilă: „Aseară la Corbin. [...] Henry nu-mi vorbeşte decât despre lucrările şi succesele lui, despre ce pregăteşte sau are de gând să facă etc. Unde, şi de cine, este invitat să conferențieze, să publice etc. etc.“ (e o perfectă descriere a metehnei eliadeşti). Urmează o dezarmantă, plină de parapon, deconspirare a frustrării proprii: „Sunt cam doisprezece-cincisprezece ani de când nu mi-a vorbit, măcar în treacăt, despre una din cărțile mele recente. Mă întreb uneori dacă le mai citeşte. Admirabila lui concentrare *permanentă* (s. M.E.) asupra lui însuşi mă exasperează, dar nu mă pot împiedica să nu admir forța neegalată a acestui egocentrism care se transformă pe nesimțite în auto-apoteoză.“

Mi se va spune că orice jurnal e, prin definiție, egolatru. Şi Ionesco, şi Cioran sunt, în jurnalele lor, abundent orientați spre eul propriu. Diferența e că amândoi reuşesc să vorbească despre ei înşişi în aşa fel, încât simți, ca cititor, că reflexia lor te priveşte. Mircea Eliade, foarte interesant şi util pe linie anecdotică, sau istorică, te obligă să fii martor la o intimitate care nu te priveşte. Pe deasupra e o natură (prea) fericită, adică inexpresivă: persoana proprie îl exaltă. Nu îl vei auzi niciodată anulându-şi, ca Ionesco, întreaga operă („Sunt nemulțumit de tot ce am făcut.", „Nu cred în valoarea operei mele.") şi nici definindu-se, ca Cioran, drept „un avorton elegiac". Jurnalul lui Mircea Eliade ilustrează glorios declarația unui mare duhovnic francez. După ce a ascultat, toată viața, confesiuni de tot soiul, el n-a putut să spună decât atât: „Nu există adulți!".

Neagu Djuvara. Un destin bine croit

Povestea vieții lui Neagu Djuvara are verva sălbatică a unui peisaj luxuriant. Nu e suficient să spui că a trecut prin multe. A trecut prin tot. Război şi Universitate, aventură şi savantlâc, exil şi repatriere, Europa şi Africa, diplomație, filozofia istoriei, spionaj, jurnalistică, Sorbona, Niamey şi Bucureşti, boierie şi sărăcie, profesorat, politică, explozie creatoare după vârsta de 80 de ani, anonimat şi glorie, acțiune, contemplativitate, radicalitate, cordialitate, hazard. Recunoaşte singur că a fost mereu însoțit, în momentele decisive, de un „noroc" salutar. A prins ultimul tren spre Helsinki după marea revoluție rusească din octombrie şi a fost trimis la Stockholm pe 23 august 1944, anume, parcă, pentru a supraviețui tăvălugului bolşevic. La 94 de ani are încă mari proiecte, speră să-şi afle sfârşitul pe un vapor, e ubicuu, tonic, şarmant, distins, fără fasoane, bucuros de glumă şi de tacla. De câte ori îl văd, mă contaminez de buna lui dispoziție, savurez bunele lui maniere şi admir curajul opiniilor sale, adeseori în afara convențiilor curente.

Recunosc: văd în Neagu Djuvara modelul unei lumi ireversibil dispărute, lumea României interbelice cu bunele şi relele ei, dar cu vigurosul ei potențial de evoluție, retezat

scurt de ocupaţia sovietică. Ştiu că e naiv să idealizăm lumea aceea. Dar, pe de altă parte, ce altă lume avem de idealizat? Unde altundeva să căutăm reperele unei ţări care vrea să se alcătuiască firesc, după infinite şi epuizante „tranziţii"? Ce altă „continuitate" ne putem dori dincolo de aceea, încropită frugal, în mica nişă dintre 1866 şi 1944? Şi cum să trec cu vederea faptul că toţi cei care mi-au marcat hotărâtor anii de formaţie, de la Constantin Noica la Nicu Steinhardt şi Alexandru Paleologu, veneau din acel „altădată" pe care îl întruchipează şi Neagu Djuvara?

Nu vreau să glosez pe marginea ascendenţei aristocratice a omului. Am cunoscut şi boieri destrămaţi, din care nu rămăsese decât ambalajul. Dar pot invoca o sumedenie de motive pentru care „boieria" lui Neagu Djuvara îmi impune. Mai întâi, eleganţa sa. Modul îngrijit de a se îmbrăca, de a se purta şi de a vorbi. Toate, cu firescul noblеţii înnăscute, fără afectare, fără ornamentică de paradă. Şalul de la gât, batista din buzunarul de la piept, curtoazia faţă de semeni, arta conversaţiei, gestul discret, respectul pentru o anumită coerenţă „formală", pentru reguli conviviale, pentru afabilitatea polemicii – sunt semnele unei „rânduieli" care nu mai are trecere în ambianţa contemporană. În ce mă priveşte, prefer oricând un domn *nicely old fashioned* interlocutorului frust, dezinhibat, adept al unui zgomotos şi factice „relativism" stilistic. Aş fi încântat ca silueta publică, „desenul" social pe care îl propune, prin simpla sa prezenţă, Neagu Djuvara să capete prestigiu nu de uniformă, dar de etalon.

O altă încântătoare însuşire a dlui Djuvara este şi *sportivitatea*: modul său de a-şi asuma natura şi biografia

proprie. Fără lamentații, fără recriminări amare, fără utopii contrafactuale. Există, în desfășurarea traseului său existențial, un soi de voioșie virilă, care îl determină să primească destins imprevizibilul împrejurărilor, corvoada fiecărei zile, șansa și neșansa, provocările fiecărui viraj al sorții.

„Boierească" este și capacitatea lui Neagu Djuvara de a se mișca plin de grație pe granița subțire dintre cuviință și inavuabil. Pasajele „deșucheate" ale memorialisticii sale, la egală distanță de pudibonderie și trivialitate, sunt expresia calmului superior al unui om autentic, al unui istoric care nu e dispus să măsluiască în vreun fel realitatea, al unei înțelepciuni care știe să absoarbă, surâzând cu ecvanimitate, nu doar sublimitățile vieții, ci și promiscuitățile ei. Neagu Djuvara știe să fie politicos și cu derizoriul, și cu ridicolul, și cu bufoneria.

Trebuie spus și că scrierile pe care Neagu Djuvara le-a publicat, în ultimii ani, la Editura Humanitas au jucat și joacă, dincolo de valoarea lor intrinsecă, un rol esențial în reconstrucția normalității intelectuale românești. După decenii întregi în care istoria a trebuit să se strecoare, ca disciplină, printre nenumărate clișee ideologice, să navigheze printre adevăruri camuflate, desfigurate sau ocolite, să accepte o îndelungată „asceză", care risca să producă standardizarea ireparabilă a discursului istoric, Neagu Djuvara a readus la rampă istoria vie, istoria ca *istorisire*, istoria colocvială, prietenoasă, seducătoare, liberă de „știaf" catedratic și de „exigențe" conjuncturale. Lucrările sale au, de aceea, un efect terapeutic, purificator: ele curăță, fără dureri, plămânii neoxigenați ai cititorului autohton și

convertesc „normativitatea“ solemnă a istoriei de cabinet în poftă vitală de cunoaştere, în obiect al curiozității tinereşti şi al bucuriei.

Nu sunt întotdeauna de acord cu opiniile dlui Djuvara. Dar – şi acesta e încă un atribut al bunei calități omeneşti – toate dezacordurile se consumă pe fondul unor „pogorăminte“ amicale, al inteligenței şi al umorului. În conflict sunt doar argumentele. Restul se dizolvă în atmosfera benefică a amenității. Pe scurt, e o plăcere până şi în a fi în disjuncție cu (Moş)Neagu (cum îi place, uneori, să-şi spună).

Una din temele care ne despart este – ca să dau un exemplu – idiosincrazia civilizată, dar tenace, a lui Neagu Djuvara față de sfera religiosului. E componenta „revoluționară“ a firii lui, altfel conservatoare. Nu mă pot amesteca, persuasiv, într-un domeniu atât de intim. Dar contemplând „coincidențele“ semnificative care i-au dirijat parcursul, armonia secretă care ordonează diversitatea biografiei sale, orientarea tuturor detaliilor şi „accidentelor“ către un rost precis, îmi vine să-i spun, cu deferență şi amor: „Domnule Djuvara! Viața dumneavoastră, cu toate ale ei, este, în ea însăşi, o dovadă a existenței lui Dumnezeu!“

Herta Müller[1]

Doamnelor şi domnilor,

Mi s-a întâmplat, nu o dată, să fiu contrariat de criteriile după care se decid laureaţii Premiului Nobel pentru literatură. Mi se păreau fie nedrepte (după cum nedrepte mi se păreau o serie de eclatante omisiuni), fie strict conjuncturale, dictate de criterii exterioare domeniului. Încet-încet, am început să cred că, pentru a fi selecţionat, trebuie să ilustrezi o anumită orientare politică, să te încadrezi într-o modă ideologică rentabilă, să corespunzi unor standarde de „actualitate" sau unor calcule statistice. Cu Herta Müller, „socoteala de-acasă" n-a mai funcţionat. Era, atât cât o cunoşteam, genul de om şi de scriitor pe care marele juriu de la Stockholm nu-l validează. De ce? Pentru că nu spune niciodată „ce trebuie". Nu ştie limbajul amabilităţii ipocrite, nu adoptă atitudini corect şi cochet politice, dă, suverană, „cu bâta-n baltă" şi „cu oiştea-n gard". E adorabilă şi iritantă la culme. Spune lucruri care nu se spun, insistă obsesiv asupra adevărurilor

1. Discurs ţinut la *Haus der Berliner Festspiele* în decembrie 2009, cu ocazia unei festivităţi dedicate Hertei Müller, proaspăt laureată a Premiului Nobel pentru literatură.

neconvenabile şi nu-şi cântăreşte cuvintele în funcție de interlocutori, de împrejurări, de reguli formale. E un perfect exponent a ceea ce aş numi sălbăticia adevărului. Totul pe un fond de candoare absolută, de timiditate cronică, din care orice pompă didactică, orice aroganță sunt excluse. Adevărul e, pentru Herta Müller, o specie a dreptății, un exercițiu de maximă, necomplezentă sinceritate. Nu întâmplător, în chiar justificarea premiului pe care l-a primit apare cuvântul „franchețe". Un astfel de om stârneşte mai curând aṅțipatie: e clar că nu poate fi domesticit cu discursuri rezonabile, cu premîi impozante, cu o tenace sofistică a „nuanțelor". Or, iată că i se acordă Premiul Nobel. Un premiu care, aşadar, de data aceasta nu onorează în primul rând discursul solemn şi „principial", experimentalismul isteț, atitudinea „cetățenească". Un Premiu Nobel pentru *autenticitate*, pentru simplul şi purul talent şi, aş adăuga, pentru calitate umană.

Scrisul Hertei Müller semnalează, spuneam, componenta de *sălbăticie* a adevărului rostit până la capăt. De asemenea, relația strânsă dintre adevăr şi dreptate. Aş menționa şi relația dintre adevăr şi risc. În această privință, există o dimensiune socratică a modului în care Herta Müller îşi trăieşte mesajul. Adică o dimensiune sacrificială. Adevărul nu se defineşte ca adevăr adevărat decât dacă frecventarea şi exprimarea lui te pot costa viața. Adevărul e acolo unde ai putea să-ți laşi oasele. Cu alte cuvinte, corelativul adevărului slujit fără rabat este cucuta. Restul sunt mici adevăruri de conjunctură, convenții acomodante,

exerciții de negociere mentală. S-ar putea face un amplu inventar al riscurilor pe care Herta a știut să și le asume de-a lungul parcursului său existențial. Aș menționa trei: sub dictatură a riscat să spună adevăruri interzise, în emigrație a vorbit despre aceleași adevăruri interzise, riscând să dezamăgească un public preocupat de alte priorități, mode și obsesii, iar în lumea ei de adopție a riscat să spună adevăruri neconvenabile pentru gazde, adevăruri care contrazic reflexele intelectuale și morale ale unei anumite elite apusene: adevărul, de pildă, că din experiența comunistă nu se poate salva nimic, în afară de ceea ce i s-a opus. Rozul ideologic nu e culoarea preferată a Hertei Müller. Comunismul ca idee nobilă, măreață, bună în principiu și ratată numai de o proastă aplicare nu are greutate decât pentru cei care l-au trăit și îl trăiesc livresc, juvenil și, în definitiv, cinic. Unui ecorșeu nu-i poți spune că jupuirea a fost bine intenționată.

Mi-am propus un discurs scurt. De regulă, asemenea discursuri nu pot evita să penduleze între grandilocvent și frivolitate. E de rigoare, oarecum, să fii „amuzant". Dar există un corespondent de genul acesta în alcătuirea omenească și scriitoricească a Hertei Müller? S-ar zice, mai curând, că, în fond, cu ea nu e de glumit. Nu e nimic de râs în patosul mărturiei ei. Te poți chiar întreba, eventual, dacă Herta are sau nu umor. Răspunsul meu e prompt: Herta Müller are un umor nebun. Și nu mă refer doar la anecdotica scrierilor ei, în care absurdul compact și crâncen se îngemănează cu comicul buf, nu mă gândesc

doar la hazul colajelor ei, la vioiciunea narativă a interlocuției ei. Mă gândesc la structura însăşi a stilului. Orice reuşită stilistică este, în fond, o fractură în utilizarea comună a limbajului, un salt, inevitabil critic, dincolo de seriosul convenției. Metafora este, între altele, un mod de a surprinde asociativitatea insolită a „realiilor", „hazul" latent al lucrurilor şi al cuvintelor. Poți citi Cioran savurând, în acelaşi timp, efectul devastator al disperării şi farmecul ironic al formulei bine găsite. Cu alte cuvinte, tragicul poate deveni, prin stil, delectabil. Stilul e *joc* şi, ca joc, e o formă de bună dispoziție, o sistematizare glumeață a gratuității. Sondajele Hertei în subteranele câte unui termen, sau ale câte unei expresii, parantezele ei despre funcționalitatea batistei, despre monumentalitatea nutritivă a cartofului, despre farmecul misterios al unor termeni utilizați în fabrici, despre *malentendu*-urile amabile dintre oaspetele străin şi gazda germană, toate acestea şi multe altele transformă, de multe ori, lectura unei pagini din Herta Müller într-o desfătare ambiguă, în care oroarea şi *witz*-ul se suprapun, la fel cum se suprapun, în conştiința ei, speranța şi teama.

Într-o proză din *Regele se-nclină şi ucide*, Herta povesteşte o cină generoasă într-o familie germană. Gazda ştia că musafirul e din România şi, întorcând friptura, s-a simțit îndemnată să observe ospitalier: „Păi Canetti e şi el din România." Herta corectează: „Ăla-i din Bulgaria." Gazda: „Aşa-i, mereu încurc țările astea, dar capitalele le cunosc. Bulgaria cu Sofia, România cu Budapesta." Răs-

punsul Hertei: „Budapesta e la unguri, România e cu Bucureştiul.“ Mă ispiteşte ideea să-mi imaginez continuarea dialogului, astăzi: Gazda: „Dar dumneavoastră nu sunteți din Bucureşti, nu-i aşa?“ Herta: „Nu, sunt din Niț-chidorf.“ „Aha, deci sunteți totuşi din Germania!“ Herta, obosită: „Nu, sunt din Suedia, țara aia din nord unde se dau Premiile Nobel!“

Exil românesc

Miercurea trecută am vorbit despre exilul interior la care au fost condamnate, adesea, o sumedenie de impetuoase valori româneşti[1]. Puşi deoparte, adică uitaţi în afara cetăţii de iresponsabili egolatri şi mediocrităţi prepotente, ei trăiesc în propria lor ţară ca într-o provincie îndepărtată, fără memorie, fără valori, fără ierarhii. Dar există şi exilul exterior, purgatoriul românilor care şi azi, ca şi înainte de 1989, au fost siliţi de împrejurări să plece, să ia totul de la început, la o vârstă când alţii se află la apogeul carierei. Nimeni nu pleacă din ţara lui pentru că e fericit. Pleci, în genere, când locul obârşiei tale îţi devine obstacol. Alegi străinătatea, după ce, mai întâi, străinătatea ţi-a fost impusă la tine acasă.

Ca şi data trecută, voi evita să public liste de nume, să construiesc un soi de inventar al destinelor fracturate şi al nenorocului valah... Aleg două cazuri: primul este al doctorului *Martin Constantinescu*. Intern la Fundeni în 1967, în preajma lui Dan Setlacec, Martin Constantinescu nu-şi dorea altceva decât ceea ce orice tânăr industrios şi lucid îşi poate dori, dacă a ales chirurgia: să vindece

1. E vorba de articolul „Valorile la români", apărut în *Adevărul* din 25 februarie 2009.

oameni şi să-i înveţe şi pe alţii s-o facă. Adică: o clinică bine dotată, o echipă solidară de profesionişti şi promisiunea unui parcurs universitar. Nu spera să beneficieze de o specializare în străinătate, dar a avut norocul unui desant al străinătăţii la Bucureşti: mai întâi câţiva notorii colegi austrieci şi apoi, în anii 1978–1979, Marius Barnard însuşi, fără de care chirurgia inimii ar fi rămas, în România, o utopie. Martin Constantinescu a devenit, rapid, un discipol harnic şi talentat, astfel încât, între 1980 şi 1985, tot ce era chirurgie coronariană la Fundeni s-a făcut fie direct de el, fie cu colaborarea lui riguroasă. E intervalul în care tânărul medic (nu avea încă patruzeci de ani) a fost şi pionierul unei subspecialităţi dramatice: chirurgia cardiopatiilor congenitale la copii. În acest moment intră în scenă, ca să zicem aşa, ţărişoara: pentru meritele sale, doctorul Constantinescu e îndepărtat din învăţământ (unde nu depăşise, de altfel, treapta asistenţiei), iar logistica operatorie intră abrupt în derivă. Orice intervenţie devine o aventură: ba nu sunt valve, ba nu sunt ace de sutură, ba ai de-a face cu şefi incompetenţi şi ambiţioşi. Un coleg al lui Martin aminteşte, încă şocat, de frigul din blocul operator, atât de intens, încât din incizia pacienţilor ieşea abur... Martin Constantinescu a părăsit România. Azi se numeşte Martin S. Martin şi face cardiologie de vârf în Statele Unite. În patrie, ajunsese inutilizabil, dacă nu direct indezirabil prin pretenţiile sale absurde.

Un al doilea caz este acela al doctorului *Vincenţiu Beroniade*, unul din marii noştri nefrologi, de al cărui nume se leagă începuturile dializei renale în România. Blocat,

fără perspective, în postura academică a unui etern şef de lucrări, el sfârşeşte prin a emigra, şi ajunge medicul personal al premierului canadian Pierre Trudeau. În timpul unei întâlniri cu Ceauşescu, Trudeau i-a spus, se pare, omologului său: „Cred că aveți o mulțime de medici formidabili în România!“ „Evident! Dar de unde ştiți?“ „Altfel nu v-ați fi permis să lăsați să plece un profesionist de anvergura dlui Beroniade.“ Pierre Trudeau nu ştia cu cine vorbeşte. În materie de risipire a valorilor, România îşi permite, impenitent, orice.

CÂȚIVA PRIETENI

Gabriel Liiceanu. O prietenie a contrariilor

Povestea prieteniei mele cu Gabriel Liiceanu e povestea transformării treptate a unei *incompatibilități* în *complementaritate*. La originea întâlnirii noastre a stat Constantin Noica. Ne cunoscuse pe amândoi separat şi decisese – printr-un calcul greu de explicat, dar care s-a dovedit „fatidic" – că trebuie să ne împrietenim. Important, adăuga el, ar fi fost, mai ales, să ne împrietenim nevestele, astfel încât ele să-şi facă program împreună, iar noi să ne putem vedea de lucru. Înainte de episodul întâlnirii propriu-zise, se întâmplase să ne percepem frugal, în timpul unor şedințe comune ale institutelor Academiei (Gabriel lucra la Institutul de Filozofie, eu – la Istoria Artei). Ne-am displăcut spontan. Fiecare găsise foarte antipatic portretul celuilalt (afectare, pompă, suficiență) şi țin minte că, atunci când dl Noica mi-a vorbit despre proiectul lui de a-mi prezenta un „băiat bun" cu care să leg o „frăție" intelectuală, primul meu gând a fost: „Sper să nu fie tocmai insul acela de la Filozofie." Am aflat, mai târziu, că şi Gabriel avusese o reacție asemănătoare. Până la urmă, intuiția nicasiană s-a dovedit însă mai realistă decât idiosincraziile noastre juvenile.

Incompatibilitățile n-au întârziat, totuşi, să apară. Eram diferiți. Gabriel avea un aer mai sportiv, mai „modern"

şi, în acelaşi timp, mai solemn. Mă frapau ochelarii lui cu ramă neagră, groasă, o anumită cochetărie vestimentară şi o *forma mentis* vag americanizantă (dispărută între timp cu totul). Eu eram mai şleampăt, mai frivol, dedat la orientalisme şi mistagogii. El era un discipol mai sobru şi mai ascultător, eu îmi permiteam, în raport cu maestrul, mici obrăznicii pubere. El ajunsese deja la Dacie, eu eram încă în etapa Trabant. De-a lungul vremii, ne-am certat, de câteva ori, fioros, cu incriminări radicale. Mi s-a părut, întotdeauna, că nu e suficient de punctual, că e prea abundent retoric, că practică abuziv, cu oarecare uşurință, absolutul, în teritorii prin definiție contingente, refuzând, în acelaşi timp, să-l frecventeze la el acasă. La rândul lui, era iritat de gura mea rea, de ceea ce i se părea inaptitudinea mea pentru auto-critică, de disponibilitatea mea pentru compromis în relațiile cu oamenii. Din punctul lui de vedere, recurg prea des la deriziune şi sunt prea tezist în materie spirituală.

Dar tocmai diferențele dintre noi ne-au făcut, în cele din urmă, să ne devenim indispensabili. În ce mă priveşte, am învățat, destul de curând, să-i apreciez calitățile şi, totodată, „chipul secret" (despre care voi vorbi mai jos). Cu alte cuvine, diferențele au coborât la nivelul unui fond de tachinerie amicală, pe care desenul comunicării dintre noi s-a configurat cu atât mai armonios. Suntem înge-mănați de-a lungul aceluiaşi parcurs existențial, părtaşi, vrem-nu vrem, la aceeaşi soartă.

O componentă decisivă a „agregatului" Liiceanu este, pentru mine, *claritatea* gândirii lui şi spiritul lui sistematic.

N-am cunoscut om mai înzestrat decât el în tehnica de a lămuri un gând. Dacă vrei să înțelegi o teorie complicată, un autor dificil, o problemă arborescentă, virtutea didactică a lui Liiceanu este cea mai bună soluție. Odată ce a intrat în intimitatea unei idei, ştie, ca nimeni altul, să o treacă şi altora. E un excelent profesor, fapt dovedit de seria admirabililor săi elevi. O altă dimensiune a firii lui este, în sens larg, *colegialitatea*. Îi place să se înscrie în proiecte comunitare, în asalturi metafizice de echipă, în lucrul umăr la umăr. E un liant perfect al efortului de grup, un constructor de solidarități intelectuale, un foarte agreabil – şi stimulator – *loc de întâlnire*. Nu e vorba aici numai de vocația dialogului şi de talent organizatoric. În joc intră o virtute de ordin *moral*: Liiceanu e în mod spectaculos inapt de invidie. Nu se simte „proprietar" de adevăruri, nu face colecție de merite. Se bucură sincer de reuşita celor din jur, o face posibilă dacă e nevoie. Nu s-a acordat suficientă atenție dedicației cu care a slujit, de-a lungul anilor, mesajul altora. A grădinărit, cu umilitate şi competență, mesajul paideic al lui Noica, a „înființat" opera (nescrisă) a lui Alexandru Dragomir, a publicat lucrările de demaraj ale unor studenți prestigioşi. Într-o țară normală, zelul său public (între altele, prestația de editor) şi performanțele sale culturale (dacă ar fi să amintim, în afara lucrărilor proprii şi a carierei universitare, numai traducerile din Platon, Schelling şi Heidegger, sau ediția David Armeanul) l-ar fi dus, de mult, pe băncile Academiei. La noi însă, pepiniera din care se recoltează academicieni e în altă ogradă...

I-am admirat, întotdeauna, hărnicia şi tenacitatea cu care şi-a protejat spațiul (şi timpul) de lucru, despărțind esențialul de neesențial. Dispune de darul de a spune „nu", un dar care mie, de pildă, îmi lipseşte cu desăvârşire. Am în ochi mereu imaginea lui la masa de scris, aşa cum am surprins-o adesea în mai toate locurile unde ne-am nimerit împreună. Îl văd din spate, aplecat, masiv, peste „unelte", pălmaş al unei nobile salahorii, concentrat până la suspendarea contactului cu lumea.

Pe de altă parte, nu are datele filozofului abstras, toropit de lecturi, hăituit de idei, uitând să mănânce şi să doarmă, singuratic şi monoman. E, prin natură, un „devorator", un om bine aşezat în corpul său. Pe această linie, avem o foarte bună întâlnire. Gustăm plăcerile „comeseniei" (cum ar fi spus Nicu Steinhardt), ne bucurăm, fără ezitare, de plăcerile terestre, trăim „normal". Cu deosebirile de rigoare. Eu n-am apetențe pentru bucătărie, în vreme ce el găteşte laborios, aspirând, candid, la reuşite medaliabile şi întreținând un cult, uşor plebeu, al rafinamentelor de tot soiul. În plus, e plin de tabieturi şi alergii. Când călătorim împreună, el face sendvişurile: dichisit, pedant, bine dozat. În general, e un însoțitor grijuliu, atent, gata să preia orice corvezi „logistice". (Mai ales pentru că n-are încredere în eficiența şi adecvarea celuilalt.) Ne deosebeşte şi faptul că nevoile lui imediate sunt, în mai mare măsură ca ale mele, imperative. Somnul, foamea, plictisul ş.a. refuză camuflajul şi amânările. Mă amuzam, uneori, în serile de convorbiri cu dl Noica, să-l simt doborât de o sănătoasă, divagatorie, ațipeală. Dar aşa

ațipit cum era, a ținut mai bine minte decât mine detaliile acelor seri şi zile consemnate în *Jurnalul de la Păltiniş*. Dăruit cu o corporalitate viguroasă, Gabriel are, în acelaşi timp, şi probabil tocmai de aceea, un fel de pudoare inhibitorie față de ingerințele corpului. O anumită ambiție atletică (cu naive exhibări de „abilități" şi o permanentă disponibilitate pentru „luptă dreaptă" în orice domeniu) se combină complicat cu un uriaş simț al ridicolului şi cu tendința de a se decompensa furtiv, hiper-discret, ferit de văzul celorlalți, chiar când e vorba de acte banale.

Ating, astfel, o dimensiune caracteristică a alcătuirii prietenului meu. E un vital cu aspirații geometrice. Un halterofil cu obsesia diafanului. Un om al concretului, dublat de un nărăvit al abstracțiunii. Pe scurt, un filozof aflat, constitutiv, în „ceartă cu filozofia". Aş spune că Gabriel Liiceanu e *în afara filozofiei cu filozofie cu tot*, ceea ce, după părerea mea, e amplasamentul optim al intelectului. Opera lui de până acum o dovedeşte. Pe de o parte ea cultivă – şi cere şi ucenicilor – „tehnicalitatea", aplicația disciplinată, aproprierea „jargonului", dar pe de alta simte nevoia să se descarce patetic în confesiune şi „fenomenologie" cotidiană. Exercițiul sever al construcției speculative alternează amețitor, dacă nu cumva se lasă subminat, cu voluptatea trăirii nemijlocite, nesistematizabile, indiscret echivoce. Cu această observație, trec la tema „chipului secret" pe care Gabriel vrea să-l ascundă şi, simultan, să-l dezvăluie, să-l facă perceptibil, sau, măcar, să-l lase să se ghicească.

În ochii multora, Gabriel Liiceanu e o instanță rectangulară, cu călcătură grea. Postura lui publică e aceea a judecătorului exigent, a profesorului sobru, a moralistului riguros, cu care nu se glumește. E o postură pe care și-a construit-o singur, și pentru care unii îl respectă, iar alții îl amendează. Semnificativ e însă faptul că el însuși e în relativ dezacord cu această postură. Suferă că are o „imagine" atât de nedrept simplificată. Că lumea nu știe sau nu pricepe bogăția, umorul, luminozitatea, căldura umanității sale. Cei care îl cunosc îndeaproape pot depune mărturie că subteranele lui Gabriel sunt, într-adevăr, mai colorate și mai imprevizibile decât o lasă să apară efigia lui socială. Puțini își închipuie, de exemplu, că Gabriel e un mare amator de farse: unele formidabile, altele crude, altele barbare. Plăcerea de a-și „păcăli" ghiduș interlocutorul, panașul oltenesc al celui care te-a „fraierit" (benign) când te așteptai mai puțin și în forme greu de anticipat, consimțirea aproape vicioasă la un demon al ludicului de natură să incomodeze hâtru ambianța fac parte din „arsenalul" specific al manifestărilor lui private. Trebuie să-l vezi schițând, mai în glumă, mai în serios, câțiva pași de dans clasic pe o temă de Boccherini, sau bătându-ți în ușă pentru a se ascunde apoi, astfel încât, deschizând, să nu vezi pe nimeni, iar el să țâșnească brusc dinaintea ta ca să te sperie, trebuie să-l auzi improvizând *haiku*-uri șugubețe, sau lăudându-și gascon mașina, silueta și îndemânările, ca să realizezi că nici cultura, nici notorietatea, nici îndârjirile lui civice nu au reușit să suspende componenta *bon enfant* a naturii sale, jactanța „băiețească" a

unui comportament care, când nu stă sub semnul „rolului public", e cât se poate de ataşant.

Gabriel are resurse enorme de afectivitate şi am şansa să mă număr printre cei care beneficiază, de patruzeci de ani, de aceste resurse. După atâta vreme şi după o puzderie de experienţe comune, el a rămas Prietenul, reperul la care mă raportez când am nevoie de sprijin, de dialog, de confesiune. E gata să sară în ajutor, să te preia, să te protejeze. Spun, uneori, glumind, că, oricâte lucruri ne-ar deosebi, e prea târziu pentru o despărţire. Ne suportăm aşa cum suntem, el cu dedublările lui de Geamăn (cu ascendent în Leu), eu cu dedublările mele de Fecioară (cu ascendent în Scorpion). Din când în când, mi se pare că funcţionăm după un algoritm răsturnat: că sunt, pe dinăuntru, aşa cum e el pe dinafară. Şi viceversa. Cordialităţile şi „mondenităţile" mele sunt ambalajul unui „sâmbure" lăuntric mai curând astringent, izolat în propria sa melancolie, necomunicativ, aspru şi sec. Iar gravitatea lui de faţadă e ambalajul unui suflet adolescentin, cu striuri multicolore, înclinat adesea spre joc şi gratuitate. El e indiscret în jurnalele sale, dar de o obsesivă discreţie în viaţa personală. Eu ţin, spre exasperarea lui, jurnale impersonale, deşi în viaţa curentă mă comport destul de slobod. Pare mai „realist" decât mine, dar e mai mult decât receptiv la ficţiune: la ficţiunea literară, dar şi la aceea auto-biografică. Trăieşte în câteva mituri „fondatoare", cum ar fi mitul Caracalului interbelic şi al familiei lui de-acolo, sau mitul cartierului Cotroceni, pe străzile căruia a copilărit. Citeşte cu plăcere romane şi îl amuză

să le povestească. Condiția „scriitorului" îi impune. De aici convorbirile sale, consemnate şi memorabile, cu Cioran, Eugen Ionescu sau Mario Vargas Llosa.

Dar, dincolo de toate acestea, ce ne uneşte? Ce ne ține laolaltă? Mai întâi, evident, câteva decenii de amintiri comune. Apoi, „mandatul" originar, încredințat de Constantin Noica. Avem, de asemenea, o mulțime de reflexe intelectuale comune: un scrupul tenace al organizării discursului, o preocupare constantă pentru exprimarea „tranzitivă", gândită în beneficiul celui care citeşte sau ascultă şi, în general, o orientare spre celălalt, o plăcere de a lucra pentru alții, care nu e, cred, altruism misionar, histrionism ieftin, ci cea mai la îndemână justificare de sine. Faptele spiritului nu au sens dacă nu iradiază comunitar. Nu eşti îndreptățit, cu alte cuvinte, să „produci" intelectualmente, dacă ceilalți nu se aleg din asta cu nimic. Nu e vorba, deci, de o virtute, ci de un elementar „mod de funcționare".

Ne uneşte – vorba lui Noica – şi ceea ce ne lipseşte. Am trecut amândoi – şi întreaga noastră generație – prin aceleaşi frustrări culturale provocate de aparatul ideologic al regimului trecut, am avut de suplinit, sau de asumat, aceleaşi lacune formative şi am avut de rezolvat, fiecare în felul lui, aceeaşi şaradă a „rezistenței prin cultură", încercând să nu ne pierdem chipul. Schimbarea din decembrie 1989 ne-a prins cam la mijlocul vieții, marcați de episodul totalitar şi, poate, insuficient pregătiți pentru devălmăşia care i-a urmat. Împărtăşim, însă, aceleaşi valori, aceleaşi modele, aceleaşi speranțe şi, inevitabil, aceleaşi defazări. Ne suntem, reciproc, piatră de poticnire, cârjă şi consolare.

Contăm unul pe altul. Evoluăm, pitoresc, pe întreaga claviatură a tandemurilor consacrate: de la Lolek şi Bolek, Tom şi Jerry, sau Stan şi Bran, la patosul Dioscurilor.

Cu jumătatea bufonă a firii sale, Gabriel a avut, de curând, ideea, oarecum neliniştitoare, să facem un film autoironic, dar duios, în care să dansăm pe un fragment de muzică clasică. Am unele aprehensiuni... Accept că ar fi, poate, distractiv şi insolit pentru cei de după noi să ne vadă încheind totul cu o piruetă. Adică să exprimăm *altfel*, în tăcerea câtorva gesturi, grația, uneori stângace, a unui dialog de o viață, cu suita lui de salturi, reverențe şi alunecări în direcții opuse. Dar de ce să dublăm dansul în care ne aflăm deja printr-unul contrafăcut? De ce să ne punem în scenă? Suntem, deocamdată, în mişcare. Dansăm. Pentru cât timp, nu ştim încă. Dar până una alta, câtă vreme auzim încă muzica lumii, a oamenilor şi a paşilor noştri, nu văd ce ne-ar putea opri.

Petru. Petru Creția[1]

Când l-am cunoscut, în 1972, Petru Creția nu era pentru mine un personaj. Cine nu ascultase, la facultate, cursurile lui de greacă, cine nu participase, de-aproape, la inclasabila coreografie a vieții sale n-avea cum să-şi închipuie statura lui reală. Scria puțin, ducea o existență de plan secund, se complăcea în postùri auxiliare. Împrejurarea însăşi în care l-am cunoscut era o dovadă. Se alcătuise un secretariat pentru pregătirea celui de-al şaptelea congres internațional de estetică, la Bucureşti. Fiecare institut al Academiei delegase – pentru birocrația evenimentului – unul sau doi cercetători, în genere dintre cei tineri, gata să accepte plicticoase corvezi estivale. Institutul de filozofie îl delegase pe Petru. Era, evident, un mod de a-l umili. Avea patruzeci şi cinci de ani şi ştia mai multă carte decât toți colegii săi adunați laolaltă. N-avea ce căuta printre noi, care nu eram decât nişte începători veseli, amuzați juvenil de micul episod administrativ pentru care fuseserăm convocați. Petru ne putea fi

1. Am scris acest text imediat după moartea lui Petru (14 aprilie 1997). Apărut în *Manuscriptum* sub titlul „Preludiu la o absență", el a trecut aproape neobservat. Îl reiau acum, pentru a sugera, o dată mai mult, cât de cuprinzător este inventarul uitărilor noastre.

profesor. Ceea ce nu l-a împiedicat să-şi asume, cu un fel de masochistă solicitudine, cot la cot cu ultimul dintre noi, toate „sarcinile“ „muncii organizatorice“. Ni se părea, de aceea, mai curând ciudat. Şi mult timp ne-a fost antipatic. Avea o eficacitate aproape mecanică, o rigoare casantă, situată undeva între robot şi nevroză. Era în acelaşi timp cordial şi crispat, politicos cu o anumită afectare. În mod vădit, exersase îndelung diminuarea de sine, voluptatea marginalității. Pus într-o situație falsă, înțelegea să amplifice falsul până la indigerabil; adopta un comportament artificial, abstract, de care se scutura, la răstimpuri, prin duioşii feminine, la limita celui mai apos sentimentalism. Îi reuşeau la fel de bine delirul, romanța şi exactitatea. Când bea, obținea un extaz sticlos, un decupaj geometric al frazei şi al gestului. Pentru a rezista imposturii din jur, se drapa în inautenticitate. Pentru a suporta platitudinea, se retrăgea în convențional. Era perfect antrenat pentru disimulare şi eschivă. Travaliul său cotidian era acela al unei înălțimi care îşi face o dexteritate şi un destin din mimarea orizontalei. Mi-a trebuit mult timp ca să realizez că era omul cel mai lipsit de măsură din câți cunoscusem vreodată. Nimeni, pe de altă parte, nu era în stare să cheltuiască mai multă chibzuință în exercițiul nemăsurii sale. Era nebulos cu detaşare şi excesiv cu disciplină. Construia neverosimilul (neverosimilul erudiției, al poeziei, al pedagogiei şi al boemei), slujindu-se de unghiuri drepte şi clasificări reci. Îi plăcea să se prăbuşească cu precizie. Aşa a şi sfârşit, surpându-se scurt, după ce îşi îndeplinise toate promisiunile. Mi-a fost vreodată aproape? Nu ştiu. Dar

îmi lipseşte ca şi când mi-ar fi fost. Ca şi când nimic nu mi-ar fi fost mai aproape decât proximitatea lui de neatins.

*

S-au împlinit şapte ani de când a murit Petru Creția. Mi-e dor de el şi mă gândesc cu tristeţe la tot ce a rămas neconsumat în relația noastră. Ar fi trebuit să ne întâlnim mai des, ar fi trebuit să facem mai multe lucruri împreună, ar fi trebuit să fiu mai conştiincios în lungile ore de greacă pe care mi le-a oferit, cu o inexplicabilă generozitate. Petru Creția a fost, cred, în spațiul românesc postbelic, omul prin excelență *sub-folosit* şi prost folosit. Calitățile lui extraordinare n-au avut şansa unei împliniri adevărate şi n-au căpătat recunoaşterea pe care o meritau. Expertiza lui fără egal a fost „utilizată" la nevoie, anexată unor proiecte controlate şi valorificate de alții, „manipulată" în mod interesat de personaje secunde, dar istețe. Mărturiile celor care l-au cunoscut şi care au avut de profitat, ca studenți sau ca prieteni, de pe urma ştiinței lui configurează portretul unui intelectual de primă mărime. Datele lui biografice rămân însă ale unui marginal. Iar această marginalitate persistă la şapte ani după dispariția lui, ca efect al ignoranței generalizate, al tradiționalei uitări autohtone şi al gloriilor VIP care domină piața.

Petru a fost, mai întâi, un uluitor profesor. Asta înseamnă, cred, trei virtuți reunite: o ştiință de carte masivă şi limpede, o boierească savoare a cunoaşterii, şi o miraculoasă vocație de a transmite. Ceea ce ştia, Petru ştia nu

doar cu precizie, ci cu voluptate. Degusta pagina bine scrisă ca pe un alcool subtil, ca pe o licoare narcotizantă. Formula casant, geometric, dar era capabil şi de uleiuri mateine, de parfumuri grele şi de mici leşinuri romantice. Putea sistematiza un gând până la mineralitate, dar nu excludea metafora vertiginoasă şi dulcețurile răsăritene. Erudiția lui avea manierele seducției. Te confisca, te corupea, te lichida. Adică îți lichefia toate habitudinile şi toate prejudecățile. Într-un anumit sens, Petru era, de aceea, de-a dreptul periculos. Putea induce scurte (sau mai lungi) pierderi de identitate: sfârşea prin a te locui.

Croiala academică a instrucției şi a metodei sale l-ar fi predispus, în condiții normale, la suspensia biografiei. S-ar fi putut rezuma la catedră şi cărți. Conjunctura istorică şi complicate umori personale au decis însă o cu totul altă traiectorie existențială. Petru a trăit intens, risipit, umbros, alternând gheața septentrională cu patima valahă, inundația cu incendiul, impasibilitatea cu abisul tulbure. Dincolo de aparențe convenționale, fermentau chipuri divergente şi, pe anumite porțiuni, inavuabile. Omul era patetic, hiper-interesant, nesistematizabil. Dar tocmai policromia lui lăuntrică şi regimul de umilințe la care a fost adesea supus (din mârşăvie uneori, dar, alteori, din pură imbecilitate) i-au adăugat, de la o vreme, un nimb de noblețe resemnată, de amărăciune distinsă. A pătimit şi a trecut prin atâtea împătimiri, încât a fost scutit de scleroza livrescului, curentă la naturile savante de anvergura lui.

Ca orice ins copleşit de talente, Petru era un histrion. Fără ostentație, fără abuz de regie, el deținea, în chip

suveran, arta efectului spectaculos. Expunerile lui didactice, lecturile cu voce tare din textul grecesc al Evangheliei, din Shakespeare sau Dante, din poemele proprii sau din Eminescu etalau un simţ al măsurii şi un firesc al rostirii incomparabile. Combinaţia de lirism şi rigoare, de pedanterie filologică şi emotivitate extremă, aceasta era reţeta Petru. O reţetă care însă nu sucomba niciodată în repetitivitate şi previzibil.

Petru Creţia nu era ateu, dar nu era nici credincios în variantă curentă. Paginile lui despre credinţă din *Eseuri morale* sunt de o sobră prudenţă, chiar dacă îndeamnă la frecventarea textelor sacre şi a tainei lor. Tonul e mai curând acela al unui înţelept grec. Lipsa emfazei, respectul pentru libertatea interioară, demnitatea posturii sunt coordonatele unei religiozităţi în care nu încape nimic bigot, nimic autoritar sau exclusivist. Drama cotidiană este contemplată cu un calm clasic: „Omul este o fiinţă complicată şi ambiguă, dar nu indescifrabilă. Destul de chinuită şi de vulnerabilă, dar nu damnată. Iar sufletul său este în stare să compenseze urâţeniile şi josniciile naturii sale cu neverosimile biruinţe şi elevaţii." În intervalul dintre chin şi elevaţie, Petru se mişca hiper-competent, ca un adevărat specialist. Parcursese toate semitonurile melancoliei şi ale nopţii. Şi ştia – cum altfel? – numele latineşti ale acestor semitonuri. *Norii*: „Îndelungată fie sărbătoarea nopţii, încet, cât mai încet se scurgă, după lege, sfintele ei părţi, cu noi în sânul ei: *crepusculum, fax, concubium, nox intempesta, gallicinium, conticinium, aurora. Amen.*"

Wolf Lepenies

Înainte de a fi o referință culturală, Wolf Lepenies a fost pentru mine un episod biografic. L-am întâlnit în 1992, când am petrecut şase luni la Institutul de Studii Avansate din Berlin. Wolf era rectorul institutului şi îşi îndeplinea oficiul de gazdă cu o subtilă combinație de rigoare şi cordialitate. Intervențiile lui erau, întotdeauna, mici capodopere de inteligență, ingeniozitate şi umor. Avea mereu la îndemână citatul cel mai potrivit, anecdota cea mai expresivă, informația cea mai neaşteptată şi mai provocatoare. Se mişca firesc şi inspirat între filozofie şi literatură, între profesorat, cercetare şi scris. Aflat, de multă vreme, în primul plan al vieții intelectuale germane şi în confidența câtorva mari politicieni, Wolf Lepenies nu era numai un conferențiar ubicuu, dar şi un întemeietor de instituții şi un manager. Lui i se datorează, între altele, apariția unor Institute de Studii Avansate (primele din zonă) la Budapesta (Collegium Budapest) şi la Bucureşti (New Europe College). Prestigios şi destins, ferm şi discret, imaginativ şi pragmatic, expert în Sainte-Beuve, dar ludic degustător de vinuri şi de fotbal, Wolf Lepenies e unul din oamenii cei mai împliniți din câți am cunoscut. I se potriveşte, fără rest, definiția pe care Linné

o propusese pentru *homo europaeus*: *levis*, *argutus*, *inventor*: sprinten, pătrunzător, inventiv. Dincolo de auriul baltic al siluetei sale prelungi, descoperi, surprins, inepuizabile resurse de haz meridional. Prusia răsăriteană conviețuiește fertil cu Mediterana, orice distanță e convertită, cu naturalețe, în proximitate disponibilă. Dozajul acesta e uşor de recunoscut şi în textele sale: tonul lor e mereu alert, volubil, spiritual, savant fără afectare, multicolor fără risipă. Beneficiile lecturii nu se mărginesc la firul central al argumentelor, ci includ o sumedenie de teme şi informații colaterale. Înveți, dar te şi amuzi. O impozantă materie istorică e mobilizată pentru a lămuri o problematică acut actuală, problematica de fiecare zi a oricărui contemporan responsabil.[1]

Când, în 2006, Wolf Lepenies a fost distins, la Frankfurt pe Main, cu importantul Premiu pentru Pace al Editorilor Germani, laureatul a avut ideea să mă invite la ceremonie ca *laudator*. Am scris, onorat şi entuziast, textul de mai jos:

În țările Europei Centrale şi de Est, cuvântul „pace" are altă biografie şi, prin urmare, alt înțeles decât în Europa Occidentală. La noi, când se vorbea, înainte de 1989, de „lupta pentru pace", toată lumea ştia că, de fapt, era vorba despre lupta împotriva imperialismului, a capitalismului, a Pieței Comune şi a Pactului Nord-Atlantic. În sintagma „lupta pentru pace", accentul cădea asupra cuvântului

1. Fragment din prefața traducerii româneşti a cărții lui Wolf Lepenies *Ascensiunea şi declinul intelectualilor în Europa*, Casa Cărții de Ştiință, Cluj-Napoca, 2005.

„luptă". Cu alte cuvinte, lupta pentru pace era o specie a războiului şi se glumea, adesea, spunându-se că vom lupta pentru pace până la ultimul om. E drept, pacea şi războiul nu pot exista decât îngemănate. Războiul e, necesarmente, tema obsesivă a celor care caută pacea, după cum o pace stabilă şi convenabilă e ţelul oricărui războinic. Aşa stând lucrurile, când am auzit că Wolf Lepenies va fi distins cu un premiu pentru pace, m-am întrebat, imediat, despre *pacea cărui război* e vorba? Wolf e, desigur, prea învăţat şi prea înţelept ca să cultive virtuţile războiului, dar, pe de altă parte, temperamentul, spiritul de iniţiativă, preocuparea pentru drama nemijlocită a lumii nu-i îngăduie să asume postura şi gesticulaţia edulcorată a unui pacifist oarecare. Wolf e un luptător. Nu poate fi întâlnit integral în cărţile sale. Trebuie să-l vezi în acţiune, animat de *furor*-ul faptei, al inventivităţii strategice, al bucuriei de a întemeia. Laureatul de astăzi al Premiului pentru Pace este un *om de front*.

Aşa l-am cunoscut. Ca pe o energie structurantă, ca pe un exponent al *acţiunii*. Wolf Lepenies trăieşte contemplativitatea ca pe un preludiu şi ca pe o sursă a spiritului de întreprindere. Chiar şi cărţile sale sunt eforturi de a rezolva tensiuni antagonice, confruntări în aparenţă insolubile. *Über den Krieg der Wissenschaften und der Literatur* (Despre războiul dintre ştiinţe şi literatură) se intitulează o conferinţă din 1985, pe urmele unui eseu al vicontelui Louis de Bonald. În acest război, sociologiei îi revine, după Wolf Lepenies, sarcina de a media pacificator şi productiv, ca o „a treia cultură", ca o sinteză

echilibrantă între contrarii. Textele laureatului de astăzi se străduiesc, toate, să prevină rupturi ireversibile, falii rezultate din exclusivism şi ignoranță. Ele încearcă să situeze corect raporturile confuze dintre Europa de Vest şi Europa de Est, proporția justă dintre patriotism şi cosmopolitism, respectiv relațiile dificile dintre germani şi negermani, evrei şi musulmani, europeni şi extra-europeni, ierarhia optimă dintre cultură şi politică în modernitatea germană sau rolul elitelor intelectuale în educație şi în viața publică. E vorba, mereu, de un război latent, şi de exigența unui armistițiu, care să nu fie demobilizare flască, resemnare, *Ausgleich*, ci dialog şi reconstrucție. Wolf Lepenies nu opune războiului *pacea* pură şi simplă, ci comunicarea şi *cunoaşterea*. Eficacitatea lui rezultă nu atât dintr-un angajament idealizant în favoarea „încetării focului", cât din competența lui tehnică cu privire la mecanismul războiului şi la motivațiile taberelor beligerante. Pacea pe care el o face posibilă nu e a unui orator angelic, ci a unui expert bine informat şi pragmatic.

La *Bibliothèque Nationale* din Paris, într-un codex mai amplu, s-a păstrat un manuscris intitulat *Tractatus de re militari et machinis bellicis*. Autorul, Paulus Sanctinus Ducensis (probabil un italian din Duccio, pe numele lui adevărat Paolo Santino), l-a scris, se crede, pe la începutul secolului al XV-lea, în beneficiul conducătorilor de oşti ai vremii. Între primele paragrafe ale textului, găsim un soi de portret ideal al comandantului militar: *dux bactaliarum*. Iată câteva din însuşirile sale: „înțelept prin natura lui, prevăzător, puternic, îndrăzneț [...], loial, obişnuit

cu războaiele [...]". Nici una din aceste însuşiri nu-i lipseşte lui Wolf Lepenies, care devine, astfel, cel dintâi *dux bactaliarum* deținător al unui premiu pentru pace.

Lucian Blaga a schițat, la un moment dat, o teorie a *vocațiilor piezişe*. Marile reuşite ale spiritului, spunea el, aparțin unor inşi care se exprimă în teritoriul unei anumite vocații cu înzestrările alteia. Platon, de pildă, e un sculptor deviat în filozofie, Bach un arhitect deviat în muzică etc. Iată un aspect încă necercetat al interdisciplinarității! S-ar zice că Wolf Lepenies e un pacificator de anvergură, tocmai pentru că are dexteritățile unui luptător sagace, ale unui *dux bactaliarum*.

Vi se pare, probabil, ciudat că, din punctul meu de vedere, ctitoriile instituționale ale lui Wolf Lepenies, mai ales cele din Est, au presupus oarecari dexterități militare. Să mă explic. „Lupta pentru pace" clamată de țările lagărului socialist era, cum spuneam, ambalajul propagandistic al unui conflict ideologic. Conducătorii comunişti se răfuiau cu „duşmanul", sub acoperirea, demagogică, a unei retorici pacifiste. Dar popoarele Europei răsăritene ştiau foarte bine cum stăteau, de fapt, lucrurile. Toți priveam cu simpatie spre Vest, ca spre un liman al normalității, al vieții prospere şi libere. Occidentul, la rândul lui, ne privea cu sinceră compasiune şi, atât cât putea, atât cât i-o îngăduiau rigorile diplomatice şi strategiile de conjunctură, se străduia să ne ajute. „Războiul Rece" era o realitate la nivelul cancelariilor statale, al elitelor conducătoare, al marilor confruntări de sistem. Dar popoarele însele, oamenii de pe stradă, nu se simțeau în conflict.

Dimpotrivă. O caldă solidaritate ne unea, dincolo de limitele arbitrare impuse de „Cortina de Fier". După 1989, s-a întâmplat ceva neobişnuit şi neaşteptat. Războiul Rece a luat sfârşit, dar, odată cu el, s-a fisurat solidaritatea subterană dintre Est şi Vest, ca şi dintre fostele țări comuniste. Vestul a devenit un examinator exigent, un „standard" mai mult sau mai puțin inaccesibil, iar Estul a devenit un elev capricios şi resentimentar. Cât despre fostele țări comuniste, legate, vreme de aproape cinci decenii, de un destin comun, ele au intrat într-o surdă competiție: care din ele va ajunge prima în „marea familie" europeană? În rezumat: înainte de 1989 vorbeam de „război", dar trăiam într-un orizont al comuniunii fraterne, în vreme ce, după 1989, vorbim de „casa noastră comună", dar trăim în tensiunea unei curse cu obstacole, a unor iritante discriminări. Cum bine ştiți, între nemții din Est şi cei din Vest, relațiile erau mai prietenoase înainte de unificare decât după. Nu vreau să spun că era mai bine înainte; căci simpatia tacită dintre Est şi Vest nu ne ajuta prea mult să supraviețuim decent, pe când confruntările de-acum ne stimulează, ne provoacă, ne readuc la viață. Vreau doar să spun că integrarea europeană are, vrem nu vrem, o componentă *agonală*, o anumită conotație de turnir. Şi că înfăptuitorii ei trebuie să aibe talente strategice, decizie fermă, combativitate tenace. Aş risca să spun că procesul integrării europene e versiunea „pacifică", administrativă, constructivă, a „Războiului Rece": o etapă superioară a lui. Şi că numai cine are o înțelegere subtilă a conflictelor de mentalitate, a diferențelor greu conciliabile, a situațiilor

de front se va comporta adecvat în dinamica acestui proiect. Wolf Lepenies e perfect înarmat pentru rolul acesta. Foarte puțini cercetători din Apus au o atât de exactă și nuanțată înțelegere a Estului ca el. Înțelege prompt circumstanțele *locale*, găsește *tonul just* al intervenției și acționează fulgerător. M-am întrebat întotdeauna cum e cu putință ca un om atât de studios să fie atât de eficace. Cum e cu putință ca cineva ale cărui proiecte frizează, uneori, irealizabilul să găsească mijloacele de a le realiza? Dacă ne-am putea imagina un Don Quijote pragmatic, am avea portretul lui Wolf Lepenies. Am fost onorat ca din când în când să pot asuma, alături de el, în România, postura unui acomodant Sancho Panza...

Dacă integrarea europeană e un fel de război cordial, coreografic, între Est și Vest, procesul care are loc în interiorul fostelor țări comuniste pentru recuperarea democrației și a economiei de piață este un război infinit mai dur, mai greu de gestionat. Ne luptăm cu trecutul nostru, cu supraviețuitorii vechilor structuri, cu lipsa noastră de experiență, cu balastul nostru istoric, cu noi înșine. A planta, în acest context, instituții viabile, a întemeia, de pildă, Institute de Studii Avansate, cum s-a întâmplat la Budapesta, la București, și, de curând, la Sofia, e o enormă performanță tactică și strategică, o probă masivă de ingeniozitate și răbdare. Trebuie să convingi autoritățile locale că luxul cercetării e o urgență, trebuie să convingi sponsori din Vest că generozitatea lor va fi bine administrată, trebuie să mobilizezi miniștri, ambasadori, funcționari publici, organisme internaționale, jurnaliști și prieteni, să-i convingi

pe finanțiștii estici că nu se cade să impoziteze burse și donații și pe lucrătorii din vamă că, deși computerele sunt bântuite, uneori, de viruși, aducerea lor în țară nu periclitează sănătatea populației și, prin urmare, nu are nevoie de aprobarea Ministerului Sănătății. Tot ceea ce, în condiții normale, e un subînțeles, de la procedurile de anvergură la detaliile cele mai neînsemnate, se obține la noi în tranșee, la baionetă, în asalt. E întotdeauna nevoie de cineva care să nu descurajeze dinaintea acestor „particularități locale", de cineva care să le traducă în termeni europeni, traducând, în același timp, termenii europeni în dialectele locului. În 1993, Wolf Lepenies a ținut, cu ocazia Adunării generale anuale a Consiliului Landului Baden-Würtemberg, o conferință intitulată *Die Übersetzbarkeit der Kulturen – Ein europäisches Problem, eine Chance für Europa* (Traductibilitatea culturilor – o problemă europeană, o șansă pentru Europa). Nici un război nu e posibil fără mesageri și tălmaci. Wolf a asumat, după 1989, ambele oficii. Nu mă pot abține să nu observ, în amintirea cercetării despre îngeri pe care am întreprins-o la Wissenschaftskolleg zu Berlin ca oaspete al lui Wolf, că până și îngerii, mesageri și tălmaci deopotrivă, au o dimensiune militară, de vreme ce sunt numiți frecvent „oștirile cerești", „oștirile lui Dumnezeu". Cu astfel de îngeri militari, străini de orice urmă de angelism, Wolf are în comun vocația medierii, a muncii *între fronturi*, a „interpretului" vigilent.

Care este, în definitiv, războiul lui Wolf Lepenies? Sau – așa cum ne întrebam la început – pacea cărui război e *pacea lui*, pacea pe care o caută? Dacă ne gândim la

insistența cu care a promovat ideea unui cerc de studii despre modernitate şi Islam, şi dacă ne gândim la situația de azi a Orientului Apropiat, vom spune că pacea vizată de Wolf e cea care înlocuieşte *opozițiile* prin *complementare*. Cea care vede în diversitatea lumii un argument al bogăției ei, şi nu unul al dezbinării. Pacea adevărată se obține atunci când diferențele consimt la împăcare, păstrând întreaga splendoare a diferenței lor. Nu o singură limbă pentru toți, ci un exercițiu planetar al traductibilității fiecărei limbi în toate celelalte. Nu dinamismul tulbure al intereselor centrifuge, ci convergența statică, iradiantă, a unei comune reflexii şi a bunei voiri: *pax hominibus bonae voluntatis*. Aceasta e „marea pace" de care vorbesc, deopotrivă, evangheliile, textele islamice şi cele ale iudaismului. *Al-Sakīna* îi spun musulmanii. *Shekinah* îi spun evreii, cu gândul la „prezența divină" care o face posibilă. Descoperind asemenea simetrii, „traducătorii" pot salva lumea. Războiul lui Wolf Lepenies este războiul – aducător de pace – al cunoaşterii şi al dreptății. A înțelege şi a judeca nepărtinitor e programul său de viață şi de cercetare. În întreaga sa operă, „Pax et Justitia osculate sunt", cum spune Psalmul (85,11). „Dreptatea şi pacea se sărută."

*

În anul 2001, la începutul verii, întreaga echipă a Wissenschaftskolleg-ului venise în România pentru a celebra, printr-o excursie colegială, instalarea New Europe College-ului în noul său sediu. Era, deopotrivă, încheierea mandatului

de rector al lui Wolf Lepenies. După un inevitabil episod bucureştean, am plecat cu toții spre Dunăre, la ferma lui Mircea Dinescu. A urmat un caracteristic chef balcanic, cu mâncăruri, băuturi şi dansuri euforizante. Spre după-amiază, când fiecare alesese, pentru siestă, câte un loc umbros sau câte o bucată de pajişte aromată, l-am descoperit pe Wolf, singur, aşezat pe un scaun, cu fața spre albia fluviului. Privea în zare, către malul dimpotrivă, cu ochiul evaluator, puțin obosit, al unui soldat în repaos. La vest se vedea hotarul iugoslav, la sud – cel bulgăresc. Mi s-a părut că văd un general ajuns la limita (temporară) a proiectului lui de expansiune, la un punct de răscruce al ofensivei sale. Unui marş susținut îi urma detenta. Avansase prin ținuturi nedefrişate, sălbăticite, şi lăsa în urmă geometria funcțională a unui reînceput. Iată ceea ce se poate numi o campanie reuşită!

Buna dispoziție ca disidență. Portret indirect al lui Adam Michnik

Disidentul e cineva care, în plină teroare totalitară, se hotărăşte să se comporte normal. Adică să spună ce gândeşte, să se întâlnească destins cu cine vrea, să se bucure, fără restricții şi fără teamă, de libertățile legitime ale vieții. Într-o ambianță în care ceilalți renunță, cu o sinucigaşă prudență, la demnitate şi răspundere, el proclamă nulitatea etică şi metafizică a dictaturii, vorbeşte despre onoare, despre curaj, despre bine şi rău, despre adevăr şi despre dreptate. E inevitabil ca ceilalți să-l declare smintit. Dar el e normal, normal până la banalitate. Dimpotrivă, concetățenii săi sunt de un conformism monstruos, de o spectrală inumanitate.

Aşa stând lucrurile, imaginea disidentului neptunian, specialist în comploturi, desfigurat de îngrijorare conspirativă, sumbru, halucinat de martiraj şi condamnat la gesticulație monumentală, e un fals. Chiar dacă, episodic, disidentul poate asuma asemenea întruchipări, el este, esențialmente, altceva: profetul unei lumi care nu are nevoie de eroi. Disidentul adevărat nu caută puşcăria cu lumânarea, nu speră într-o moarte grandioasă. Nu sacrificiul e „meseria" lui, ci *firescul*. El vrea să fie viu, să se bucure de prieteni, de femeile frumoase şi de vin. Preferă să invoce mai curând bunul-simț decât eroismul, şi îl citează apăsat pe Brecht: „Vai de popoarele care au nevoie de eroi!" Competența reală a

disidentului nu e aşadar lupta clandestină, ci normalitatea, bucuria deplină a vieții, la care ceilalți sunt gata să renunțe pentru simpla satisfacție de a supraviețui.

Tocmai pentru că e un cavaler al normalității, disidentul e, prin fire, binedispus şi iertător. Umorul şi toleranța sunt calitățile sale dominante, tăria inconfundabilă a caracterului său: nu ține minte răul, nu construieşte utopii, nu devine un funcționar al intransigenței. Nu întreține, în timp de pace, duhul războiului. Cu cât a fost mai radiçal şi mai curajos în confruntarea cu bestialitatea dictaturii, cu atât e mai curajos şi mai conciliant după dizolvarea ei. Fiindcă, pentru disidentul adevărat, curajul nu e o specie a temerității, ci un efect secundar al speranței. Şi pentru că s-a răfuit – fără concesii – cu răul suprem, el ştie să savureze binele minim sau perspectiva – fie şi vagă, dar în sfârşit deschisă – a binelui întreg.

Mă tem că cititorul român va avea oarecari dificultăți dacă va încerca să identifice, în istoria noastră imediată, personaje din specia aceasta, pe care Adam Michnik o ilustrează în formă pură. Fostul disident autohton preferă, s-ar zice, să „încremenească" în umoare neagră; e morocănos, patetic, amar. Un profesionist al nefericirii. Încruntat, mereu dezamăgit de evoluția lucrurilor şi de ingratitudinea contemporanilor, el suferă de indispoziție cronică şi combate, inerțial, pe fronturi mai mult sau mai puțin închipuite. Nu-mi vin în minte decât trei excepții: energia tonică a lui Mircea Dinescu, cordialitatea tinerească a lui Radu Filipescu şi echilibrul nobil al lui Mihai Botez. Pentru toți ceilalți am un nemărginit respect. Dar alături de ei n-aş porni, cum aş porni oricând alături de Adam, nici la nuntă, nici la război...

Dan Setlacec

Profesorul Setlacec a fost unul dintre modelele adolescenței mele. Nu voiam să mă fac doctor, nu îi fusesem în preajmă îndeajuns, ca să pot vorbi de o „comuniune de idei", de simpatii şi idiosincrazii împărtăşite. Îl contemplam, aşadar, de la oarecare distanță, cu admirația şi afecțiunea timidă pe care le resimt uneori tinerii dinaintea unui adult impozant. Simțeam, în modul lui de a fi, o reuşită umană şi existențială, de natură să provoace cea mai vie şi autentică emulație.

Îl întâlneam, de obicei, ca oaspete al părinților mei. Tata îi fusese intern la Spitalul Colțea şi rămăseseră, peste ani, într-o legătură cordială. Tot ce făcea Dan Setlacec îmi plăcea. Îmi plăcea, mai întâi, cum arăta: mă flatam, juvenil, că îi semănam la sprâncene şi mă impresiona masculinitatea lui destinsă, tonică, ofensivă, dar străină de orice vulgaritate. Mânca voluptuos, bea cu convingere, râdea cu aplomb. Rarisim, când alcoolul ajungea la o concentrație riscantă, profesorul eşua într-o bună dispoziție campestră şi sfârşea prin a mânca florile din sufragerie. Era, inevitabil – date fiind celebritatea şi farmecul lui –, o țintă predilectă a atacurilor feminine, pe care le asuma bucuros, calm, suveran, fără fanfaronadă, dar fără fasoane

inutile. Dincolo însă de asemenea virtuți conviviale, Dan Setlacec era, în plan profesional, o emblemă a seriozității, un reper absolut, un miracol. Toată lumea vorbea despre harul lui chirurgical, despre ştiința lui de carte, despre eficacitatea lui terapeutică. În plus, era de o moralitate inflexibilă, generos, dedicat, de o sobrietate monahală. S-ar fi putut sminti uşor sub cortegiul de osanale care îl însoțea clipă de clipă. Era un mare medic, un mare profesor, un personaj de anvergură. Mai târziu, când am avut şansa să stau de vorbă cu el mai pe îndelete, fie în micul apartament din Mendeleev, fie la vreo cină amicală, am putut descoperi amplitudinea şi profunzimea lecturilor sale, o curiozitate intelectuală dezlănțuită, un bun-gust şi o rigoare a judecății exemplare. Ştia să fie sever, dar avea, deopotrivă, mari resurse de umor. Putea vorbi – spre neliniştea firilor diafane – extrem de buruienos, dar nimeni nu îndrăznea să-i conteste delicatețea de fond, bunătatea, necenzurată, a inimii.

Îl înfuriau în mod special trei din derapajele naturii umane (mai ales în varianta ei autohtonă): prostia activă, impostura obraznică şi iresponsabilitatea. Nu suferea stupiditățile pompoase, intrigile, lipsa de pregătire, şmecheria lucrativă, necinstea. Pe de altă parte, îl iritau la culme discursurile despre defectele, aşa-zis structurale, ale românilor. Repeta mereu că el cunoscuse şi o altă Românie, o Românie a oamenilor întregi, puşi pe treabă, dezinteresați. Nu suntem prost alcătuiți, ci, mai degrabă, prost administrați, prost conduşi.

Profesorul Setlacec a sfârşit în precaritate materială, indigență fizică şi tulburare sufletească. N-a fost academician, n-a beneficiat de onoruri publice pe măsura monumentalității lui. La slujba de înmormântare, am văzut elita medicinei româneşti de azi, dar foarte puțini tineri, ceea ce m-a deprimat. Absența memoriei începe să fie, la noi, o boală cronică. „Nu veni!“ – mi-a spus Dan Setlacec când i-am telefonat ultima oară, ca să mă anunț în vizită. „Sunt prea multe trepte de urcat şi o să-ți facă rău.“ Între timp, treptele dintre noi s-au înmulțit într-atât, încât mă tem că n-am să le mai pot urca niciodată.

Dan Sluşanschi

Momentele de vârf ale istoriei politice – campaniile electorale, de pildă – modifică radical, pentru un timp, ierarhia oamenilor şi a valorilor. Personaje de mâna a doua ocupă brusc scena, devin vedete, polarizează atenţia şi monopolizează dezbaterea publică. Se discută aprins despre idei generale şi vagi, se optează pătimaş, pornind de la criterii neconcludente. Se strică prietenii, se fac alianţe implauzibile, se alunecă vertiginos în bufonadă şi carnaval.

În asemenea momente, mi se pare cu atât mai util să reamintim spiritului comunitar câteva portrete din altă categorie: oameni de anvergură, caractere puternice, inteligenţe armonioase care, fără să fi invadat culoarele gloriei de circumstanţă, au contribuit, discret, dar durabil, la purificarea aerului din jur. Un astfel de om a fost profesorul Dan Sluşanschi. Cel care a dat monumentale versiuni româneşti ale *Iliadei*, *Odiseei* şi *Eneidei*, editorul lui Dimitrie Cantemir, spectaculosul filolog indoeuropenist şi rigurosul pedagog a sfârşit prea devreme, admirat de cunoscători, dar nerecunoscut public la nivelul performanţei sale. N-a fost membru al Academiei Române, n-a fost flancat, în eforturile sale, de instituţii eficiente, n-a reuşit să-i convingă pe administratorii educaţiei naţionale de

necesitatea unei urgente reforme a învățământului clasic, deşi s-a luptat pentru asta cu o energie inepuizabilă. A fost un luptător tenace, dar n-a reuşit să câştige bătălia cu ceea ce numea, uneori, „incultura militantă" a contemporanilor. „Am ajuns – îmi scria în decembrie 2007 – să nu ne mai deranjeze cum ne înjosim singuri limba, cultura şi învățământul umanist. Dacă aşa este – şi aşa este! –, mă despart cu tristețe de ceea ce am dorit o viață să fie Şcoala Românească şi nu se arată a fi decât un subprodus al câte unui subministru..."

În amintirea mea, profesorul Sluşanschi nu rămâne însă, pur şi simplu, ca un dascăl exemplar şi un erudit prestigios. M-au impresionat, deopotrivă, ținuta lui sufletească, o anumită, virilă, candoare şi patosul angajării sale profesionale şi morale. Era din altă lume decât aceea a „omului nou" de ieri şi de azi. Cu un singur cuvânt, aş spune că era un „om îngrijit", în multiplele sensuri ale termenului: vorbea o românească îngrijită, avea un comportament îngrijit şi o vestimentație îngrijită. Avea grijă de ceilalți, privea cu îngrijorare derapajul intelectual şi deriva etică. Se îngrijea ca lucrurile să fie bine făcute. Ştia că nu se poate face nimic, în nici un domeniu, fără un puternic crez lăuntric, grădinărit cu grijă, în spiritul unei pedagogii tradiționale. Vorbea cu convingere despre „educația morală, juridică şi culturală a omului bine-crescut" şi enumera, printre reperele sale, generația bunicilor şi a străbunicilor, puşi alături de Epictet, Virgiliu sau Cicero. Era credincios, dar prefera să parieze pe „liber-cugetători" decât pe bigoți. Cei dintâi – obişnuia să spună – pot încă

să evolueze, în vreme ce ceilalți sunt prizonierii propriului fanatism.

E încurajator să descoperi că există încă, în lumea românească, personaje de o asemenea croială. Şi este deprimant să constați cu câtă nonşalanță se face risipă de ei. Nu ne rămâne decât să compensăm, prin travaliul memoriei, ceea ce nevrednicia instituțiilor lasă de izbelişte: să-i pomenim, cuviincios, pe toți care ne-au fost modele. Cândva, ne vom da seama cât le datorăm şi cât de mult ne lipsesc.

Edmund Pollak

Înainte de 1989, posibilitatea de a călători în afara țării ținea de imponderabil. Trebuia să ai fie noroc, fie pile, fie o anumită înclinație spre compromis. Cu alte cuvinte, puteai profita fie de conjuncturi favorabile, fie de relații influente, fie de strategiile de racolare ale securității. Pașaportul era, în aceste condiții, o șansă nesperată și greu explicabilă, un hatâr, sau recompensa otrăvită a unei dezerțiuni. În unele cazuri, el putea fi și o condamnare la exil. Poliția politică înțelegea să scape de indezirabili, obligându-i să emigreze. Dar trebuie spus că tot ce ținea de dreptul la călătorie rămânea, până la urmă, învăluit în mister. Nu puteai ști de ce o dată primeai pașaport și altă dată nu, de ce aveai brusc voie la Paris, dar ți se refuza Moscova, de ce unii se bucurau de un tratament lax, iar alții erau ținuți din scurt. Intrau în joc, desigur, și adversități pe cât de secrete, pe atât de eficiente, delațiuni tovărășești, file neștiute ale propriului dosar etc. Oricum, cei care reușeau să călătorească (mai mulți decât ne închipuim, dar mult mai puțini decât ar fi dorit și decât ar fi fost de dorit) constituiau – și constituie și azi – „lung prilej de vorbe și de ipoteze".

Ceea ce se pierde însă din vedere e că una din condițiile importante pentru a obține o aprobare de pașaport era

existența unui apel, a unui sprijin, a unei cointeresări instituționale venite dinspre Vest. Îți trebuia o „invitație", care să echivaleze cu o oarecare presiune politică şi administrativă. Agitația întreținută de Europa Liberă, asistența mediatică a unor organizații internaționale şi, uneori, chiar acțiunile de susținere ale unor persoane particulare puteau fi de mare folos. Ca să dau un exemplu, voi aminti că mulți intelectuali şi artişti din Răsăritul european îşi datorează puținele lor experiențe occidentale de dinainte de 1989, „Asociației pentru Întrajutorare Intelectuală", reprezentată de formidabila, curajoasa, ingenioasa, fermecătoarea Annette Laborey.

Un personaj uluitor al acelor vremuri a fost Edmund Pollak. Plecat din România şi ajuns înalt funcționar pe lângă Conferința Rectorilor Vest-Germani (un fel de ministeri federal al învățământului superior), el a avut o intervenție providențială în destinul multora, printre care mă prenumăr. Era un releu perfect între aspiranții români la beneficiile unui sejur apusean şi feluritele universități şi fundații nemțeşti dispuse să ofere burse. Tactul lui tenace, prestigiul de care se bucura în țara lui de adopție, o nobilă discreție şi o nesfârşită bunătate erau puse la lucru pentru a ajuta tineri înzestrați din România să iasă, pentru un timp, din țară şi, odată ieşiți, să se descurce convenabil în mediul academic atât de străin cu care se confruntau. Edmund Pollak era o instituție şi, în acelaşi timp, un fel de tată fratern, gata să te preia, să te însoțească, să te protejeze. Am petrecut, alături de el şi de inimoasa lui nevastă, tihnite prânzuri duminicale, momente de convivialitate

întremătoare, atât de necesare veneticului care eram, neînvățat cu experiența străinătății. Om de carte și de gust, generos, dezinteresat, plin de umor și de afecțiune, fără să cadă vreodată în tapaj retoric sau în efuziune lacrimogenă, dl Pollak a contribuit decisiv și neștiut la salvarea intelectuală a mai multor generații. N-a primit niciodată recunoștința pe care o merita. Vorbesc adesea cu Gabriel Liiceanu (un alt beneficiar al strădaniilor pollakiene) despre norocul de a-l fi întâlnit și despre netrebnicia noastră ulterioară. Căci, deși l-am pomenit mereu, nu i-am mai dat nici un semn de viață, nu ne-am învrednicit să-i oferim nici măcar minima gesticulație a politeții. Luați de valul istoriei mari și mici pe care am trăit-o în ultimii optsprezece ani, ne-am complăcut într-o vinovată amânare, amplificată rușinos de propria ei inerție. Dar ne e dor de el, ca de o întruchipare a sorții și ca de efigia unei umanități depline. E unul dintre marii sabotori ai dictaturii, căruia nu i se va ridica niciodată vreun monument...

Victor Rebengiuc

Prin 1990, sau '91, când eram „la cultură", a trebuit, la un moment dat, să fac cunoştinţa noului ambasador al Franţei. Participam împreună la o recepţie şi, trecând de la o conversaţie la alta, aşteptam, fiecare, episodul întâlnirii. Recepţia se apropia, însă, de sfârşit şi întâlnirea nu se producea. Am întrebat, deci, pe cineva din preajmă dacă nu cumva ambasadorul e absent. „Dar aţi vorbit cu el îndelung!" – mi s-a răspuns. Abia atunci am identificat personajul şi, mai în glumă, mai în serios, mi-am cerut scuze: „N-aveţi aerul unui ambasador!" „Mă bucur" – a replicat viitorul meu bun prieten. „Trebuie să vă spun, la rândul meu, că nici dumneavoastră nu aveţi aerul unui ministru!" A fost complimentul cel mai măgulitor de care am avut parte în cariera mea publică.

Primul lucru care îmi vine în minte când încerc să-mi explic admiraţia faţă de Victor Rebengiuc este că n-are aerul (şi aerele) unui actor. Nu „i se citeşte pe faţă" meseria, nu are ticurile, fasoanele, „marca" profesională caracteristică. Cred, îndeobşte, că ceva nu e în regulă când fizionomia cuiva trădează, instantaneu, o ocupaţie. Prefer masca generică a umanităţii „specializării" caricaturale a trăsăturilor. A avea figură de „filozof", de „popă", de

„profesor", de „scriitor", de „pictor", de „inginer" înseamnă, pur şi simplu, a dispărea îndărătul unei categorii, a nu avea chip. Dacă trebuie să semeni cu ceva, trebuie să semeni cu viața ta lăuntrică, cu firea ta şi cu ceea ce ai reuşit să-i adaugi, în timp, prin efort tenace şi dramă asumată. Altfel, capeți inexpresivitatea unui portret funcțional, a unei dexterități impersonale. Nu vreau să spun că îmi plac gânditorii care au figură de chelneri sau criticii literari care au figură de contabili. Dar în întâlnirea față către față înclin să caut mai degrabă autenticitatea, ideea proprie, emoția, „obrazul", decât schema unei activități de rutină.

Victor Rebengiuc poate juca strălucit orice rol, pentru că nu joacă niciodată rolul „artistului". Singurul „semnal" al angajării sale specifice e, poate, cristalinitatea inconfundabilă a rostirii, dicția tranşantă, atenția înnăscută față de limpezimea emisiei vocale şi a mesajului. Şi nu e vorba de afectarea obişnuită a scenei, de grija pedantă, artificială, pentru efectul sonor, pentru impostația virilă a vocii. E vorba de respectul pentru text, pentru interlocutor şi pentru limbă. Talentul lui Victor Rebengiuc decurge, înainte de toate, dintr-un anumit cult pentru adevăr (un adevăr care nu ține de metafizică, ci de cuviință) şi dintr-o rarisimă înzestrare pentru firesc. Miracolul e că, fiind mereu el însuşi, acelaşi în film sau în teatru ca şi în viața zilnică, Rebengiuc reuşeşte să nu se repete niciodată, ci, dimpotrivă, să fie, în fiecare personaj, altfel, şi anume fidel personajului. Cu alte cuvinte, performanța e întotdeauna previzibilă (şi, de aceea, garantată), în vreme ce stilul e

mereu proaspăt, nou, plin de surpriză. De aceea, nu te poți sătura, ca spectator, de Victor Rebengiuc, nu-i poți anticipa soluțiile. Asta nu înseamnă că e vreodată „căutat", ingenios de dragul originalității, histrionic. Pare să facă totul simplu, fără efort, fără obsesia vanitoasă a succesului. E excepțional pentru că nu cultivă excepționalismul, pompa „creatoare", chinul retoric. Nu are aura glamoroasă a vedetei, superstiția cearcănului excedat de povara vocației, ușoara absență a geniului dezadaptat. E ca toată lumea. Ceea ce e din ce în ce mai rar...

Refuzul instinctiv al „înrolării" convenționale face ca Victor Rebengiuc să fie, la ora actuală, un soi de „instrument" universal. E bun şi pe scenă şi pe ecran, e bun şi în dramă şi în comedie, e bun şi pentru generațiile mai coapte şi pentru cele mai fragede. De la o vreme, constat cu satisfacție că o sumedenie de regizori tineri şi foarte tineri apelează la el pentru lucrările proprii. Fenomenul e semnificativ de ambele părți. E impresionant şi că tinerii îl aleg, şi că el acceptă. Înseamnă că nou-veniții simt lipsa de morgă, disponibilitatea, cordialitatea superioară a unui actor cu care se poate lucra profitabil. Şi înseamnă, de asemenea, că Victor Rebengiuc nu vrea şi nu poate să încremenească într-o reuşită datată, de generație. Nu e „şaizecist", „optzecist" sau „nouăzecist". E bun. E foarte bun. Cu oameni ca el, cultura trece dincolo de clasamente belfereşti şi dincolo de calendare.

Johnny Răducanu

Johnny Răducanu face parte dintre puținele personaje ale jurnalului meu de la Tescani. Ne știam dinainte, dar am fost mișcat să-l văd apărând, pentru o scurtă vacanță, într-un loc oarecum minat cum era Tescaniul atunci. Nu făcea nici pe curajosul, nici pe subversivul, nici pe amicul compătimitor. Era destins, firesc, volubil, avea un fel tonic de a simplifica lucrurile și juca perfect rolul unui *guru* bulevardier, histrionic și cordial, sigur pe judecățile și pe afectele lui: un om policrom până la împestrițare, dar nu mai puțin om dintr-o bucată, ca acei demoni extrem-orientali care ascund sub grimasele lor complicate câteva virtuți elementare și o inimă bună...

În fiecare zi, Johnny voia să-mi dea câte ceva din avutul lui: o pereche de bascheți, o cutie cu zaharină, un deodorant, o sticlă cu vin și tot felul de alte lucruri pe care le oferea cu aerul că a găsit în sfârșit ocazia de a scăpa de ele. Acest lanț de generozități a culminat cu un dar suprem: o scurtă introducere în istoria jazzului, pe care Johnny se angaja să o ilustreze, la pian, de-a lungul câtorva „prelegeri". La prima lecție m-am prezentat cuminte, înarmat cu hârtie și creion, gata să-mi iau notițe. Mai întâi postura aceasta școlară l-a încurcat puțin pe profesor: era în același

timp consternat de atâta seriozitate şi mândru că a trezit în mine „elevul". A avut, de aceea, un demaraj uşor crispat. E greu să ți-l imaginezi pe Johnny practicând istoria academică. A făcut totuşi un scurt efort, dar a trecut destul de rapid spre fantezie muzicală şi poantă, a improvizat, şi-a valorificat toate resursele de farmec personal şi a sfârşit prin a cânta pur şi simplu, mulțumindu-se cu un comentariu mut sau semiarticulat: se acompania singur, cu un fel de zumzet al respirației care anticipa, punea accente, însoțea; ca un murmur de satisfacție – discursul sonor. La răstimpuri, când fraza muzicală atingea un punct nodal, un episod „de finețuri", un pasaj memorabil, Johnny îmi azvârlea complice o privire exoftalmică, uimită, tandră şi hoață; omul de lume şi de chef colabora perfect cu profesionistul.

Socotesc şi azi că am avut noroc să pot beneficia în acele zile, într-o lume care se destrăma spasmodic, de o asemenea nobilă evaziune. Lucrurile au mers foarte departe: Johnny a ținut la un moment dat să-mi testeze aptitudinile vocale şi până la urmă am petrecut două nopți compacte cântând, cu el ca pianist, romanțe antebelice. Johnny s-a comportat ca un tehnician plin de scrupule: a gândit suita optimă a repertoriului (care începea, inevitabil, cu „La Bacău, la Bacău, într-o mahala..."), am făcut repetiții, m-a învățat mici trucuri, mi-a uns gâtlejul cu „alifii" etilice şi a imprimat apoi rezultatul pe o casetă. O copie a ajuns în domiciliul forțat al lui Dinescu, care – din câte am aflat ulterior – o asculta cu regularitate, tânjitor şi trist, cu dricul poliției la poartă... Mai târziu, o bandă de mici

spărgători i-au intrat în casa cea nouă din Bulevardul Aviatorilor şi i-au furat, între altele, şi caseta cu pricina. Tâlharii beneficiază astfel de o imagine insolită a României prerevoluționare: totul se prăbuşea, veneau zile sângeroase şi tulburi, în vreme ce, într-un sat din Moldova, un jazzist profesionist şi un exilat de ocazie cântau, mai în glumă, mai în serios, „Am iubit doi ochi albaştri" şi „La umbra nucului bătrân". Descopeream, astfel, datorită lui Johnny, aspectul lumesc şi minor al istoriei. Şi nu ştiu dacă am câştigat cu adevărat ceva când, după decembrie 1989, am devenit cu toții solemni şi gravi, luând istoria foarte în serios, mai în serios decât ne-ar fi îngăduit-o sufletele noastre obosite.

Inteligența profesorului Cajal

Dacă ar fi trăit, Nicolae Cajal ar fi împlinit anul acesta[1] nouăzeci de ani. Simt nevoia să spun câteva cuvinte în amintirea lui, deşi pot fi întrebat, pe bună dreptate, în numele cărei competențe pot vorbi: n-am nimic de spus în materie de virusologie, iar cu medicina în genere, dincolo de faptul că sunt fiu de medic, nu m-am intersectat niciodată decât în postura, inconfortabilă, a pacientului. L-am cunoscut însă pe Nicolae Cajal, l-am întâlnit de nenumărate ori şi pot depune mărturie că reuşita lui în plan omenesc era cel puțin la fel de impozantă, de spectaculoasă ca şi reuşita lui profesională. Şi una, şi cealaltă erau rezultatul unei inteligențe de o croială aparte. Inteligența e o virtute mai răspândită decât credem îndeobşte. Există şi destui proşti, există şi forme de stupiditate inteligentă, dar există şi inteligența propriu-zisă, prezentă în toate meseriile şi în toate mediile umane. Chiar şi în politică (oricât ar părea de ciudat)! Inteligența lui Nicolae Cajal avea însă o calitate specială, un sunet distinct, greu de întâlnit în viața curentă. Raritatea ei, forța ei de iradiere, rețeta ei irepetabilă se explică – rapid spus – prin trei elemente constitutive:

1. În 2009. Profesorul Cajal s-a născut în octombrie 1919 şi a murit în martie 2004.

1. *Umorul.* Cel căruia prietenii îi spuneau Nicuşor (sau Bubu) Cajal era mereu, sau ştia să pară mereu binedispus. Rareori am întâlnit un om cu o umoare atât de constant tonică, atât de surâzătoare. Era o plăcere să-l întâlneşti, să te bucuri de anecdotele lui mereu reîmprospătate, să profiți de optimismul lui încurajator. Inteligența poate fi acră, plicticoasă, solemnă, abuziv critică, dăscălitoare. Inteligența doctorului Cajal era, dimpotrivă, destinsă, binevoitoare, gata să dizolve orice afectare în acidul benign al unei glume.

2. *Echilibrul.* În multe cazuri, inteligența se manifestă ca o specie a excesului: e „apucată", părtinitoare, inechitabilă. Favorizează o idee împotriva alteia, o tematică în dauna alteia, o obsesie împotriva tuturor. Halucinată de propria performanță, egolatră, neîndurătoare, ea e gata să sacrifice totul de dragul afirmării de sine. Inteligența lui Nicolae Cajal avea însă clasicitatea bunei măsuri: atenția la celălalt, instinctul comunitar, dozajul înțelept între profesiune şi familie, atenția înțelegătoare pentru opiniile şi destinele altora făceau parte din farmecul lui inegalabil.

3. *Bunătatea inimii.* Era virtutea cea mai prețioasă a profesorului Cajal. Şi cea mai puțin prezentă în lumea de azi, care pune prea uşor mintea deasupra inimii. Împotriva inteligenței glaciale, distante, oarbe la patosul vieții şi al oamenilor din jur, Nicolae Cajal propunea şi ilustra inteligența simpatetică, spiritul de întrajutorare, generozitatea. N-avea nevoie de argumente pentru a face bine. Şi nu aştepta răsplată sau recunoştință.

Mă consider, de aceea, norocos pentru şansa de a-l fi cunoscut. Amintirea lui e, pentru mine, ca şi pentru mulți alții, un suport moral şi un prilej de bunăstare interioară.

O prietenie şi câteva neîntâlniri

Când ne-am cunoscut (prin intermediul lui Victor Ivanovici), Nene Culianu era în penultimul an de facultate, iar eu în primul an după absolvire. Mi-a fost limpede, de la bun început, că mai tânărul meu amic era mai matur decât mine: cu o formaţie mai solidă, cu o disciplină interioară incoruptibilă şi cu o vocaţie deja cristalizată. Pe de altă parte, părea timid, aproape retractil. Ceea ce ne lega erau câteva întrebări „absolute" (adică rostite ultimativ, *à la russe*) despre Absolut. Bâjbâiam, cum s-ar spune, în acelaşi mister. În ce mă priveşte, eram epatat de lecturile şi înzestrările lui, acestea din urmă având, în mod vădit, însemnele fenomenalului. Lucra rapid şi intens, cu o putere de concentrare care putea acoperi, fără fisură, zile şi nopţi întregi. La un moment dat, m-a găzduit în camera lui din strada Turda, de o perfectă precaritate: neîncălzită în plină iarnă, cu un pat îngust acoperit de cărţi (aşa încât noi dormeam pe jos), fără anexele minimale ale unei gospodării. Nene avea aerul că nu mănâncă niciodată; dacă erai atent, îl puteai surprinde, uneori, bând lapte cu puţină miere. Într-o noapte, l-am văzut aşezat „în lotus" lângă maşina de scris, pentru a-şi încheia lucrarea de licenţă: un text despre Giordano Bruno, redactat torenţial, direct

în italieneşte, într-un timp record. Era, totuşi, o gazdă îndatoritoare. Împreună cu prietena mea de-atunci ne simțeam protejați cu grijă, ca de un frate mai mare, deşi, în realitate, „bătrânii" eram noi.

Plecarea lui definitivă m-a afectat fără a mă surprinde. Simțisem întotdeauna că aparține altui context, că trebuia să evolueze pe o scenă mai largă. Regretam însă suspendarea abruptă a unui dialog care nu avusese răgazul de a se rotunji, de a-şi epuiza potențialul. Întâlnirea noastră fusese extrem de vie, dar rămânea frugală, neconsumată. Dovada e încetarea oricărei comunicări până în mai 1977, când, bursier Humboldt la Bonn, am primit de la Culianu prima din trei scrisori. Cea dintâi, vag nostalgică, tatona perspectiva unei reîntâlniri: ar fi putut încerca o vizită scurtă, în drum spre „casă", adică spre Milano... Scrisoarea din iunie, cea mai interesantă, explică, totuşi, imposibilitatea întâlnirii anticipate în mai. Între Gröningen şi Milano nu mai încăpea excursul Bonn. A urmat o nouă tăcere, de şase ani. A treia scrisoare m-a găsit la Heidelberg, invitat de aceeaşi Fundație Humboldt, într-un moment în care, în țară, devenisem şomer, ca urmare a confuzei afaceri „meditația transcendentală". Autoritățile româneşti îmi dăduseră un paşaport cu sugestia transparentă de a-mi transforma bursa în exil permanent. Nene, pe un ton pragmatic şi cordial, a pus la cale o întâlnire în Germania care, de această dată, s-a realizat. A venit la Heidelberg, de unde, împreună cu Gabriel Liiceanu, am pornit-o cu toții spre Paris. (Urma să-i cunosc, acolo, pe Ierunci, cărora Nene le anunțase, telefonic, venirea noastră: „*Je vous apporte*

des primeurs" (Vă aduc prospături...). Am petrecut, cu prilejul acesta, destul de mult timp împreună şi am putut discuta pe îndelete. Şi totuşi, în mod ciudat, deşi stăteam, în sfârşit, față către față aşa cum ne-o dorisem de mult, „întâlnirea" n-a mai avut loc, contactul, în loc să se refacă îmbogățindu-se, s-a surpat. În 1977, deşi nu ne putusem vedea, eram încă „cuplați": Nene – nesigur, suspendat între două lumi de ale căror „determinații" contradictorii nu reuşise, deocamdată, să scape. Eu, la rândul meu – pendulând între destinul întoarcerii şi acela al unui eventual exil, nelimpezit profesional, aşteptând, febril, o salvatoare surpriză. Pe scurt, eram amândoi nefericiți: aveam despre ce vorbi... Îmi amintesc că în timpul unei convorbiri telefonice, Nene îmi spusese brusc ceva în sanscrită. N-am înțeles. Nu progresasem, ca el, în plan filologic, după începutul comun pe care îl pusesem studiilor noastre orientale, la Bucureşti (am şi acum gramatica lui Simenschi, pe care Nene mi-o făcuse cadou). Mi-am dat seama că vechiul meu prieten mă testa şi că pierdusem testul. Dar, chiar şi aşa, eram în continuare noi, cei de dinaintea despărțirii, cu referințe comune, cu reguli de joc şi cu o plăcere a jocului pe care le împărtăşeam. În 1983, lucrurile se schimbaseră. Nene „se normalizase", era integrat. Când încercam să reiau dezbaterile despre „Absolut" de-acolo de unde le lăsasem, îmi răspundea, zâmbind, că nu mai are răgaz pentru acest tip de întrebări. Se oferea, în schimb, să-mi ofere rețete sigure pentru o inserare rapidă în mediile academice occidentale, în cazul – recomandabil din punctul lui de vedere – în care aş fi dorit să nu mă mai

întorc în România. Ceea ce fusese interiorizare retractilă era, acum, seninătate așezată. Nene arăta bine, *à l'aise*, avea un simpatic și discret început de burtă. N-aș vrea să se înțeleagă că pregătesc terenul unui contrast romantic între savantul „ajuns", adaptat și, se subînțelege, apter, pe de o parte, și „sufletul" încă tânăr al căutătorului tenebros din provincia dunăreană. Burtă, slavă Domnului, aveam și eu. Dar eu evoluasem mai puțin, iar el mai mult, eu într-o direcție, el într-alta. Într-un cuvânt, nu mai bâjbâiam în același mister. Nene refăcea – cel puțin așa mi se părea – traseul maestrului său Mircea Eliade: consimțise unei anumite conformități universitare, după ce debutase, ca și Eliade, sub semnul unei fulgurante autenticități. Or, eu crezusem că Nene avea marea șansă de a începe acolo unde Eliade sfârșise și că, tocmai de aceea, îi era hărăzit un „lansaj" mai amplu și mai înalt. Pe de altă parte, percepeam deja în construcția intelectuală a prietenului meu o dimensiune aparte, rezultată dintr-o asumare, pentru mine enigmatică, a ultimelor noutăți tehnologice: spații virtuale, internet etc. Cercetările lui căpătau, în lectura mea, o insolită coloratură *science-fiction*. Una peste alta, Nene continua să mă uimească, își păstra „fenomenalitatea", dar, probabil datorită (dez)orientării mele, nu mai era un interlocutor. După 1983 am reintrat în mutenie, până la inadmisibilul său sfârșit, el însuși atât de eliadesc în fond... De scris, mi-a mai scris o dată, în 1989, dar, datorită statutului meu din acel moment, scrisoarea n-a ajuns la destinație. Am citit-o târziu, publicată în volumul postum *Păcatul împotriva Duhului Sfânt*, și

am fost foarte mişcat de solidaritatea frăţească pe care Nene înţelegea să o exprime într-un moment dificil al vieţii mele.

În tinereţea noastră bucureşteană, a existat un episod George Bălan. Muzicologul făcea, la hotarul dintre anii '60 şi '70, săli pline la Ateneul Român, cu conferinţe foarte gustate mai ales pentru picanta lor subversiune mistică. Bălan avea o bună (şi pentru vremea aceea rară) bibliotecă în casa lui din Sinaia. Împreună cu Nene, pofteam acut la cărţile de-acolo şi ne duceam, din când în când, să citim, cu încuviinţarea maestrului, care, în schimb, ne cerea să traducem în româneşte, pentru învăţăceii săi, texte de Rudolf Steiner. Nene traducea, cu extraordinara lui dexteritate, 20–30 de pagini pe dimineaţă, ceea ce mă dădea de ruşine. Nu consunam cu vederile gazdei şi uneori se năşteau polemici. (Într-o zi, tensiunea dintre Bălan şi Nene ajunsese paroxistică. „Să ne oprim!" a spus Nene. „Să ne oprim înainte de a provoca duhurile casei!" În clipa următoare, unul din becurile încăperii în care ne aflam a pocnit.) Era inevitabil ca George Bălan să ajungă în vizorul securităţii. În împrejurări de care nu-mi mai amintesc bine, s-a pus problema unei acţiuni comune în sprijinul său. Nene a chibzuit îndelung şi, în timpul unei plimbări prin Cişmigiu, mi-a spus: „Nu mă bag. Nu e războiul meu!" M-a frapat, în scrisoarea sa din iunie '77, reapariţia temei războiului: Nene se simţea „dinaintea cine ştie cărei bătălii". Mă întreb încă şi azi care va fi fost războiul acesta. N-am răspuns ferm. Dar îmi este limpede că prietenul meu era angajat într-o cruciadă patetică, a cărei miză îmi scapă, şi în iureşul căreia a căzut mort.

Un personaj atipic: Mihai Botez

Dacă n-ar fi fost discret până la suavitate, Mihai Botez ar fi avut motive să ocupe scena în ultimii ani cu un aplomb neconcurabil. Căci era, în toate privințele, o figură atipică, greu de clasat pe fundalul ultimelor două decenii de istorie românească.

A fost, mai întâi, înainte de 1989, un disident atipic: a adoptat atitudini radicale, de un curaj exemplar, fără să renunțe nici o clipă la expresia calmă şi la complicitatea umorului. Spunea lucruri teribile cu ecvanimitatea constatativă a celui care nu vorbeşte constrâns de umori neptuniene, ci de simple evidențe. A inventat, ca să zicem aşa, disidența „ştiințifică", rece, construită pe rigoare analitică mai mult decât pe furie. Avea aerul că nu provoacă la luptă, ci invită la raţiune. De aceea, discursul său critic, livrat cu afabilitate, fără scrâşnirea dinților, fără gesturi şi formulări excesive, dădea o senzaţie de firesc, de bună-credință subînțeleasă, care va fi creat mari probleme tactice organelor de represiune.

Nu epitetul contondent era specialitatea lui Mihai Botez, ci mai degrabă metoda reducerii la absurd. E faimoasă opoziţia publică pe care a făcut-o, într-o şedinţă de partid, la ideea realegerii lui Ceauşescu în funcţia de preşedinte

al țării. Dinaintea unui „prezidiu" amuțit şi a unei asistențe paralizate, el a vorbit despre incapacitatea „marelui erou", despre mentalitatea lui vetustă, despre necesitatea „rotirii cadrelor". Şi, pentru a încununa totul, a formulat „constructiv" o alternativă: Elena Ceauşescu, savant modern, de renume, infinit mai aproape de condiția unui conducător eficace. Un excelent exercițiu de retorică, mi-am spus când am auzit istoria aceasta, care făcea turul Bucureştilor. Conducătorul suprem era demolat sever într-o „principială" ambianță de partid, iar nevasta conducătorului era ridiculizată în aceeaşi ambianță, printr-un perfid omagiu. Îmi imaginam cu delicii zâzania concurențială născută inevitabil în familia Ceauşescu, de îndată ce i s-a raportat incidentul. În plus, autorul incidentului îşi asigurase abil impunitatea: cum să te atingi de cineva care, deşi a spus lucruri necugetate despre preşedinte, are cuvinte atât de calde despre inefabila lui consoartă?

Asta despre umorul lui Mihai Botez. Un umor care n-avea nimic histrionic şi care se împăca perfect cu o masculină, nesentimentală gravitate. Când, mai târziu, în plin conflict cu autoritățile, a fost lovit „din întâmplare" de un camion, a avut, de asemenea, „umorul" de a nu se lamenta peste măsură. Nu-i plăcea postura de victimă şi încerca să asimileze episodul cu liniştea matură pe care şi-o pierduseră agresorii. Şi-a asumat întotdeauna convingerile până la capăt, indiferent de riscuri şi calcule circumstanțiale. Şi, ceea ce e într-adevăr atipic, nu i-a culpabilizat niciodată pe cei care aveau alte convingeri decât el. Îmi amintesc de o cină în casa unei prietene comune

și de discuția în contradictoriu pe care am angajat-o cu el pe tema acțiunii disidente. Era de față și Gabriel Liiceanu. Amândoi, în bună tradiție nicasiană, ne străduiam să-i demonstrăm (încercând mai curând să ne justificăm pe noi înșine) că lupta deschisă e fără șanse și deci fără sens. Că datoria noastră e să facem cultură, să întreținem rația de oxigen într-o lume organizată spre a se sufoca. Ar fi putut de la înălțimea temerității lui să ne disprețuiască. Ar fi putut să pledeze legitim și patetic pentru soluția lui. Dar n-a făcut-o, iar rezerva lui nu era nici ipocrită, nici condescendentă: înțelegea să-și trăiască adevărul propriu fără să diminueze adevărul celuilalt. Ne-a ascultat răbdător, ne-a dat toată dreptatea pe care putea să ne-o dea și ne-a lăsat cu sentimentul că trebuie să ne vedem în continuare de treabă. La rândul lui, și-a văzut și el de treabă, de pariul lui cu sine, de miza – pe muchie de cuțit – a angajării sale.

După 1989, Mihai Botez a rămas un personaj atipic: n-a luat poza „eroului nerecunoscut", n-a ținut să se impună ca răzvrătit profesionist, nu s-a acrit. N-a așteptat invitații solemne, n-a cerut compensații retroactive. A rămas atent, disponibil, încercând să înțeleagă nepărtinitor ceea ce se întâmplă și, dacă e nevoie, să ajute. A acceptat, în cele din urmă, un post incomod, luând asupră-și imaginea destul de uzată a României. Și e sigur că, acolo unde el era prezent, România nu se făcea de râs.

Decizia lui Mihai Botez de a face ceva, de a se înscrie pragmatic în labirintul tranziției l-a costat timp, sănătate și câteva prietenii. Oameni care îl cunoșteau de mult l-au

taxat dintr-odată de „colaborator". Iar acum, pe mormântul lui încă neașezat, se găsesc destui nesimțiți, destui nemernici care să agite calomnii de duzină: că a fost securist, comunist, ceaușist ș.a.m.d. Publicișți spălăciți din exil, informatori de mâna a treia din țară, foști disidenți frustrați, netrebnici de toate calibrele, care, pe vremea când Mihai Botez stătea singur în prima linie, își oblojeau grijulii poltroneria, s-au trezit acum să-l judece, să-l declare suspect în numele principiilor lor de carton.

De data aceasta avem de-a face cu un sindrom tipic al locului: celui mai bun trebuie să-i dai la cap; trebuie să-l îneci în invidie, în prostie, în bășcălie de maidan. Trebuie să te plângi mereu că lucrurile merg prost, dar să nu-ți riști obrazul în efortul de a le face să meargă bine. Trebuie să te plângi că diplomații români sunt nereprezentativi, dar să interzici în același timp unor figuri reprezentative să intre în joc sub pedeapsa discreditării politice și morale. Trebuie, în sfârșit, să-i socotești onorabili pe numeroșii parlamentari de toate culorile, care, de cinci ani, nu fac decât să clămpăne demn sau să tacă boierește în ședințe interminabile, și să îl acoperi de oprobriu pe cel care consimte să asude, întrucât socotește că țara nu e un subiect de frumoase compuneri patriotice, ci o slujbă grea, o nerăsplătitoare corvoadă.

Cu câteva săptămâni în urmă, a făcut o vizită în România Bronisław Geremek. Mi-am dat seama, după două întâlniri, că el reprezintă un tip de intelectual și de politician care la noi nu s-a născut încă: echilibrat, nepripit, plin de amenitate, format în respectul dialogului, al reflexiei

limpezi, al etichetei fără ştaif. Nu ridică vocea, nu e tenebros sau euforic, nu dă mocăneşte cu căciula de pământ. Şi, mai ales, nu se ia în serios peste măsură când se mişcă printre realități promiscue şi trecătoare. La noi, dimpotrivă, se cultivă tirada stridentă, ieremiada sumbră, gesticulația, istericalele. În acest peisaj de o monotonă împestrițare, o singură excepție: Mihai Botez. O figură atipică, într-adevăr; numai cineva ca el ar putea să ne reprezinte cuviincios într-o adunare croită după modelul Geremek. De aceea, nici nu-l prețuim cu adevărat: căci el e partea noastră bună, în care nu vrem să ne recunoaştem, de teamă să nu ne pierdem farmecul picant, „latin", „arhaic", „tracic", devenit de la o vreme un erzat de identitate.

Mi se spune că în presa poloneză a apărut de curând, în tabăra antiprezidențială, tema: „Lech Wałęsa – fost agent al securității". Mihai Botez este, aşadar, într-o bună companie. Nu putea să scape de o asemenea etichetă într-o țară ca a noastră, în care toți sunt securişti în afară de cei care chiar sunt.

Mircea Dinescu şi „Noua ordine“

În România s-a restabilit ordinea. Corneliu Vadim Tudor apare aproape în fiecare seară la televizor, în prezidiul Parlamentului țării. Mihai Ungheanu este secretar de stat la Ministerul Culturii. Mircea Dinescu, înfierat public, îşi dă demisia din funcția de preşedinte al Uniunii Scriitorilor. Iată numai câteva simptome ale „normalizării“. Mai sunt şi altele: Ana Blandiana a reuşit să blocheze candidatura la preşedinție a lui Nicolae Manolescu, regele Mihai e dat în judecată (pentru furt) de Guvernul legitim al României, Adrian Păunescu negociază la Strasbourg soarta neamului, Marian Munteanu scrutează, dezaprobator, intelectualitatea românească, Vasile Văcaru ne reprezintă în Europa, Iulian Neacşu îl însoțeşte pe Ion Iliescu în America de Sud, Petre Mihai Băcanu arbitrează (împotriva lui Ion Ianoşi) o chestiune legată de traducerea unui text kantian, Corneliu Coposu e sedus de Adrian Năstase, Ileana Mălăncioiu îl înfierează pe Andrei Pleşu, Nicu Ceauşescu îşi îneacă ciroza în whisky-ul libertății, Dumitru Popescu devine un soi de Maxim Gorki, Postelnicu, Dincă şi Bobu devin un soi de Horea, Cloşca şi Crişan, iar „Odiosul“ redevine obiectul unui cult (nostalgic) al personalității. Intrăm în normal. Vadim ne dă legi,

Ungheanu ne dă orizont spiritual, Păunescu şi Văcaru ne dau credibilitate europeană, iar Băcanu ne dă criteriile rigorii intelectuale şi ale stilului. Asistăm la o memorabilă şi plină de învățăminte confuzie a speciilor: naturile diafane construiesc baricade, activiştii devin lirici, poeții devin militanți.

Tot mai mulți bărbați vorbesc subțire şi tot mai multe femei vorbesc gros. Politrucii pledează pentru apolitism, estetizanții se „angajează" agitatoric. Caprele devin gorgone, cățeii de mahala devin pisici de rasă, porcii devin boi, boii devin vaci, şoarecii, tauri comunali. Toți adormiții ajung insomniaci şi toți nevroticii ne explică ce e echilibrul sufletesc. Foşti funcționari comunişti luptă pentru victoria capitalismului, foşti gazetari de partid demască foşti disidenți. Mult căutatul consens se manifestă eclatant când te aştepți mai puțin. Toți, de la PDSR (FDSN) până la CDR, sunt de acord că Guvernul Roman a dus țara de râpă; toți, de la Gabriel Andreescu la Eugen Simion, sunt de acord că *Dilema* e suspectă; toți, de la intelectuali fini la *România Mare*, sunt de acord că Mircea Dinescu e irespirabil. S-ar zice că avem de-a face cu evidențe. Dar există un mod de a credita grăbit evidențele care nu e decât nerăbdarea noastră de a-i judeca pe alții.

Confirm, ca unul care îl cunosc bine, că Mircea Dinescu e o natură dificilă. Am fost, în mai multe rânduri, victima resemnată a impulsivității sale. Ştiu că dialogul cu el e o aventură riscantă, când nu e direct imposibil, din cauza excesului multiplu pe care „interlocutorul" Dinescu îl întruchipează: excesul gesticulației, excesul emisiei sonore,

excesul opiniei proprii. Prea expeditiv tocmai când s-ar impune răgazul reflexiei, capricios când ar trebui să fie exact, inapt să-şi dozeze spontaneitatea, să te asculte cu o minimă răbdare şi să se depăşească în idiosincraziile şi complezenţele sale, Dinescu te poate exaspera. Şi o face zilnic cu toţi cei din jurul său: prieteni, colaboratori, rude. Manierele lui sunt – eufemistic vorbind – cât se poate de originale, temperamentul lui e o stihie torturantă. Frust, mereu ofensiv, vital, poetul pare predestinat să ilustreze falimentul oricărei pedagogii. Arbitrar ca un cutremur şi previzibil ca un anotimp, Dinescu e departe de a avea înzestrarea optimă a unui „şef". N-are calm instituţional, pondere justiţiară, subtilitate administrativă. Poate fi – în chip genuin – abuziv. Poate fi nedrept. Poate răni. Când e vorba de degustarea unor privilegii – nevinovate, în genere –, nu se lasă intimidat de principii inflexibile sau de exigenţa comportării modeste: ştie cât valorează, ştie ce vrea şi ştie să ceară ce vrea.

Dar toate aceste metehne la un loc nu pot face din Mircea Dinescu un infractor, un ştab perfid şi corupt, desfigurat de mirajul căpătuielii. El poate fi insuportabil şi răutăcios, dar nu poate fi rău şi nu i se pot atribui motivaţii murdare, cum nu se pot atribui motivaţii murdare meteorologiei. Şi apoi, există calităţile lui Dinescu, generozitatea lui mediteraneană, farmecul autenticităţii lui. Incapabil să se bucure singur, fericit să dăruiască, să găzduiască, să mijlocească prietenii şi, mai ales, incapabil de duplicitate, Dinescu e mereu transparent, curajos, direct, cum puţini ştiu să fie în lumea noastră de azi şi cum şi

mai puțini ştiau să fie în lumea noastră de ieri. În 1989, când mai toți ne trăiam disperarea într-un fel de paroxism al muțeniei, el a găsit firescul revoltei şi a dovedit că poate mobiliza uriaşe resurse de disciplină: el, sociabilul, a acceptat spectrul (şi realitatea) izolării, el, vorbărețul, a învățat să tacă. Ispitit să cedeze, să cadă la învoială, a rezistat exemplar, fără paradă de vitejie, dar fără bâlbâieli dubitative. L-am văzut amărât şi îngrijorat. La Tescani, am primit de la el, pe căi ocolite, câteva rânduri crepusculare, fără patetisme, dar şi fără iluzii. Cei care acum se grăbesc să-l condamne nu s-au grăbit atunci să-l sprijine. Şi, pe cât de uşoară e azi semnătura pusă pe o injurie, pe o delațiune sau pe o demisie, pe atât de grea a fost, în '89, semnătura pusă pe un document de solidaritate! Cu toate acestea, nu l-am văzut niciodată, atunci sau acum, judecând reacțiile dezamăgitoare ale prietenilor şi colegilor de breaslă: înțelegea să ia totul pe cont propriu şi nu privea în jur cu ranchiună, ca un simbol mustrător al demnității scriitoriceşti.

Când în 1990 l-am ales preşedinte al Uniunii Scriitorilor (cu o majoritate vecină cu unanimitatea), i-am delegat, fără să ne manipuleze nimeni, speranțele şi încrederea noastră, aşa cum, în 1989, îi delegaserăm protestul nostru. Mircea Dinescu era starea noastră de spirit. Şi n-avem voie să uităm asta atât de uşor, iritați de hachițele lui şi preocupați, cu o ineficientă morgă, de „destinele" Uniunii. Se va vedea acum dacă plecarea indezirabilului preşedinte va repara lucrurile şi dacă nu cumva am făcut din el mandatarul unui eşec care revine împrejurărilor mai

mult decât oamenilor. Oricum, Mircea Dinescu şi-a dat demisia[1]. Într-o vreme în care miniştrii stau pe mormane de suspiciuni, scandaluri şi erori, fără să-şi pună problema retragerii, el, vanitosul, circarul, intratabilul, a demonstrat că se poate pleca din funcție cu liniște sufletească şi cu un dram de plictiseală tristă față de nebunia vremurilor. Ar fi trebuit, poate, s-o facă mai devreme. Dar esențial e că a făcut-o, lăsându-ne să ne întrebăm dacă gestul său o să ne restituie fericirea pierdută. Deocamdată, Corneliu Vadim Tudor tronează ca mare legiuitor pe ecranele Televiziunii Naționale, Mihai Ungheanu se impune ca demnitar de vârf al culturii româneşti. Pe acest fundal de purpură se desenează, pentru a întregi tabloul, şi demisia lui Mircea Dinescu. Putem fi liniştiți. Am confecționat o nouă victorie a eticii şi echității autohtone. România reintră în ordine.

1. E vorba despre demisia de la preşedinția Uniunii Scriitorilor, survenită în 1993.

Cuprins

Notă introductivă 5

MARGINALI, PUŞCĂRIAŞI, MAEŞTRI

Alexandru Dragomir – Fragmente de portret 11
Constantin Noica 21
Petre Ţuţea – un ţăran imperial 33
Memento Alexandru Paleologu 38
Andrei Scrima 40
Tăcerile domnului Şora 52
Moartea şi viaţa lui Corneliu Coposu 56
Marin Tarangul 61
Ion Frunzetti: harul de a transmite 65
Jurnalul doamnei Alice Voinescu 69
Toto Enescu 72
Radu Bogdan 84

APROAPELE DE DEPARTE

Soljeniţîn 91
Etica lui Václav Havel 94
Helmut Kohl 99
Bronisław Geremek 102
Preşedinţi 105
Calităţi politice 108

OAMENII *DILEMEI*

Cosaşu la 80 de ani? Uite că se poate! 113

Mircea Vasilescu 117
Tita Chiper 120
Zigu 124
Lena 127
Leo 130
Adrian Cioroianu 133

GAZETĂRIE DE TRANZIȚIE
Emil Hurezeanu 137
Ion Cristoiu demisionar 139
Cu laptopul pe maidan 142
O impostură 145
O meserie ingrată: analist politic 148
Omul nepotrivit 151
Moderator / Moderatoare 155
Tehnici ale interviului 158

POLITICIENI ÎN TRANZIȚIE
Monica Macovei 165
Mihai-Răzvan Ungureanu 168
Un politician second-hand 172
Portrete fără chip 176
Metamorfoze 180
Adrian Păunescu, politica şi literatura 183
Vieți paralele 188
Cariere autohtone 191
Sfătuitorii de campanie 194
„Intelectuali“ şi „politicieni“ 197
Manele şi politică 200
O lighioană 204

EXIL ROMÂNESC
Emil Cioran – Reversul unui infern 209

Monica Lovinescu şi Paul Miron 223
Jurnalul unui candid: Mircea Eliade 226
Neagu Djuvara. Un destin bine croit 229
Herta Müller 233
Exil românesc 238

CÂȚIVA PRIETENI

Gabriel Liiceanu. O prietenie a contrariilor 243
Petru. Petru Creția 252
Wolf Lepenies 257
Buna dispoziție ca disidență.
Portret indirect al lui Adam Michnik 267
Dan Setlacec 269
Dan Sluşanschi 272
Edmund Pollak 275
Victor Rebengiuc 278
Johnny Răducanu 281
Inteligența profesorului Cajal 284
O prietenie şi câteva neîntâlniri 286
Un personaj atipic: Mihai Botez 291
Mircea Dinescu şi „Noua ordine“ 296

Andrei Pleşu este una dintre personalităţile reprezentative ale şcolii de la Păltiniş şi un reper al vieţii publice şi academice româneşti, critic de artă, filozof, eseist; fondator şi director al săptămânalului de cultură *Dilema* (ulterior *Dilema veche*), fondator şi preşedinte al Fundaţiei „Noua Europă" şi rectorul Colegiului „Noua Europă". A debutat cu eseuri de istorie şi teorie a artei (*Călătorie în lumea formelor*, *Pitoresc şi melancolie*).

După 1989 a devenit o voce publicistică inconfundabilă, aplecându-se, cu un umor grav şi nuanţat, asupra unor subiecte actuale sau perene ale politicii, ale culturii sau ale vieţii cotidiene (*Chipuri şi măşti ale tranziţiei*, *Obscenitatea publică*). Fără a abandona discursul filozofic, l-a lărgit spre explorările teologice sau etice (*Minima moralia*, *Despre îngeri*, *Despre bucurie în Est şi în Vest*), cu un extraordinar succes de public.

foto autor © Sebastian Moise/Revista *Cariere*